

Consiliul Județean Arad

Centrul Cultural Județean Arad

Coord. Dr. Elena Rodica Colta

ISTORIE, MEMORIE, IDENTITATE

EDITURA ETNOLOGICĂ
București, 2019

<https://biblioteca-digitala.ro>

ISTORIE, MEMORIE, IDENTITATE

Consiliul Județean Arad Centrul Cultural Județean Arad

Coord. Dr. Elena Rodica Colta

**ISTORIE, MEMORIE,
IDENTITATE**

*Lucrările simpozionului internațional de la Arad
din 21-22 iunie 2018*

**Editura Etnologică
București, 2019**

Editura Etnologică

E-mail: edituraetnologica@yahoo.com
www.etnologica.ro

Editura Etnologică este acreditată CNCS, categoria B,
în domeniul *Istorie și studii culturale*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ISTORIE, MEMORIE, IDENTITATE. Simpozion Internațional (2018 ;
Arad)

Istorie, memorie, identitate : lucrările simpozionului internațional de
la Arad din 21-22 iunie 2019 / coord.: dr. Elena Rodica Colta. - București :
Editura Etnologică, 2019
ISBN 978-606-8830-68-1

I. Colta, Elena Rodica (coord.)

39

ISBN 978-606-8830-68-1

Coperta 1: Episcopul Iuliu Hossu rostind discursul în fața poporului pe Câmpul lui
Horia. 1 Decembrie 1918

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin în exclusivitate
autorilor

Sumar

Centenar

Maria Berényi, *Elita românească din Budapesta și Marea Unire de la 1918* 7

Felicia Aneta Oarcea, *Colonelul Moise Rișcuția (1883-1959). Restituiri biografice* 26

Istorie, memorie

Jérôme Thomas, *William Wilkinson, An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia (1820). Un regard sur les principautés danubiennes* 39

Emilia Martin Nagy, *Scrisori din Al doilea Război Mondial – o sursă a memoriei* 76

Carmen Albert, *Banatul în viziunea lui Petru Nemoianu și Petre Petrinca: contribuții la Conferința de Pace (1946)* 103

Rodica Elena Colta, *Comunismul și mișcarea literară de masă (1965-2001)* 116

Identitate

Drago Njegovan, Bratislava Idvorean-Stefanović, *Ornamente-simboluri ale identității. Despre contextul istoric în care s-a desfășurat activitatea „ Mișcarea de cercetare a textilelor populare lucrate manual la sârbi și la alți slavi sudici din Austro-Ungaria”* 133

Elena Csobai, <i>Rohul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula</i>	155
Elena Rodica Colta, <i>Folclorul „sârbilor mureșeni” ca simbol identitar</i>	164
Camelia Burghel, „ <i>Când io n-oi mai fi, nu știu ce s-a întâmpla cu casa asta</i> ”. <i>Morfologie, sintaxă și poetică în arhitectura țărănească</i>	191
Mircea Măran, Jovana Kolundžija, <i>Pictorul Nicolae Popescu în Banatul Sârbesc</i>	202
Diana Șimonca-Oprița, <i>N. Steinhardt între memorie și destin. Jurnalul fericirii - text palimpsest</i>	218
Borco Ilin, <i>Despre Centenar, în al cincilea anotimp prin Muzeul Satului Bănățean</i>	233
Autorii	243
Imagini simpozion 2018	245
Vernisajul expoziției „ <i>Cămașa românească</i> ”	248

Elita românească din Budapesta și Marea Unire din 1918

Maria Berényi

În apropierea momentului-cheie al Centenarului – Marea Unire de la 1 Decembrie, se cuvine să rememorăm câteva reperi importante ale luptei românilor pentru dreptul lor legitim la afirmarea identității naționale și la autodeterminare, într-un context ostil, generat de starea de fapt a Ardealului acelei epoci, parte a unui imperiu ce refuza să creadă în drepturile naționalităților și care se încăpățâna să spere că va supraviețui unui război mondial pe care îl declanșase.

Ca să rămână vie, istoria trebuie să vorbească și despre oameni, nu numai despre evenimente, cifre și documente. Dacă nu ar fi așa, actul Marii Uniri de la Alba Iulia din 1918 ar rămâne doar un eveniment abstract, despre care vom vorbi cu entuziasm și patos la fiecare aniversare, dar pe care nu ni-l putem imagina.

Războiul Mondial finalizat în noiembrie 1918 a deschis perspectiva unei modificări a sistemului relațiilor dintre state. Lumea părea să se schimbe după această mare conflagrație mondială. Popoarele au găsit șansa afirmării. În spațiul Europei Centrale și de Est, ecoul acestei noi abordări a fost unul puternic, căci frunțași ai majorității națiunilor aflate în cadrul statelor multinaționale au găsit rezerva ideatică necesară pentru promovarea propriilor poziții. Dezbaterea istoriografică asupra acestor influențe rămâne una dintre cele mai interesante referitoare la această perioadă istorică.

Realizată în împrejurările dramatice prin care trecea Europa la sfârșitul Primului Război Mondial, Unirea Transilvaniei

cu România la 1 Decembrie 1918 a fost, timp de aproape un secol, una dintre temele predilecte ale istoriografiei române, și nu numai. Privind retrospectiv și cantitativ, orice cercetător în domeniul istoriei poate spune, fără teamă de a greși, că despre acest mare eveniment s-a scris foarte mult. În realitate însă, se mai poate scrie la fel de mult, deoarece numeroase surse arhivistice, articole de presă, dezbateri parlamentare, jurnale și memorii „așteaptă” să fie cercetate.

În conjunctura complexă înregistrată pe parcursul anului 1918, emigrația română din Transilvania, Bucovina și Regatul Român și-a intensificat activitatea în Occident, constituind la Paris, la 3 octombrie 1918, Comitetul Național pentru Unitatea Românilor, comitet recunoscut de guvernele Franței, Marii Britanii și Italiei. În paralel, în Transilvania, Partidul Național Român și Partidul Social Democrat – secția română, au inițiat o serie de discuții în vederea unificării mișcării naționale. În urma acestui demers, la Oradea, în 12 octombrie 1918, fruntașii Partidului Național Român din Transilvania, în numele ambelor partide politice românești, s-au pronunțat în favoarea autodeterminării pentru „națiunea română din Ungaria și Transilvania” și au făcut cunoscută intenția lor de a convoca o adunare națională pentru a hotărî soarta Transilvaniei.

Conferința din 12 octombrie de la Oradea a ales un comitet de acțiune, cu sediul la Arad, din care făceau parte: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Iuliu Maniu (aflat la Viena), Ioan Suciu, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, și Teodor Mihali.

Declarația, în care se regăsea principiul wilsonian de autodeterminare și în care s-a prevăzut libertatea națiunii române și separarea politică de Ungaria, a fost, câteva zile mai târziu, în 18 octombrie, prezentată în Parlamentul de la Budapesta. Cel care a dat citire proclamației a fost liderul Partidului Național Român, Alexandru Vaida Voevod.

În aceste împrejurări, când încă din 17 octombrie 1918, în parlamentul maghiar, s-a recunoscut că Monarhia Austro-Ungară a pierdut războiul, iar națiunile nemaghiare subjugate au întrezărit oportunitatea istorică de a-și dobândi visul de eliberare națională, reprezentanții românilor aflați la Viena și Budapesta au început lupta de eliberare. În fruntea lor s-au aflat Iuliu Maniu la Viena și Alexandru Vaida-Voevod la Budapesta.

În 18 octombrie 1918, în sala de ședințe a Parlamentului de la Budapesta răsuna glasul unui deputat român. care cerea, pentru prima oară, desprinderea Ardealului de Ungaria. Cel ce vorbea de la tribună era Alexandru Vaida-Voevod. A dat citire *Declarației de la Oradea* din 12 octombrie 1918, redactată de Vasile Goldiș.

Redăm textul integral al declarației: „Comitetul executiv al Partidului Național Român, în calitatea sa de organ reprezentativ al națiunii române din Ungaria și Transilvania, față de situația creată prin războiul mondial, constată că rezultatele acestui război justifică pe deplin aspirațiunile de veacuri ale poporului românesc pentru câștigarea deplinei libertăți naționale. În baza dreptului firesc, prin care oricare națiune este liberă să hotărască asupra sortii sale, drept recunoscut și de către guvernul ungar prin cererea de armistițiu, declarăm, că națiunea română din Transilvania și Ungaria dorește să uzeze de acest drept al său, și în consecință pretinde, ca ea singură, independentă și nerestrânsă de nicio influență străină să poată decide asupra apartenenței sale de stat și asupra raporturilor sale în concernul națiunilor libere. Comitetul național român nu recunoaște acestui guvern și parlament, competența ca să reprezinte interesele poporului român și nu recunoaște îndreptățirea niciunui amestec strein în această privință, enunțând că la Conferința de pace, numai actorii autorizați de către adunarea națională română pot să reprezinte interesele poporului român.

Nimeni în afară de comitetul național sau în afară de factorii delegați de către adunarea națională a românilor nu are căderea să trateze și să decidă în numele poporului român, și declarăm solemn de pe acuma, că toate hotărârile care s-ar aduce fără autorizarea și adeziunea acestor factori, sunt nule și neavenite, pe noi astfel de hotărâri nu ne pot obliga și noi nu le vom recunoaște de valide.

După suferinți și lupte seculare, națiunea română pretinde și așteaptă validarea completă a drepturilor, care îi vor asigura o viață națională integrală.”¹

Discursul a făcut o puternică impresie în rândul opiniei publice, mai întâi asupra celei din capitala Ungariei, apoi și în restul Imperiului. Cum era de așteptat, discursul a fost primit cu entuziasm de românii de pretutindeni. Alexandru Vaida-Voevod și-a primit suprema satisfacție după Marea Unire, fiind numit la 9 decembrie 1919 primul premier al României Mari.²

Prelungirea Marelui Război pe o durată la care nimeni nu se așteptase a secătuit de resurse statele Puterilor Centrale care, în toamna anului 1918, au ajuns în pragul colapsului. Intrarea Statelor Unite în război de partea Antantei a înclinat decisiv balanța în favoarea acesteia, pentru că uriașele resurse de care americanii dispuneau au oferit o superioritate zdrobitoare aliaților.

Din aceste motive, în octombrie 1918, Austro-Ungaria se afla pe marginea prăpastiei, iar tensiunile din rândurile armatei erau generate de dorința naționalităților, care o compuneau, de a-și decide singure viitorul, de a-și forma propriile lor state naționale.

¹ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, I, ediție îngrijită de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca 1994, p. 30-31.

² *Istoria Românilor*, Editura Enciclopedică București, 2015, vol VII, tom II, p. 828 -829.

Într-o ediție specială a *Telegrafului Român*, apărut la Sibiu în data de 27 Octombrie (9 Noiembrie 1918) se publică „Manifestul tinerimii române”, aflată la studii la Budapesta și dispusă să facă orice jertfă pentru binele neamului lor. Mai mult, tinerii cer tuturor românilor să acorde sprijin Consiliului Național Român și **să dea dovadă că suntem un popor „demn de principiile proclamate de președintele Statelor Unite ale Americii”**.

„Manifestul tinerimii române

Studentimea română se pune în serviciul Sfatului național român.

Tinerimea universitară română din Budapesta salută cu entuziasmul viguros al tinereții, ca unic organ îndreptățit și chemat să cârmuiască soarta națiunii române din Ungaria și Transilvania, și conștie de vremurile hotărâtoare pentru soarta neamului român se pune în serviciul lui, hotărâtă fiind să aducă orice jertfă pentru binele neamului din care iau parte.

Face totodată apel către toți cei din un simțământ și un gând cu ea, ca fără amânare să grăbească a da tot sprijinul și în deplină solidaritate, umăr la umăr, să dea dovadă că sântem un popor demn de principiile proclamate de președintele Statelor Unite Americane ca toate popoarele să-și hotărască singure soarta și așezarea între celelalte națiuni libere.

Budapesta, 5 Noemvrie 1918.

Tinerimea Universitară română.”

La 18/31 noiembrie, tot la Budapesta, s-a alcătuit Consiliul Național Român Central, compus din 6 reprezentanți ai Partidului Național Român (Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ștefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad) și 6 oameni ai socialiștilor (Tiron Albani, Ion Flueraș,

Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Basiliu Surdu)³. Activitatea Consiliului Național Român Central a fost susținută de importante organe de presă ca *Românul*, *Drapelul*, *Glasul Ardealului*, *Adevărul*, *Gazeta Poporului*, *Telegraful Român*, *Unirea*. Ziarul „*Românul*” a reapărut la 26 octombrie/8 noiembrie 1918 sub direcția lui Vasile Goldiș, răspunzând cerințelor imperioase de informare și mobilizare a populației românești. Ziarul a avut un rol deosebit în acest sens prin publicarea documentelor programatice ale Consiliului Național Român Central, prin relatarea și comentarea evenimentelor, prin îndemnul la împlinirea dorinței supreme a neamului nostru⁴. Vasile Goldiș a fost membru al Partidului Național Român și a solicitat autonomia politică în parlamentul de la Budapesta, prin care se cereau drepturi politice cu privire la autodeterminare, însă maghiarii au refuzat propunerile. Astfel, Vasile Goldiș publică în ziarul „*Românul*” *Manifestul* adresat națiunii române în care se amintește de dorința românilor ardeleni de a se uni cu România. „*Națiunea română din Ungaria și Transilvania nu urmărește să stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârșire de orice clasă stăpânitoare istorică, națiunea română, prin ființa ei însăși, este întruparea democrației celei mai desăvârșite. Pe teritoriul său strămoșesc, națiunea română este gata a asigura fiecărui popor libertatea națională și organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflători pe teritoriul său egalitatea condițiilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenesti.*”

Desemnarea delegaților la Adunare s-a făcut pe principii democratice, în adunări deschise, fiind aleși țărani, învățători,

³ Gheorghe Platon (coordonator), *Istoria Românilor*, volumul VII, Tom II, Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2003, p.510.

⁴ *Ibidem*, p. 513

preoți, avocați, studenți, ofițeri, soldați, muncitori, meseriași⁵. În urma alegerilor au fost desemnați deputații care formau Marea Adunare Națională. Numărul deputaților aleși, s-a decis a fi cinci pe circumscripție electorală, aleși prin vot universal deschis, atât de către bărbați cât și de către femei (este pentru prima oară când femeile puteau să își exprime votul).

Pentru cârmuirea Transilvaniei, Adunarea Națională de la Alba Iulia procedează la alegerea unei adunări legislative numită Marele Sfat Național, compus din 250 de membri; acesta, la rându-i, va numi un guvern provizoriu – Consiliul Dirigent. După adoptarea actului istoric al Unirii, cei peste 100.000 de participanți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, adunați pe Câmpul lui Horea, aprobă cu aclamații entuziaste hotărârea de unire necondiționată și pentru totdeauna a Transilvaniei cu România. Unirea Transilvaniei cu România încheie procesul de făurire a statului național unitar român, proces început în 1859, prin unirea Moldovei cu Țara Românească, continuat prin unirea Dobrogei în 1878, a Basarabiei în martie 1918 și a Bucovinei în noiembrie 1918.

Vasile Goldiș, în cuvântarea sa, a amintit de Țara Ungurească, care a fost reprezentată la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918, de 26 de delegați din 9 localități din Ungaria de azi. Din *Budapesta* au fost de față 13 membri aleși și delegați de către diferite cercuri, asociații ale studențimii române de aici: Dr. Ioan Erdelyi, avocat, Dr. Iuliu Mezei, director de fabrică, Ioan Mihuț, cojocar, studenții români: Septimiu Pop, Ioan F. Negruțiu, George Popoviciu, Dumitru Antal, Traian Popoviciu, Veturia Leucuția, (se căsătorește în 1920 cu Sabin Manoilă) Sabin Manoilă, Eugen Savu, Andrei Crăciun, Iosif Lobonțiu.

⁵ *Ibidem*, p. 516

Vasile Goldiș a prezentat Regelui Ferdinand actul unirii adoptat la Alba Iulia la 1 decembrie 1918. O delegație din care mai făceau parte Alexandru Vaida-Voevod, Miron Cristea, Iuliu Hossu a sosit la București pentru a prezenta regelui și guvernului Actul Unirii. În cuvântul rostit de primul ministru, Ion I. C. Brătianu, la prânzul dat în onoarea acestei delegații, în ziua de 14 decembrie 1918, se remarcă printre altele:

„Vă așteptăm de o mie de ani și ați venit ca să nu ne mai despărțim niciodată. Sunt în viața unui neam clipe de fericire atât de mari încât ele răscumpără veacuri întregi de suferință. Bucuria noastră nu este bucuria unei singure generații. Ea este sfânta tresărire de bucurie a întregului popor român, care de sute de ani a îndurat suferințele cele mai crude, fără să-și piardă credința neclintită în sosirea acelei zile care ne unește astăzi și care trebuia să vie, care nu putea să nu vie.”⁶

La 17/30 decembrie 1918 au fost numiți, ca miniștri de stat, în guvernul condus de Ion I. C. Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop⁷.

Dintre delegații din Ungaria de astăzi, ca Membrii Marelei Sfat Național Român au fost aleși în Adunarea de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918:

Dr. Mihaiu Mărcuș, avocat, Giula

Dr. Ioan Erdelyi, avocat, Budapesta

Dr. Alexandru Marta, jude de tablă, Seghedin

Dr. Iuliu Mezei, director de fabrică, Budapesta

Ioan Mihuț, cojocar, Budapesta

Marele Sfat Național Român din Transilvania a fost instituit, potrivit articolului al IX-lea al Rezoluției Adunării Naționale de la Alba Iulia, „pentru conducerea mai departe a afacerilor Națiunii Române din Transilvania, Banat și Țara Ungu-

⁶ *Ibidem*, p. 525

⁷ *Ibidem*, p. 526

rească”, drept pentru care avea „toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română, oricând și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiile pe care le află necesare în interesul națiunii”. După constituire, Consiliul Dirigent a preluat o mare parte din aceste atribuții, așa încât atât presa vremii, cât și studiile de specialitate au apreciat rostul Marelui Sfat Național în diverse moduri. Unele opinii l-au considerat o instituție de tip parlamentar, ce trebuia consultată de către Consiliul Dirigent în cazuri importante, și care avea să controleze activitatea Consiliului. Altele au conturat ideea că Sfatul trebuia să se ocupe doar de discutarea și votarea proiectelor de lege privind reforma agrară și legea electorală, cum s-a și întâmplat de fapt.

În ședința Marii Adunări Naționale din 1 decembrie 1918, Alexandru Vaida-Voevod a propus ca Marele Sfat Național să fie compus din 250 de membri, dintre care 200 aleși în acea ședință și 50 ulterior, prin cooptare. După acceptul adunării, a fost citită lista ce conținea cele 200 de nume pe care Adunarea a votat-o în unanimitate

În cele ce urmează noi ne vom referi la activitatea a doi dintre reprezentanții de seamă ai Budapestei, implicați în evenimentele de la 1 Decembrie 1918.

La 18 noiembrie 1918 s-a format *Consiliul Național Român din Budapesta*, sub președinția dr. *Ioan Erdélyi*, care și-a avut sediul la hotelul "Cornul Vânătorului". În ziua de 11 noiembrie, dr. *Iuliu Mezei Câmpeanul* ridică problema gravă a ordinului dat de autoritățile maghiare, prin care erau somați soldații și ofițerii români înapoiți de pe front la vetrele lor, să depună "jurământ de credință consiliilor naționale maghiare, căci numai în acest caz vor primi leafa sau solda și mai departe"... La somația lui Iuliu Mezei Câmpeanul, ministrul de război maghiar, Bartha Albert a semnat următorul ordin: "Aduc la cunoștința ofițerilor, subofițerilor și soldaților români din Ardeal și Ungaria, că vor depune jurământul de credință, în mâinile Con-

siliului Național Român. Leafa, solda, li se va plăti întocmai, cum li se plătește celor care au jurat Consiliului Național Maghiar.

Bartha m.p.
Ministru de război maghiar"⁸

Dr. Ioan Erdélyi l-a numit pe căpitanul Sorescu în fruntea gărzilor românești din gările budapestane. Aici s-a făcut o propagandă intensă, ofițerii și soldații români fiind îndemnați „ca ajungând la vetrele lor, să se prezinte pentru depunerea jurământului Consiliului Național Român”...

„La 16 nov. 1918 s-a proclamat Republica Populară Maghiară”.

Tot Iuliu Mezei Câmpeanul ne mai spune că: „La 25 nov. 1918 m-am prezentat la ministrul Garami Ernő, căruia i-am cerut în numele Consiliului Național Român din Arad, să ordone conducerii căilor ferate maghiare (CFM) din Arad, Brașov și Cluj, să pună la dispoziția românilor, începând de al 29 nov. 1918 și până la 2 dec. 1918, inclusiv, trenurile speciale gratuite pentru cei care vor să participe la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie din Alba Iulia, cât și pentru transportarea lor la domiciliu după adunare”...

Ca urmare a tergiversării ungușilor, Iuliu Mezei ne arată că: „Am protestat și am arătat lui Garami, că dacă nu va da ordinul în sensul cerut de mine, trenurile din Ardeal și Banat vor fi luate cu forța de gărzile românilor, și în mod deosebit de energic, i-am atras atenție că pentru eventualele dezordini și ciocniri ce s-ar întâmpla cu această ocazie, guvernul maghiar va fi responsabil”... Pentru lunile noiembrie-decembrie 1918 și ianuarie 1919, guvernul din Budapesta a fost obligat să „probe

⁸ Iuliu I. Mezei Câmpeanu, f.a. *Luptători români ardeleni*, p. 83-85.

suma de 1.500.000 coroane, iar ordinul de plată s-a predat d-lui Căpitan Popoviciu în prezența mea". Cu aceea ocazie s-au aprobat și trenurile solicitate.

„Ordonanța de plată a fost predată Consiliului Național Central Român din Arad. Cu ajutorul acestei sume a fost organizată Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, și a mai servit ca bază financiară Consiliului Dirigent Român din Sibiu”⁹.

„La 28 nov. 1918, ministrul Garami m-a întrebat, dacă pleacă cineva la Alba Iulia și din Budapesta și răspunzându-i afirmativ, în prezența mea a dat dispoziții... să atașeze un vagon, chiar în acea seară și să-l pună la dispoziția mea, pentru reprezentanții Consiliului Național Român din Budapesta. Cu acest vagon au plecat *Moise Baltă*, memorandistul *Iuliu Coroianu*, delegația social-democraților români și doi ziariști maghiari"... „La 30 nov. 1918, când trenul nostru era gata de plecare în gara Simeria, am observat doi bărbați împărțind publicului niște foi volante și care în momentul plecării trenului s-au urcat într-un vagon vecin cu al nostru. Imediat am trecut în vagonul lor și cu ajutorul unor gardiști români, care mergeau spre Alba Iulia, am reușit să le confisc revolverele și niște pachete voluminoase, în care s-au găsit vreo 10.000 foi volante, redactate în limba română, prin care se făcea propagandă contra Unirii"... "Cu ajutorul gardiștilor români, au fost predați în aceeași zi, la orele 20, d-lui Ovidiu Gritta, șeful serviciului de pază din Alba Iulia”¹⁰.

Relațiile dintre Consiliul Dirigent, condus de Iuliu Maniu și Budapesta

„La 7 dec. 1918, dr. Ioan Erdélyi a fost numit ministru plenipotențiar la Budapesta și a plecat la Sibiu pentru depunerea

⁹ *Ibidem.* p. 86-91.

¹⁰ *Ibidem.* p. 98-99.

jurământului și pentru a primi instrucțiuni. Reîntorcându-se la 19 dec. 1918 a adus și numirea mea (Iuliu Mezei) în funcția de consilier de Legație"...

Iuliu Mezei a reușit să-i determine pe unguri să semneze împreună o telegramă adresată: "D-lui Iuliu Maniu Președintele Consiliului Dirigent, Sibiu"

„Pentru aranjarea retribuțiilor Gărzii Naționale Românești, dorim să avem o conferință. Rugăm ca delegatul Consiliului Dirigent Român și comandantul general al gărzilor, precum și un expert financiar, să binevoiască a veni la Budapesta, în timpul cel mai scurt posibil".

„Rugăm a aduce date referitoare la numărul gărzilor românești, la repartizarea lor teritorială și totodată a ne comunica data venirii la Budapesta".

„Budapesta, la 12 dec. 1918

Fényes Laszlo

ss. Comisar guvernial...

s.s. Dr. Iuliu Mezei"

Telegrama este un document istoric, căci prin aceasta s-a recunoscut oficial, pentru prima oară, în scris, «Consiliul Dirigent Român», de către guvernul maghiar. „Tot în luna decembrie 1918 am cerut eliberarea tuturor deținuților politici români, și la stăruințele mele (I. Mezei) s-a dat ordin în sensul cerut de mine".

Iuliu Mezei este cel care a dat în vileag diversiunea („spirtul rafinat") pusă la cale de la Budapesta: „La 24 ianuarie 1919 au venit la mine la Legație indivizii dr. Goldberger Armin și Hirsch Zoltan și mi-au prezentat 15 permise de import (oare cum au fost obținute?) ale Consiliului Dirigent Român, resortul finanțe din Sibiu, sub nr. 66-80 din 13 ianuarie 1919, pentru 15 vagoane de spirt rafinat destinat comerțului liber din Transilvania". Au cerut aprobarea și ajutorul pentru transport. „Trebuie

să mărturisesc că am rămas înmărmurit, când m-au asigurat de recunoștința lor bănească"... „Interesul guvernului maghiar în exportul spiritului în Transilvania era vădit (căci cu puțin timp înainte se interzisese orice fel de export pe teritoriile aflate sub administrarea Consiliului Dirigent din Sibiu), mai ales că guvernul maghiar nu acorda exportul spiritului decât numai în cantități mici și numai contra valurilor forte, iar pentru teritoriile sub administrarea românească, acum le acordase fără nici o compensație"...

„La 28 ianuarie 1919 am primit iarăși o informație prețioasă și anume, că guvernul maghiar a acordat permise de export pentru Transilvania, de această dată pentru 50 de vagoane spirit și aceasta fără nici o compensație".

„Eu (Mezei I.) și Moise Baltă ne-am lăsat mituiți cu 40.000 de coroane de către Mándoki, Beniamin Neumman ș.a., iar ca ei să fie mai siguri și prin aceasta să-i putem demasca, le-am dat o chitanță de primire a sumei". Baniile au fost predați ministrului Erdélyi și mai departe Consiliului Dirigent".... „Intenția ungarilor era, cu ajutorul spiritului să demoralizeze țărâimea și îmbătându-i pe soldații români, să provoace răscoala lor și prin aceasta să înlesnească atacurile batalioanelor de secuși"¹¹.

La 4 martie 1919, Iuliu Mezei și Moise Baltă au fost însărcinați de către Iuliu Maniu să plece la Budapesta și să comunice ungarilor dizolvarea Legației și rechemarea conducătorului ei. Iată extrase din nota prezentată de Iuliu Mezei:„Având în vedere că guvernul maghiar a dizolvat cu forța gărzile naționale ale românilor, pe comandanții acestora i-a arestat în parte, pe funcționarii români i-a îndepărtat"... „Având în vedere că atât armata maghiară regulată, precum și trupele neregulate plătite din tezaurul maghiar și transportate cu mijloacele de comunica-

¹¹ *Ibidem.* p. 105-117.

ție de stat, despoaie comunele românești, omoară populația română și o maltratează în modul cel mai neuman, prin aceasta socotindu-se nevrednică de epoca civilizației omenеști în care trăim"... „Consiliul Dirigent român nu se simte îndemnat să mențină legăturile cu Guvernul Republicii Populare Maghiare și prin urmare revocă pe încredințatul său... Sibiu, la 2 martie 1919, s.a. Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent Român"... Această notă a fost remisă ungarilor la 6 martie 1919... „După ce am lichidat Legația (eu Mezei), am mai rămas la Budapesta ca observator al evenimentelor, ca să pot da informațiile necesare Consiliului Dirigent Român de la Sibiu"¹².

Iuliu Mezei (n. 28 mart. 1881, Sâmboleni, jud. Cluj – d. 24 oct. 1943, Turda.) Avocat, consilier de Legație la Budapesta, membru al Marelui Sfat Național Român la 1 dec. 1918.

A fost fiul lui Ioan (fost judecător la Înalta Curte de Justiție și Casație Regală din Budapesta) și al Ecaterinei Mezei Câmpeanu de Szathmar (Satu Mare). Tatăl său era descendent pe linie paternă din vechea familie nobiliară Câmpeanu de Satu Mare, devenit prin maghiarizare Mezei, iar pe linie maternă din familia Rațiu de Nagylak (Noșlac). Mama sa, născută Rațiu a fost fiica lui Partenie Rațiu de Noșlac, strănepoată de frate a Prepoz. Basiliu Rațiu.

Școala primară a urmat-o în comuna Mociu, jud. Cluj, iar studiile liceale în Târgu Mureș și Cluj. A absolvit apoi facultatea de Drept la Budapesta, obținând și titlul de doctor în drept. A fost membru al *Societății Petru Maior*. După terminarea studiilor universitare a intrat în administrația de la Budapesta. A asistat din galeria destinată publicului la discursul lui Vaida-Voievod în Parlamentul de la Budapesta, la 18 octombrie 1918, care proclama libertatea națională a românilor din Transilvania și Banat. După aceasta, Iuliu Mezei s-a pus la dispoziția Consi-

¹² *Ibidem*. p. 119-124.

liului Național Român din Budapesta. A organizat gărzi românești în diferite părți din Budapesta. Ele urmau să primească trenurile militare cu destinația Transilvania, Banat și Maramureș. Iuliu Mezei s-a ocupat și de organizarea transportului pe calea ferată a românilor care doreau să participe la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, obținând aprobarea pentru trenuri gratuite.

A participat la Adunarea de la Alba Iulia ca delegat al Comisariatului Militar Român din Budapesta. A fost ales în Marele Sfat Național Român. La 11 decembrie 1918 fost numit Consilier de Legație la Legația Română din Budapesta, unde a funcționat pe durata efemerei Republici Poporale Maghiare și a Republicii Sovietice Maghiare condusă de Béla Kun. După ocuparea Budapestei de Armata Română, a fost numit șef al cenzurii militare.

După terminarea războiului s-a stabilit la Cluj, profesând ca avocat. În anul 1940 s-a mutat la Turda, unde s-a stins din viață trei ani mai târziu.

Avocatul Iuliu Mezei Câmpeanu a fost unul din miile de patrioți români, care au luptat până la sacrificiu pentru Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia.

Având un mare caracter și o înaltă ținută morală, fără să urmărească vreun beneficiu personal, s-a înrolat voluntar în dificila luptă pentru consolidarea României Mari, riscându-și de nenumărate ori viața.

Unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918 a reprezentat proiectul de țară al generațiilor de oameni de stat, începând cu 1848. Pentru realizarea idealului întregirii naționale, actorii politici ai timpului și-au dat mâna și au trecut peste orice fel de interese egoiste, înguste, partizane sau de grup și au reușit să refacă România în granițele ei istorice. Marea Unire din 1918, operă colectivă a întregii suflări românești, constituie

și azi arc de triumf peste timp, evenimentul cu cel mai profund impact asupra conștiinței naționale românești.

Ca să simțim atmosfera de la Alba Iulia, pregătirile și acțiunile studenților români din Budapesta în toamna anului 1918, citez un scurt pasaj din amintirile lui *Dumitru Antal*, președintele de atunci a *Societății studențești "Petru Maior" din Budapesta*. S-a născut la Toplița, în 20 octombrie 1894 fiind, după mamă, nepotul Patriarhului Elie Miron Cristea.

„După deschiderea parlamentului unguresc, studenții români zile de-a rândul i-au umplut galeriile în așteptarea citirii declarației de autodeterminare cetită de dl. dep. Vaida-Voevod în ziua de 18 octombrie 1918. Din acea memorabilă zi am fost convinși că cauza noastră trebuie câștigată și toți cei conștii trebuie să ne punem pe lucru. Câtă vreme conducătorii noștri, care toți erau la Bpesta, căutau soluțiunea și așteptau desfășurarea evenimentelor și începerea conferinței de pace pe baza principiilor wilsoniene, am hotărât să redactăm și tipărim un apel către poporul românesc, în care să-i facem cunoscut dreptul de autodeterminare, pregătindu-l pentru eventualul plebiscit (păstrez acum manuscrisul acestui apel în redactarea definitivă ce s-a acceptat de comitetul studențesc al Soc. P.M. după proiectul prezentat de mine și îl voi ceti ca să se vadă ce a simțit și a dorit să facă pentru neamul său studențimea universitară din toamna anului 1918). /.../ Voind să lucrăm cu consimțământul conducătorilor noștri, prin intermediul a câtorva prieteni, am ajuns să cerem sfatul și sprijinul lor. Trei inși ne-am ales să le prezentăm apelul și voința de a ne pune în serviciul cauzei naționale.

Într-o seară, nu mai știu exact ziua, ne-am și dus la hotelul Jagerhorn unde am aflat adunați într-o singură cameră pe toți: Mihaly, Cicio-Pop, Maniu, Goldiș, Vaida, Vlad, Bontescu, Erdely etc. Am fost primiți foarte bine și după ce ni s-au lăudat intențiunile prin cuvântul dlui C. Pop, Maniu și alții, iar mai la urmă prin a dlui Goldiș, la propunerea d-sale s-a decis să nu pu-

blicăm acest apel căci ar însemna să ne dezvăluim întreg planul de luptă, ci toți studenții împreună cu cei din Cluj să ne organizăm în echipe și cutreierând fiecare ținutul din care e, să vestim cu grai viu poporul tot ce voia să-i spună apelul. Pentru pornirea acțiunii ne-au înlesnit drumul și ne-au dat și ceva bani de călătorie, celor care vor pleca până la Cluj ca în grabă să organizăm echipe și studențimea universitară de acolo. Ca cei dintâi soli, am fost ales eu și Ion Chinezu, azi profesor la Cluj.

Primind delegațiunea de a prezenta alături cu alți trei, studențimea universitară, o zi întreagă ne-au purtat propagarea principiului de a ne uni fără condițiuni. Delegațiile restrânse, mai mult de o mie, s-au adunat în sala cea mare a casinei. Era om în om. Căldura ce s-a încins în sala ticsită așteptând vre-o două ore comunicarea rezoluțiunii a devenit de la un timp insuportabilă, dar era uitată de mai marea căldură sufletească ce ne aștepta, manifestată des prin urale și strigăte de „Trăiască România Mare”, „Trăiască unirea fără condițiuni”. O doamnă din galerie, vrând s-o spună mai domnește striga „Trăiască unirea necondiționat.” Aceeași frământare și același entuziasm stăpâna și mulțimea de 100 de mii, care era adunată pe Câmpul lui Mihai Viteazul și sta în tină (în noroi – n.n.) până-n glezne fără să-i pese.

Cu greu mare apare și comitetul cu rezoluțiunea de uni-re. A fost primit ca un alai regesc și apoi toți am tăcut.

Cicio Pop a vorbit cel dintâi arătând rostul adunării și ținerii ei în Alba Iulia. Verificate mandatele, a ales președinte pe bătrânul Gheorghe Pop de Băsești. Puținele cuvinte de deschidere le-a rostit în lacrimi de bucurie. Lacrimile lui au avut multe soții în ochii celor din sală.

Deschisă astfel ședința, din nou a urmat o liniște solemnă și V. Goldiș primind cuvântul, cu o voce răspicată, îndulcită de emoție, după o cuvântare introducătoare ca referent al marelui sfat național, a citit hotărârile aduse și roagă mărita adunare să binevoiască a primi și anunța ca ale sale”.

Punctul I :., Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 1 Decembrie 1918, decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dâșșii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre”.

„Când l-a sfârșit de citit, a fost acoperit de un singur glas de aprobare pornit deodată din o mie și mai bine de piepturi. Toți ne-am cutremurat cuprinși de măreția acestui moment, care a pecetluit pe veacuri noua soartă a neamului nostru. Și astăzi îmi zvâcnește sângele când mă gândesc la acel moment în care am ajuns în culmea entuziasmului. Bucuria și fericirea erau așa de mare de aveam senzația unei dureri a inimii și a sufletului, care, parcă, nu le mai puteam cuprinde.

Când viața nu ne poate servi în fiecare deceniu cu evenimente istorice, suntem datori să le cunoaștem pe cele trecute, ca cel puțin indirect să ne hrănim sufletul, punând în lucrare cât mai des sentimentul dragostei de neam până se transformă în straja demnității și caracterului de român. În aceasta văd eu rostul educației naționale.

Și acum, dacă voi fi reușit prin simplele mele amintiri din 1918, să fac să se reverse sentimentul iubirii de neam cu fiorii lui de bucurie peste sufletele d.-voastră, va însemna atât pentru mine cât și pentru d.-voastră că marea zi a lui 1 Decembrie 1918 am serbat-o așa cum se cuvine.

Reghin, la 30 noiembrie 1926.”¹³

¹³ „Amintiri din revoluțiunea anului 1918”, In: https://ecreator.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=6169:documentele-marii-uniri-amintiri-din-revolutiunea-anului-1918&catid=14:eseistica&Itemid=117

The Romanian Elite in Budapest and the Great Union of 1918

Summary

In the preparation of the Great Romanian Union an important role was played by the members of the Romanian National Party of Transylvania and Hungary. Following the consultations during October 1918 that took place in Oradea, the declaration of separation of Transylvania from Hungary was drafted, which was read in the Hungarian Parliament in Budapest by Alexandru Vaida Voevod, the leader of the Romanian National Party, a Romanian deputy. In November 1918, the Romanian National Council is established in Budapest, under the chairmanship of Dr. Ioan Erdélyi, as well as the Central Romanian National Council, a political body that coordinated the organization of the Great National Assembly in Alba Iulia. Iuliu Mezei Câmpeanu, who was born in Budapest, asked the Hungarian Transport Minister to provide trains for the Romanians who travel to Alba Iulia for the great meeting. The designated delegates adopted the Unification Act, of uniting Transylvania with Romania, which was read in front of the 100,000 participants on the Freedom Plains.

Keywords: parliament, declaration, organization, delegates, resolution

Colonelul Moise Rîșcuția (1883-1959) Restituiri biografice

Felicia Aneta Oarcea

Exponent al generației Marii Uniri, Moise Rîșcuția a întruchipat două „lumi”, una în care a fost crescut și educat, de sorginte austro-ungară, cealaltă în care apartenența la România a devenit un deziderat împlinit. De-a lungul timpului, a împletit viața de familie cu datoria față de țară. Destinul i-a mânat pașii pe cărări anevoioase. Întâlnirile cu oamenii nu au fost unele fortuite, în labirintul sorții sale, marcat de cele două conflagrații mondiale, a rămas animat de spiritul de dreptate.

Molcomii Apuseni au adăpostit intelectuali români de seamă în perioada modernă. În comuna Rîșculița, în ziua 18/30 septembrie 1883¹, în casa lui Dumitru și a Paraschivei a văzut lumina zilei Moise. A copilărit alături de cei doi frați, Petru și

¹ Fotografia a fost realizată în anul 1929 și face parte dintr-un album donat de prof. univ. dr. Letiția Costea Complexului Muzeal Arad, în 11.04.2019. Îi aducem mulțumiri distinsei doamne.

Avram, și sora lor, în modesta așezare. Tatăl său s-a născut în 23 iunie 1840, la Rișculița, iar mama, Indrieș, în anul 1846, în comuna Dobraț². Părinții săi au deținut o societate pe acțiuni pentru exploatarea minelor din zonă³.

Mai târziu, celebrul antropolog Cantemir Rișcuția, fiul lui Moise, avea să noteze: „În linie paternă strămoșii mei au provenit din Munții Apuseni ai Transilvaniei: Țara Zărându-lui...Numele meu de familie se leagă de toponimicul Rișculița, consemnat în 1525 în documente și derivat din toponimicul învecinat Rișca, la rândul său consemnat în documente la 1427. ... Bunicul meu, Dumitru Rișcuția, primar timp de 40 de ani al comunității Rișculița, l-a găzduit și îngrijit adesea pe Avram Iancu, în perioada sa de declin, când acesta în drumurile sale poposea în Rișculița”⁴.

Moise Rișcuția a urmat cursurile la Gimnaziul din Brad, între anii 1894-1898. În anul școlar 1895/1896, profesorul său de limbă germană și geografie, Vasile Boneu⁵, a consemnat în *Testimoniu Scolastic*, din 27 iunie 1896, rezultatele bune obținute la învățătură. Acei ani au sporit apetența spre cunoaștere,

² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (S.J.A.N.A.), *Fond Personal Colonel Moise Rișcuția (F.P.M.R.)*, dos. 1/1895-1919, f. 9, 22. În fotografii sunt părinții lui Moise Rișcuția.

³ Informație orală primită de la dna prof. univ. dr. Letiția Costea, născută Rișcuția.

⁴ Mircea Dragomir Andrei, „O personalitate prestigioasă în antropologie – Dr. Cantemir Rișcuția (1923-2003). Notă biografică”, în Irina Ioan Rișcuția, *Antropologie și umor cu profesorul doctor Cantemir Rișcuția*, București, 2018, p. 13, lucrare aflată în manuscris.

⁵ Vasile Boneu (1854-1926) – a fost profesor la Gimnaziul din Brad, azi Colegiul Național „Avram Iancu”, tatăl prefectului arădean Vasile Z. Boneu (1926-1927). Vezi: *Aspecte din Munții Apuseni. Contribuții la istoria Unirii. 1918-1919. Jurnal de Traian Mager. Ținutul Hălmeagului. Cadrul istoric*, vol. IV. Monografie, Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad, p. 161.

testimoniile scolastice, emise în 26 iunie 1897 ori în 28 iunie 1898, constituind o dovadă incontestabilă⁶.

În acea vreme, mulți tineri români își îndreptau pașii spre o carieră militară. Era nu numai o modă a epocii, dar și o șansă de a avea o poziție recunoscută și apreciată în înalta societate. După o selecție riguroasă, în perioada 4 septembrie 1898 – 18 august 1902, a frecventat cursurile Școlii Militare de Infanterie din Sibiu.

Plin de speranțe, cu bagajul de vise, s-a dedicat acestei profesii, înaintând anevoios și cu multă trudă în fiecare grad. Cu o educație aleasă, responsabil de propriile-i acțiuni, meticulos, imparțial, Moise Rișcuția nu a acceptat compromisurile. Dezaavuarea unor acțiuni contrare Statului Român i-au atras multe piedici la promovare. Cu toate acestea, optimismul în dreptatea istoriei nu l-a părăsit niciodată.

Proaspătul absolvent al învățământului militar sibian a fost înaintat la gradul de stegar, în 18 august 1902, în cadrul Regimentului 92 Infanterie. Preocupat de propria-i perfecționare, el a urmat cursurile Școlii de Echitație.

Pe când se afla în Regimentul 33 Infanterie din Arad, în 1 noiembrie 1903, a fost numit sublocotenent. Câțiva ani mai târziu, a fost mobilizat în Bosnia, unde, în 1 mai 1910, a primit gradul de locotenent. Pe frontul din Galiția, cu același Regiment, a fost numit căpitan, în 1 ianuarie 1915. Fiind recrutat în armata austriacă, el a studiat la Institutul Geografic Militar din Viena geografia și topografia. Cunoștințelor dobândite le-a adugat pe cele de la Școala de Procurori Militari din Timișoara.

La începutul Primului Război Mondial, în ziua 24 iulie 1914, a fost mobilizat în armata austro-ungară, participând la

⁶ S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 2-5 (Testimoniul scolastic din 28 iunie 1898 a fost semnat de directorul instituției de învățământ, Georgiu Părău, și de profesorul Vasile Boneu).

campaniile din Galiția și Podolia (9 august-21 decembrie 1914). A fost rănit în luptele de la Sanok (Galiția), în 21 decembrie 1914⁷.

Trei ani mai târziu, în septembrie 1917, a căzut prizonier de război la ruși. Rănit fiind, a fost evacuat din Harovlaț în Spitalul 43, din orașul Riazani, unde, așa cum consemna în notițele sale, s-a pus la dispoziția Comitetului Revoluționar. Din octombrie 1917 până în septembrie 1918, a îndeplinit mai multe atribuții, fiind ajutorul medicului șef din Spitalul nr. 43, comandant al prizonierilor de război din localitatea amintită, președinte al Comitetului Central de Ajutorare a prizonierilor de război austrieci⁸. După eliberarea din prizonieratul țarist⁹, a fost avansat la gradul de maior, în 1 aprilie 1917.

Sfârșitul războiului și noua configurație geografică europeană, discutată de marile puteri ale lumii, l-au surprins activând în structurile militare românești. Moise Rișcuția a depus jurământul față de patria mamă, România, în 18 noiembrie 1918, intrând în armata S.O. 6-7 Sibiu. Între 1 decembrie 1918-21 februarie 1919, a deținut funcția de ajutor, apoi cea de comandant al Gărzilor Naționale Române din Județul Arad și Jur¹⁰.

Acțiunile întreprinse pentru consolidarea ordinii în noul Stat Român au atras oprobriul conducătorilor maghiari. Maiorul Moise Rișcuția a fost reținut și dus la Curtea Marțială din Seghe-

⁷ S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 9v.; *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1.

⁸ *Ibidem*, dos. 1/1895-1919, f. 269; *Ibidem*, dos. 16/1959-1990, f. 3 (Adresa din 29 iunie 1959, înaintată de Moise Rișcuția Ministerului Afacerilor Externe. Direcția Consulară București).

⁹ Cantemir Rișcuția, „Din activitatea căpitanului Moise Rișcuția la comanda Gărzii Naționale Române din Arad”, în *Ziridava*, XXII, 2000, p. 323.

¹⁰ S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 10 (Decretul nr. 453, publicat în Monitorul Oficial, nr. 251/1919); *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1. (Înaltul Decret nr. 453, publicat în Monitorul Oficial 251, din 1919).

din, în 21 februarie 1919. La solicitarea generalului francez, Henri Berthelot¹¹, atașatul militar francez, locotenent- colonelul Vix, a intervenit pentru eliberarea lui, la 20 martie 1919. Conform S.O. 6-7, Moise Rîșcuția a fost delegat la Ministerul de Război de la București¹².

Din memoriile fiului său, Cantemir, se desprinde și povestea celei de-a doua arestări. De această dată, el a fost condamnat la moarte prin spânzurare. „Mult încercat în lupte, alături de soldații săi în clipe grele, ofițerul Moise Rîșcuția știa cum să se apropie de oameni, cum să discute cu ei și să le explice o situație, cu argumente convingătoare. Astfel, se pare că a reușit să-l convingă pe temnicerul său, un jandarm maghiar, de adevăratul mers al vremurilor, de stăpânirile trecute... Motivul pentru care temnicerul maghiar a hotărât într-una din zile să deschie ușa celulei condamnatului la moarte lăsându-l să evadeze, va rămâne un mister”¹³.

Asemenea altor militari de carieră, Moise Rîșcuția a fost transferat de la o unitate la alta. Periplul său a început la Regimentul „18 Vânători” Târgul Secuilor, unde a activat din 18 aprilie până în 2 iunie 1919. A fost trimis de S.O. 6-7 și repartizat ca ajutor de comandant, conform Ordinului de zi nr. 2/1919. În această perioadă, a fost angajat în campania de la Tisa împotriva bolșevicilor maghiari, cu însărcinarea de a comanda Batalionul II, începând cu data de 2 mai 1919, potrivit Ordinului 378/1919. Din 18 iulie 1919, a fost acceptat în Armata Română,

¹¹ ***, *Generalul Berthelot. Memorii și corespondență. 1916-1919*, Ediție română, stabilită și introducerea de Glenn E. Torrey; traducere din limba franceză de Mona Iosif, apare cu acordul dr. Jean-Claude Dubois, Editura Militară, București, 2015, pp. 456.

¹² S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 10; *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1.

¹³ Mircea Dragomir Andrei, „O personalitate prestigioasă în antropologie – Dr. Cantemir Rîșcuția (1923-2003)”, în *Studii și comunicări/DIS*, vol. VIII, Ed. Academiei Române, București, 2015, p. 421.

cu gradul de maior, cel pe care-l avusese din 1 aprilie 1917¹⁴. Între 4 septembrie – 29 octombrie 1919, a fost detașat, devenind comandant al lagărului de prizonieri din Békéscsaba. După acțiunile militare ale armatei române de stabilire a liniștii în teritoriile maghiare, din 30 noiembrie 1919 până în 28 februarie 1920, a fost numit ajutor de comandant în Regimentul „18 Vânători” Târgul Secuilor. Începând cu 28 februarie/1 martie 1920, a fost mutat în Regimentul 87 Infanterie din Satu Mare, unde a activat în gradul de maior, între 7 martie-30 mai 1920. Din 30 mai, a fost comandant al amintitei structuri militare. Pentru profesionalismul și abnegația de care a dat dovadă, în 7 iulie 1920, a fost înaintat la gradul de locotenent-colonel, luându-i-se în considerare vechimea de la 1 aprilie 1919.

Atribuțiile ostășești le-a împletit armonios cu viața de familie. În ziua de 21 (30) ianuarie 1921, locotenent-colonelul Moise Rișcuția s-a căsătorit cu Veturia Șterca Suluțiu de Cărpiniș, în baza aprobării Corpului VI Armată, nr. 787/1920, Ordin de Zi R. 873, nr. 1979/1921. Și-au depus jurămintele la Biserica Ortodoxă din Abrud¹⁵. Soția sa era descendenta unei vechi familii nobiliare românești¹⁶, una care a scris pagini glorioase în istoria poporului român.

¹⁴ S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 9v.-10 (Ordinul 1150/1919 și Ordinul 2/1919); *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Înaltul Decret 3051, publicat în Monitorul Oficial din 18 iulie 1919).

¹⁵ *Ibidem*, dos. 1/1895-1919, f. 8, 10v. (O. Dir. 18 Bir. Inf., nr. 1084, din 1919 și O. Z. 716/1919; O. Z. nr. 6/1919; O.M.C.Gl. nr. 25064 și 25065/1920; O.M.C.Gl. nr. 25064, O.Z. nr. 1493/1920 și O.Z. 301/1921; Înaltul Decret 2739, publicat în M.O. 75/6 iulie 1920 și M.O. 706/1920); *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Înaltul Decret nr. 2379/1920, publicat în M.O. nr. 75, din 6 iulie 1920, Ordin de zi, nr. 706/1920); *Ibidem*, dos. 6/1925-1926, f. 39.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 16/1959-1990, f. 18-29.

Din 1 aprilie până în 24 septembrie 1922, el a făcut parte din structurile Regimentului 24 Infanterie Tighina, fiind numit, ulterior, ajutor al comandantului¹⁷.

Deseori, drumul vieții sale a fost umbrat de atitudinile și acțiunile unor camarazi, care au tratat propriile responsabilități cu superficialitate. Aflat în data de 1 aprilie 1922 la Regimentul 87 Infanterie Satu Mare, locotenent-colonelul Moise Rîșcuția a aflat cu stupeoare de mutarea sa la Regimentul 24 Infanterie. Într-o telegramă trimisă Ministerului de Război, el a solicitat efectuarea unei cercetări reale asupra situației ivite la poligonul de tragere și anularea sau amânarea hotărârii, argumentând că „Am familie și printr-o astfel de mutare fără cercetări, nu numai că suferă prestigiul meu de superior, dar am pierderi materiale considerabile în gospodăria familiei fără nici o vină”¹⁸.

În ziua de 13 aprilie, comandantul Regimentului 87 Infanterie, Serviciul Casierie, l-a înștiințat că, potrivit Ordinului Diviziei 16 Intendență 3, din 7 aprilie, urmat în baza rapoartelor Brigăzii nr. 24 Infanterie, nr. 715 și 821 confidentiale, pentru nereguli săvârșite la poligonul de tragere, era responsabil în calitate de fost ajutor al comandantului. Răspunsul, formulat în următoarea zi, reiterna necunoașterea situației și intenția de a contesta decizia la Înalta Curte de Casație, pentru că acuzele ce i se aduceau le considera „ură și răzbunare personală, pe care la timp, dacă va fi nevoie, le voi documenta”. Conținutul declarației întărea propria-i nevinovăție. Niciunul dintre camarazii săi nu au beneficiat de vreun profit material și nu au participat la vreo activitate fără a anunța în prealabil¹⁹. Acest incident confectionat, din nefericire, l-a urmărit multă vreme. Argumentele

¹⁷ *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Înaltul Decret nr. 1592, publicat în M.O. nr. 4/1922, Ordin de zi nr. 152/1922); *Ibidem*, dos. 5/1922-1930, f. 1.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 5/1922-1930, f. 4.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 4/1922, f. 3-4, 6; *Ibidem*, dos. 5/1922-1930, f. 5.

întemeiate adresate autorităților superioare nu au fost suficient de convingătoare.

În toamna aceluiași an, a fost detașat la Regimentul 12 Infanterie „Cantemir”, Cetatea Albă, unde a fost numit ajutor al comandanului, din 24 septembrie 1922, iar peste numai câteva zile, în 1 octombrie, a fost detașat la Regimentul 12 Infanterie Bârlad²⁰.

Locul va rămâne o piatră de hotar în istoria familiei. Aici, în Cetatea Albă, avea să se nască unicul odor, Cantemir²¹, în 8 septembrie 1923²².

Anul 1925 a adus noi schimbări. În 1 octombrie, a fost numit ajutor al comandantului și șef al Direcției de Achiziții în Regimentul 12 Infanterie din Orăștie. Din prima zi a următorului an, a fost desemnat șef al Biroului de Recrutare și mobilizare și ajutor al comandantului. Mutat la Regimentul 15 Infanterie Piatra

²⁰ *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Ordinul M.R. nr. 24414, din 6 septembrie 1922; Înaltul Decret 4069, M.O. 149/1922).

²¹ Celebrul antropolog român a desfășurat, alături de soția sa, Irina Rișcuția, o activitate prodigioasă în acest domeniu. Detalii despre viața și activitatea lui Cantemir Rișcuția, vezi: Mircea Dragomir Andrei, „O personalitate prestigioasă în antropologie – Dr. Cantemir Rișcuția (1923-2003)”, p. 419-432.

²² S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 23. În fotografie se află familia Rișcuția: Veturia, fiul Cantemir și Moise. Fotografia face parte dintr-un album donat de prof. univ. dr. Letiția Costea Complexului Muzeal Arad, în 11.04.2019. Îi aducem mulțumiri distinsei doamne.

Neamț, a primit șefia Biroului de Mobilizare, fiind responsabil de supravegherea și instrucția Batalionului III, iar din 1 aprilie 1929, a devenit ajutor al comandantului²³.

Strânsele legături cu Aradul l-au mânat, în mai multe rânduri, să solicite superiorilor săi stabilirea în orașul de pe Mureș. Dorința i-a fost îndeplinită în 1 octombrie 1929, când a fost mutat la Comenduirea Pieței Arad, unde din următorul an a preluat comanda acesteia²⁴. Mai târziu, generalul Alexandrescu, comandantul Garnizoanei Arad, l-a caracteriza prin cuvintele: „Și-a îndeplinit serviciul în cele mai bune condițiuni. Foarte muncitor, foarte conștiincios, foarte punctual. Plin de tact în toate împrejurările. Era un element foarte necesar instituției”²⁵.

La vârsta de 52 de ani, locotenent-colonelul Moise Rîșcuția a fost scos din controale și trecut în rezervă, din oficiu, în 31 octombrie 1935. În aceeași zi, a fost repartizat ca ofițer de rezervă la Cercul de Recrutare Iași. Prezent la datorie din 8 noiembrie 1935, a depus jurământul în 12 noiembrie.

Izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial l-a surprins la Iași. În 12 septembrie 1940, acesta a depus jurământul față de patrie, iar în 2 iunie 1941 a fost concentrat în structurile aceleiași unități. Două zile mai târziu, a fost concentrat și numit comandant al Batalionului 6 Exploatare, iar din 22 iunie, mobilizat împreună cu amintita structură militară. Continuând a fi comandant, din 1 aprilie 1942, a fost repartizat la Cercul de Recrutare Soroca, pentru mobilizarea din anul 1942-1943.

²³ S.J.A.N.A., *F.P.M.R.*, dos. 1/1895-1919, f. 10v. (Înaltul Decret nr. 2425/1925); *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Ordinul de zi 85/1925; Ordinul de zi nr. 1/1926; Înaltul Decret 762, M.O. nr. 68 din 1928; Ordinul de zi 246/1928; Ordinul de zi 410/1929); *Ibidem*, dos. 6/1925-1926, f. 9.

²⁴ *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Înaltul Decret 3235, M.O. 314/1929, Ordinul de zi 422/1929; Ordin de zi 7/1930); *Ibidem*, dos. 8/1928-1929, f. 27.

²⁵ *Ibidem*, dos. 1/1895-1919, f. 68, 70.

Revine, din 2 octombrie 1942, la Cercul Teritorial Arad, desfășurându-și activitatea de comandant al Batalionului 6 Exploatare, corp aparte în cadrul armatei de operațiuni. O lună mai târziu, a fost deconcentrat.

Din 13 mai 1943, a fost numit comandant militar al Creditului Carbonifer Cazla Drencova, Cercul Teritorial Caraș, iar în 10 noiembrie același an, a fost deconcentrat²⁶. A activat aici până în 27 februarie 1944, când a fost mutat la Subinspectoratul P.R. și E.E. Bihor. Beiuș, în 1 octombrie, fiind deconcentrat.

S-a întors din nou la Cercul Teritorial Arad, unde în 7 octombrie 1944, a depus jurământul față de Majestatea Sa Regele Mihai. În 1 ianuarie 1945, a trecut din poziția de rezervă, în cea de retragere pentru limita de vârstă.

În perioada imediat următoare, personalul militar abilitat a întreprins demersurile necesare, pentru a-l înainta la gradul de colonel. Această recunoaștere a fost obținută în 24 februarie 1947, când i s-a conferit gradul de colonel în retragere.

Rănit în război, în 6 martie 1947, a fost clasat, cu procentajul de 20%, de Comisia Medicală Superioară Mixtă, veteran de război²⁷.

²⁶ *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1 (Înaltul Decret nr. 1866, din 17 iulie 1935, Ordinul de zi 22/1935; Ordinul 23796, din 10 august 1935, Ordinul de zi 24, din 20 august 1935; Adresa nr. 3693/1935 a Comandamentului Pieței Arad, cu Intrare nr. 276/1935 a Cercului de Recrutare Orăștie; Ordinul de zi 167/1941 a Cercului de Recrutare Iași, Ordinul de zi 168/1941, Ordinul de zi 1 și 4 din 1941 a Batalionului 6 Exploatare; Înaltul Decret Regal 1798/1941; Ordinul Comandamentului 4 Teritorial nr. 8992/1942; Ordinul M. St. M. Nr. 142359 din 1942 și 10179/1942; Ordinul 70710/1942, Ordinul de zi nr. 353/1942, prin Decizia Ministerială nr. 2752, din 4 noiembrie 1942, Intrare nr. 152648/1942; Ordinul de zi nr. 1018/1942, trimis jurnale la Cercul Teritorial Arad, nr. 152698/1942; Ordinul Cercului 4 Teritorial, nr. 30042/1942; Ordinul de zi 1077/1942); *Ibidem*, dos. 2/1938, f. 2 (Ordinul C VII A, nr. 151635, din 8 mai 1943; Ordinul de zi 2128/1943).

²⁷ *Ibidem*, dos. 14/1945, f. 4-7; *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1v. (Ordinul M.R.

Multiplele atribuții militare au fost completate cu cea de **viceprimar al orașului Aradului**. Pe atunci, locotenent-colonelul Moise Rîșcuția a fost numit „ajutor de primar” prin Decizia Ministerului de Interne, nr. 20138, din 28 mai 1938. Prin Ordinul telegrafic, nr. 21218, din 6 iunie 1938, al Ministerului de Interne, acesta l-a înlocuit pe maiorului Gh. Anghelescu. Începând cu 7 iunie, s-a bucurat de toate avantajele aferente funcției, grație deciziei primarului R. Orezanu și pe baza dispozițiilor ordinului circular al Ministerului de Finanțe nr. 33257/1938.

În același an 1938, Moise Rîșcuția a fost desemnat președinte al Întreprinderii Comunale a Municipiului Arad²⁸.

De-a lungul carierei militare, a fost distins cu Ordinul „Coroana României” în grad de ofițer, potrivit Brevetului de decorare, emis la Sinaia în 14 noiembrie 1922; cu Medalia „Crucea Comemorativă”, cu bareta „1919”, conform Brevetului de Decorare, emis în 23 aprilie 1923; cu Medalia „Victoria” a marelui război pentru civilizație 1916-1921, prin Înaltul Decret nr. 3390, din 20 iulie 1921, conferită în 10 martie 1925; cu Medalia „Ferdinand” cu spade pe panglici, ca o recunoaștere a meritelor sale incontestabile în calitate de fost căpitan în Gărzile Naționale Române din Ardeal din 1918-1919 Județul Arad, conferită în 18 iulie 1940²⁹.

Dir. 6, nr. 153693, din 3 februarie 1944, comunicat cu Ordinul Inspectoratului general P.P. nr. 39395/1944, Ordin de zi 34/1944; Ordinul Inspectoratului General nr. 35765/1944, Ordinul de zi 10/1944; Înaltul Decret 412 din 14 februarie 1945, M.O. nr. 39/1945, Partea I, Ordinul de zi 2027/1945; Înaltul Decret nr. 295/1947, M.O. nr. 50/1947; M.R. Direcția persoanelor Bir. Of. Rez. Inf. din 74743 din 5 februarie 1947, Ordin de zi nr. 1384/6 martie 1947; prin procesul verbal nr. 911559, din 25 septembrie 1946 al Comisiei Medicale Superioare Mixte); *Ibidem*, dos. 15/1949, f. 2 (Ordinul nr. 6153, din 15 ianuarie 1946, pe baza Legii nr. 440 din 4 iunie 1945); *Ibidem*, dos. 13/1941-1948, f. 7, 9.

²⁸ *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 5, 11.

²⁹ *Ibidem*, dos. 1/1895-1919, f. 9v. (Înaltul Decret, nr. 1744/1918; Înaltul Decret, nr. 3390/20 iulie 1921; Înaltul Decret, nr. 4768, din 14 iunie 1922);

S-a stins din viață în 1 noiembrie 1959, fiind înmormântat în Cimitirul „Eternitatea” din orașul Arad³⁰.

Reconstituirea biografiei lui Moise Rîșcuția se înscrie în demersurile noastre de a restitui prezentatului urmele generației Marii Unirii și de a cinsti memoria celor care au făurit România Mare.

Deciziile și faptele generației Unirii rămân un etalon pentru noi cei de astăzi. Intelectualii acelor timpuri reprezintă definiția unei maturități, plămădită într-un univers confecționat pe un sistem de valori înalte.

Bibliografie

Surse inedite:

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad

Fond Personal Colonel Moise Rîșcuția

Complexul Muzeal Arad

Album al familiei lui Moise Rîșcuția, donația distinsei doamne, prof. univ. dr. Letiția Costea, din 11.04.2019.

Surse edite:

Dragomir, Andrei, Mircea, „O personalitate prestigioasă în antropologie – Dr. Cantemir Rîșcuția (1923-2003)”, în *Studii și comunicări/DIS*, vol. VIII, Ed. Academiei Române, București, 2015.

Dragomir, Andrei, Mircea, „O personalitate prestigioasă în antropologie – Dr. Cantemir Rîșcuția (1923-2003). Notă biografică”, în Irina Ioan Rîșcuția, *Antropologie și umor cu profesorul doctor Cantemir Rîșcuția*, București, 2018, lucrare

Ibidem, dos. 4/1922, f. 34-35; *Ibidem*, dos. 6/1925-1926, f. 38; *Ibidem*, dos. 12/1938, f. 1, 33 (Înaltul Decret nr. 2422/1940).

³⁰ Cantemir Rîșcuția, *op. cit.*, p. 323-336.

aflată în manuscris.

****, *Generalul Berthelot. Memorii și corespondență. 1916-1919*, Ediție română, stabilită și introducerea de Glenn E. Torrey; traducere din limba franceză de Mona Iosif, apare cu acordul dr. Jean-Claude Dubois, Editura Militară, București, 2015.

Mager, Traian, *Aspecte din Munții Apuseni. Contribuții la istoria Unirii. 1918-1919. Jurnal de Traian Mager. Ținutul Hălmagiului. Cadrul istoric*, vol. IV. Monografie, ediție îngrijită de Lavinia Betea, Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad, 2018.

Rișcuția, Cantemir, „Din activitatea căpitanului Moise Rișcuția la comanda Gărzii Naționale Române din Arad”, în *Ziridava*, XXII, 2000.

Colonel Moise Rișcuția (1883-1959) Biographical restoration

Summary

Moise Rișcuția was an exponent of the generation of the Great Union, who dedicated himself to the military career, serving the interests of Great Romania.

Caught in the vortex of the Great War, the destiny offered him the chance to be nominated, between December 1, 1918 and 21st of february 1919, deputy commander and then full commander of the Romanian National Guards in Arad County and surroundings. Going through all the professional steps, he witnessed the two world conflagrations.

He interwoven his family life with his professional life, but also with administrative responsibilities, holding the post of Deputy Mayor of Arad between 1938-1940.

For the entire activity, he was decorated with the "Crown of Romania" Order in the degree of officer, and with the "Ferdinand" Medal, with a cross on the spades.

Keywords: military career, national guards, the Great Union, colonel, deputy mayo

William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* (1820)

Un regard sur les principautés danubiennes

Jérôm Thomas

Dans une lettre adressée le 14 octobre 1848 à une correspondante française, l'écrivain moldave Vasile Alecsandri livre cette réflexion : « Mon pays est beau, madame, riche, pittoresque, tant par sa couleur primitive que par le manque de civilisation besogneuse. C'est une petite oasis, d'autant plus inconnue qu'elle est perdue entre trois déserts : l'Empire autrichien, le despotisme musulman et l'absolutisme moscovite. Ma nation compte près de 10 millions d'habitants qui sont encore dans toute la barbarie des mœurs patriarcales ». En écho, l'homme politique et l'un des fondateurs du mouvement libéral, Démètre Bratianu, écrit le 25 octobre 1850 à son maître spirituel, Jules Michelet, sur l'ignorance de la Moldo-Valachie par les français : « Cette terre qui devrait être une terre sainte à nous tous, vous ne voulez pas la regarder, vous ne voulez pas même en entendre parler. Pour vous, elle n'a pas de nom, elle n'existe point, c'est un pays barbare. Vous en avez horreur. C'est la fournaise qui a vomis sur votre occident des essaims de barbares »¹.

Au début du XIXe siècle, les principautés danubiennes de Valachie et de Moldavie sont encore peu connues en Angleterre et en France. C'est l'image d'un « bout du monde et [de] confins exotiques » qui prédomine selon l'historienne Ca-

¹ Vasile Alecsandri et Démètre Bratianu cités par Catherine Durandin, *Histoire des roumains*, Paris, Fayard, 1995, p. 97.

therine Durandin². Dans le récit de son voyage de Moscou à Constantinople, effectué en 1817-1818, l'homme de science anglais William Macmichael considère qu'en traversant la Valachie et la Moldavie il est arrivé aux marges de la chrétienté où l'influence orientale est des plus prégnante³. Sous la férule de l'Empire Ottoman depuis plusieurs siècles, les informations sur ces régions sont parcellaires et les voyageurs encore bien peu nombreux. Il faut attendre les années 1840 pour que des ouvrages d'informations brossent un tableau plus précis de ces contrées. A titre d'exemple, les écrits français se multiplient entre 1839 et 1859. Ce sont le plus souvent des études à caractère politique rédigés par des essayistes impliqués dans les affaires roumaines puisqu'investis de fonctions de conseillers ou de secrétaires comme Félix Colson, secrétaire du consul de France à Bucarest à partir de 1837⁴. Mais les relations artistiques, comme celles établies entre la Roumanie et la France, sont également importantes et l'influence de la culture française décisive⁵. Selon Mariana Vida, on assiste dans la première moitié du XIXe siècle à une « redécouverte systématique des provinces danubiennes »⁶ et l'ouvrage de William Wilkinson est un des porte-drapeaux de ce nouvel intérêt. Pourtant les études d'importance sur ce récit incontournable sont fort rares et témoignent d'un intérêt récent à l'image de

² Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 93.

³ Cité par James Christian Brown, « Impressions of Romanian Religion and Morality in Some Nineteenth-Century Travellers' Accounts of the Danubian Principalities », *Diacronia*, 15, 2014, p. 18.

⁴ Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 98-100.

⁵ Mariana Vida, « Le relations artistiques entre la Roumanie et la France au XIXe siècle », dans *Napoléon III et les principautés roumaines*, catalogue de l'exposition, Paris, Editions de la Réunion des musées nationaux, 2008, p. 34-41.

⁶ *Idem*, p. 34.

l'article de James Brown en 2014 qui s'intéresse essentiellement à la religion des autochtones ou celui de Sorina Georgescu en 2015 d'une portée plus générale⁷. C'est d'autant plus étonnant qu'il s'agit du premier ouvrage en anglais exclusivement consacré à ces principautés et il influencera très sensiblement et durablement la perception des voyageurs qui lui succéderont.

Voyons ainsi la genèse de cet ouvrage. Et tentons de répondre à cette question : pourquoi est-il si important dans l'historiographie roumaine ?

I. Le « régime phanariote »

Origine des Phanariotes

A partir des années 1711/1716, un régime connu sous le nom de « régime des Phanariotes » dans l'historiographie roumaine s'installe en Moldavie et en Valachie, « en raison du fait que les premiers princes occupèrent le trône étaient des Grecs originaires du quartier du Phanar à Constantinople » rapporte Constantin Vintila-Ghitulescu⁸. L'historiographie du XIXe siècle date les débuts de ce régime en 1711 en Moldavie et 1716 en Valachie. Les Phanariotes représentent l'élite financière, politique et ecclésiastique qui domine le monde grec au XVIIIe siècle dans l'Empire ottoman. Dès la fin du XVIIe siècle, ils occupent progressivement des postes importants dans l'administration ottomane, et surtout, à partir des années 1710, les trônes de Moldavie et de Valachie au grand dam des boyards locaux qui voient alors d'un mauvais œil l'inféodation des

⁷ James Christian Brown, art. cit., p. 18-25 ; Sorina Georgescu, « Wallachia and Moldavia as seen by William Wilkinson, late British Consul Resident at Bukorest (1820) », *Linguaculture*, 2, 2015, p. 64-77.

⁸ Constantin Vintila-Ghitulescu, « "La mode vient de Constantinople" : les boyards roumains entre Orient et Occident (XVIIIe siècle) », *Etudes Balkaniques – Cahiers Pierre Belon*, n° 16, 2009/1, p. 109.

Principautés à la Porte et l'imposition d'intrus⁹. Progressivement, les Grecs dominent le commerce local, l'enseignement, l'Eglise et surtout le gouvernement, ce qui provoque ressentiment, frustration et colère des Roumains¹⁰. C'est sans aucun doute ce qui inspirera en 1945 cette remarque de l'historien Popovici qui stigmatise sévèrement le régime phanariote. Il écrit que « l'espace où l'aigle impérial déployait naguère ses ailes a pu être envahi par les bruyants corbeaux du Phanar »¹¹. Cette réflexion acerbe est sans appel.

Une élite au service de la Porte

Il n'est pas inutile de rappeler que les Valaques et les Moldaves ont, malgré toutes les difficultés, réussi à conserver des institutions étatiques et une certaine autonomie en dépit des invasions ottomanes qui ont submergé les Balkans depuis le XVe siècle¹². Les Principautés de Valachie et de Moldavie ont louvoyé diplomatiquement, privilégiant tantôt la lutte armée, tantôt le compromis, afin de conserver une certaine autonomie. Pour pérenniser son influence et son autorité et exercer un contrôle plus étroit des Principautés, l'Empire Ottoman va mettre en place un système politique original fondé sur « une instabilité endémique : à la merci du bon vouloir du sultan, les voïvodes se succédaient à de courts intervalles avant même d'avoir assis leur pouvoir et d'avoir assuré la succession

⁹ Yannis Xourias, « L'europanisation fictive des Phanariotes », *Cahiers balkaniques* [En ligne], Hors- série | 2015, mis en ligne le 27 janvier 2016, consulté le 21 décembre 2018. URL:

<http://journals.openedition.org/ceb/5607>; DOI: 10.4000/ceb.5607

¹⁰ N. Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine*, Bucarest, Institut d'études byzantines, 1935, p. 238.

¹¹ Cité par Jacques Bouchard, « L'aube des Lumières dans les pays roumains », *The Historical Review/La Revue Historique*, Vol. II, 2005, p. 43.

¹² *Idem*, p. 32.

héréditaire de leur dynastie » selon la réflexion de Jacques Bouchard¹³.

L'historienne américaine Barbara Jelavich explique : « A une époque de recul devant les grandes puissances européennes, la Porte avait besoin de princes en qui elle pouvait avoir confiance et qui n'iraient pas conspirer avec l'ennemi. Les princes indigènes n'étaient plus crédibles. Puisque les Grecs phanariotes s'étaient montrés des serviteurs capables dans d'autres sphères de l'administration, leur nomination aux plus hautes fonctions dans les principautés semblait souhaitable »¹⁴. Ces phanariotes très souvent grecs, mais également albanais, bulgares et fréquemment roumains étaient tous orthodoxes. Il s'agit d'une élite orthodoxe conservatrice liée à la Porte et cultivant un sentiment anti-occidental selon l'historien Traian Sandu¹⁵. Entre 1711 et 1821, les 80 règnes des principautés sont répartis entre 12 familles¹⁶.

Une période déclin

Cette période est vécue comme un déclin par les roumains¹⁷. La situation économique et politique des Principautés subit de profondes modifications au XVIIIe siècle, d'autant plus que la guerre n'épargne pas cette région. Entre

¹³ *Idem*, p. 32.

¹⁴ Cité par Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵ Traian Sandu, *Histoire de la Roumanie*, Paris, Perrin, 2008, p. 108.

¹⁶ Georges Castellan, *Histoire du peuple roumain*, Crozon, Editions Armeline, 2002, p. 78.

¹⁷ Le rôle des phanariotes a été réévalué depuis les années 1970 et la vision des historiens est dorénavant plus nuancée. Cf. Angela Jianu, « Women, Fashion, and Europeanization : The Romanian Principalities, 1750-1830 », *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, Amila Buturovic et Irvin Cemil Schick (éd.), London/New York, I.B. Tauris & Co Ltd, 2007, p. 202-204.

1711 et 1829, pas moins de sept conflits ravagent le pays, enjeu de rivalités entre les grandes puissances qui le bordent. Parallèlement, les voïévodes deviennent officiellement des fonctionnaires ottomans et n'ont plus de représentation diplomatique, ni d'armée autonome, cette dernière étant supprimée par Constantin Mavrocordat en 1739. Économiquement, les Turcs exploitent directement les ressources des Principautés. Même si le tribut reste stable pendant cette période, les dépenses liées à l'achat et à la confirmation du règne ; l'obligation d'approvisionner les armées turques en blé, en bétail à des prix inférieurs au marché, voir gratuitement ; et enfin le monopole ottoman sur le commerce extérieur épuisent l'économie locale et font peser une très lourde pression fiscale sur les contribuables.

L'exploitation des populations s'aggrave. Entre 1775 et 1829, l'impôt direct est quasiment multiplié par 15 et passe de 16 thalers en 1775 à 215 thalers en 1819 pour une *liudă*, c'est-à-dire une catégorie fiscale qui regroupe plusieurs familles¹⁸. Dans *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, le boyard et homme de lettres Dinicu Golescu livre une description terrifiante du quotidien et des conditions de vie paysannes:

« Ces conséquences injustes et inouïes dans tout le pays ont amené les pauvres habitants dans un tel état qu'un visiteur des lieux qu'on appelle *villages* ne verra ni église, ni maison, ni clôture autour de la maison, ni char, ni boeuf, ni vache, ni mouton, ni volaille, ni grenier avec la récolte des villageois pour nourrir leur familles, bref, rien, seulement des pièces à habiter sous terre, qu'on appelle huttes, où l'on peut voir

¹⁸ Ciprian Valcan, « La culture roumaine. Complexes d'infériorité, modernisation, problèmes d'identité », *OASIS, Universidad Externado de Colombia*, n°. 13, 2008, p. 92.

uniquement un trou dans la terre de sorte qu'il y a assez d'espace pour les parents et leurs enfants autour de l'âtre et une corbeille de verges à côté de la hutte et collé avec du fumier. Et, derrière le poêle, un autre trou, par où il puisse se sauver au cas où l'on frappe à sa porte ; car il peut être sûr qu'il s'agit d'une personne chargée des impôts. Et lui, ne pouvant pas payer, il sera soit battu, soit ficelé pour être ensuite vendu pour une ou plusieurs années soit à un petit boyard ou fermier soit à n'importe qui pour qu'il travaille et pour que la rémunération reçue puisse couvrir les impôts dus [...]. Dans leurs huttes, il est impossible de trouver des vêtements ou des affaires de valeur : même le pot pour préparer la polenta est collectif, cinq ou six personnes en mangent. Si, par bonheur, ils avaient vent de l'arrivée des agents du prince dans le village, ils fuyaient avec leurs femmes et leurs enfants dans les forêts et les montagnes, tout comme les animaux sauvages que l'on chasse à la courre. Car ils savaient bien que si l'on mettait la main sur eux, on leur demanderait sans faute de l'argent et que, n'ayant pas d'argent, ils seraient fouettés »¹⁹.

Les grandes institutions politiques sont vidées de la réalité du pouvoir et du peu de légitimité qui leur reste. Pourtant, il ne faut pas noircir le tableau à l'excès et des avancées sont aussi visibles. Constantin Mavrocordat supprime le servage dans les deux voïévodats, respectivement en 1746 et 1749.

¹⁹ Cité par Ciprian Valcan, art. cit., p. 93. Quelques intéressantes observations de voyageurs sur les conditions de vie dans les Principautés à la fin du XVIIIe siècle dans Neagu Djuvara, *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les principautés danubiennes au début du XIXe siècle*, Paris, Publications orientalistes de France, 1989, p. 37-43.

Des provinces convoitées

D'après Traian Sandu, le recul de la puissance ottomane a pour conséquence de soumettre plus durement et plus directement les provinces roumaines sous la férule de la Porte²⁰. Zones frontières soumises aux aléas des conflits et des tensions régionales, Valachie et Moldavie vivent au rythme des longues périodes d'occupations autrichiennes et russes de 1736-1739, 1769-1774, 1787-1792 et 1806-1812. Les Principautés servent de monnaie d'échange et/ou de champ de bataille au gré des alliances entre les trois grandes puissances autrichienne, russe et turque. En 1771, Catherine II, dont les troupes occupent temporairement les provinces, les offre même à Marie-Thérèse d'Autriche qui les refuse avec dédain dans une lettre du 4 février 1772 : « Il ne nous reste que la Valachie et la Moldavie : pays malsains, dévastés, ouverts aux Turcs, Tartares, Russes, sans aucune place ; enfin, pays où il faudrait employer bien des millions et du monde pour s'y maintenir »²¹. C'est dans ce contexte incertain et de fortes rivalités entre l'Autriche, la Russie et l'Empire ottoman que les grandes puissances, Angleterre et France en tête, décident d'ouvrir des consulats et de s'investir plus avant dans les Balkans, une région encore largement méconnue mais pleine de promesses d'avenir sur le plan économique.

²⁰ Traian Sandu, *op. cit.*, p. 109.

²¹ Cité par Ileana Mihaila, « Frontières politiques, frontières linguistiques. Les Pays roumains au XVIIIe siècle », *The International Review of Eighteenth-Century Studies/ La Revue internationale d'étude du dix-huitième siècle*, vol. I, 2007, p. 135.

II. Le consulat de W. Wilkinson

Les débuts du consulat à Bucarest

Consul-général d'Angleterre à Bucarest pour les principautés de Valachie et de Moldavie « séparées des provinces autrichiennes de Temeswar, Transsylvanie et Boukovine, par les monts Crapaks ; de la Russie, par la rivière Pruth ; et de la Bulgarie (ancienne Moesie), par le Danube »²², William Wilkinson explique dans son maître ouvrage publié en 1820 la genèse de ce consulat : « Ce ne fut qu'en 1802, qu'un consul-général anglais [Francis Summerer est nommé le 6 janvier 1802] fut envoyé à Buckarest pour faciliter les communications par terre avec la Grande-Bretagne et la Turquie. Il fut rappelé après la paix de Tilsitt, et rétabli en 1813 : on a joint à ses fonctions celles d'étendre les relations commerciales avec les principautés »²³. Avec l'accord de sir Robert Liston, ambassadeur de sa Majesté à Constantinople, William Wilkinson est appointé par la Compagnie du Levant le 21 octobre 1813, et accrédité par la Porte l'année suivante. C'est seulement le second consul britannique nommé en Valachie.

A cette époque, les consuls sont autant des marchands que des diplomates²⁴. Dans une lettre datée du 10 octobre 1814, lord Castlereagh, secrétaire d'Etat aux Affaires étrangères

²² William Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, Chez Anthe. Boucher, 1821, p. 2.

²³ Wilkinson, 1821, p. 165-166. Sur les débuts des relations consulaires britanniques dans les principautés, cf. W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859. An Episode in Diplomatic History*, Cambridge, At the University Press, 1929, p. 170-173 ; Radu Valentin, « Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest (1803) », *Revue Roumaine d'Histoire*, VIII, n° 2, 1969, p. 241. En 1807, l'annexion formelle des principautés par la Russie met un terme aux fonctions de Summerer.

²⁴ Sorina Georgescu, art. cit., p. 64-65.

britannique lui explique les principaux objectifs de sa mission : promouvoir le commerce et les produits britanniques²⁵. Dans un contexte de fortes rivalités entre la Russie, qui a, la première, ouvert des consulats à Bucarest et Iassy dès 1782, l'Autriche qui lui emboîte le pas en 1783, puis la Prusse en 1785 et la France en 1796 et la Porte, l'Angleterre tente de s'implanter dans les Principautés et de contrebalancer l'influence russe²⁶.

Wilkinson est payé par la Compagnie du Levant, vénérable établissement fondé en 1581, mais en fort déclin à cette époque, et un de ses agents²⁷. « At its inception the Levant Company established consuls in the principal ports and towns of Turkey with instructions to govern and protect British persons and property and to look after their judicial affairs »²⁸. Cela crée des tensions récurrentes entre la Compagnie et le Ministère des Affaires étrangères. Ce n'est qu'à la fin des années 1820, suite à la disparition de la compagnie du Levant en 1825, que le Fo-

²⁵ Constantin Ardeleanu, *Evolutia Intereselor Economice si Politice Britanice. La Gurile Dunarii (1829-1914)*, Braila, Muzeul Brailei/Editura Istros, 2008, p. 36.

²⁶ Après la paix de Kütchük-Kaïnardji, en 1774, la Russie impose l'ouverture de consulats dans les Principautés. Le premier consul de Russie à s'installer à Bucarest est Serge Lazarovitch Lascarov. Cf. Victor Taki, *Russia on the Danube: Imperial Expansion and Political Reform in Moldavia and Wallachia, 1812-1834*, PhD., Central European University, Budapest, 2007, p. 110 et 335.

²⁷ Sur l'histoire de la compagnie, cf. l'ouvrage ancien mais incontournable d'Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, publié en 1935. La compagnie a le monopole des importations et des exportations dans les plus importants centres économiques de l'Empire ottoman : Constantinople, Smyrne, Alep, Alexandrie, Alger, Patras.

²⁸ Lucia Patrizio Gunning, *The British Consular Service in the Aegean and the Collection of Antiquities for the British Museum*, Farnham, Ashgate, 2009, p. 16.

reign Office « reprend la main » en quelque sorte et que les consuls dépendent alors exclusivement de lui²⁹.

Commerçant et diplomate: un homme d'expérience à Bucarest

Wilkinson a très tôt connu le monde du commerce. Il est le fils de Robert Wilkinson, un ancien « consul général danois au Levant » qui était établi à Smyrne. Il a fait ses classes auprès de son père et connaît très bien l'environnement politique et économique de la région. C'est d'abord un marchand qui va prendre des responsabilités politiques. Ses missions sont clairement définies dans le *Bérat* impérial ou diplôme promulgué par le sultan Mahmud II le 24 mai 1814 : il a le pouvoir de « diriger [...] les affaires publiques des Anglais [...] et de leur donner toute espèce d'assistance en ce qui concerne l'expédition des courriers et dépêches qui arrivent d'Angleterre, ou qui est sont expédiés. Tous les individus, sujets de la Grande-Bretagne, auront à s'adresser directement à lui dans toutes les difficultés qui se présenteront, et il ne sera permis à aucun d'eux de sortir de ces pays sans être muni d'un passeport délivré par lui »³⁰.

²⁹ « The Levant Company has been a commercial organization and its consuls had been merchants themselves. With the exception of the major consulates of Smyrna and Constantinople, the Company had given all its diplomats licence to trade. The consular salary was not meant to cover the living expenses of vice consuls, as they were normally engaged in their own business. For this reason, the Foreign Office initially allowed its consuls to continue their involvement with trade. However, with time, it tried to modify their position, and by 1830 an official inquiry had been set up to investigate the practicality of allowing consuls in the Levant to trade ». Lucia Patrizio Gunning, *op. cit.*, p. 35.

³⁰ Wilkinson, 1821, p. 180-181. Le *barat* est reproduit dans l'appendix n° I, p. 179-182.

Wilkinson prend officiellement ses fonctions à Bucarest le 2 juillet 1814 lors d'une audience solennelle au cours de laquelle il présente ses lettres de créance au prince Ioan Caradja. Le 25 novembre 1814, il présente également ses lettres au prince Scarlat Callimaki à Iassy. Présent lors de cette audience, le vice-consul français Fornetty, dans un courrier adressé à Talleyrand, émet une hypothèse sur la présence d'un consul anglais dans les Principautés. Selon lui, les motifs économiques seraient d'une importance capitale : « J'ai pensé qu'il est peut-être question de solliciter auprès de la Porte, l'exportation des bois de construction pour la marine anglaise dans la mer Méditerranée »³¹. Son analyse est quelque peu erronée, même s'il soupçonne bien que le commerce est le ressort principal de sa présence. Dans les rapports qu'il envoie au Foreign Office, Wilkinson s'intéresse surtout au commerce du maïs et à l'introduction de produits manufacturés anglais dans ces provinces³².

Une fin de mission prématurée

Malgré une augmentation des profits, ceux-ci ne sont pas à la hauteur des espérances. C'est pourquoi la compagnie du Levant décide de fermer le consulat le 11 juillet 1816 et de mettre fin à la mission de Wilkinson. Il est rappelé « on the ground that circumstances unforeseen at the time of the consul's appointment had rendered residence at Bucharest as useless to British interests as his trading ventures there had proved unprof-

³¹ Eudoxiu de Hurmuzaki (éd.), *Documente privitoare la Istoria Romanilor*. Vol. XVI *Correspondenta diplomatica si rapoarte consulare franeze (1603-1824)*, Bucarest, 1912, document MCMXXVIII.

³² Paul Cernovodeanu, « British Economic Interests in the Lower Danube and the Balkan Shore of the Black Sea between 1803 and 1829 », *The Journal of European Economic History*, vol. 5, n° 1, spring 1976, p. 112-113.

itable to himself »³³. Le 13 février 1818, sir Robert Liston demande au consul autrichien à Bucarest, Franz Flaischhackl von Hakenau, de reprendre les affaires du consulat britannique, demande à laquelle accèdent les autorités viennoises. Ce commerçant chevronné, diplomate par hasard, laisse un très bon souvenir lors de son court passage dans les Principautés. En 1818, le prince Ioan Caradja enverra une lettre à lord Castlereagh affirmant que pendant sa résidence en Valachie « Mr Wilkinson [...] behaved in a most honourable and distinguished manner, and not only has he won the friendship and respect of those who have known him but his departure will also be accompanied by the sincere regrets of both myself and the inhabitants of Wallachia »³⁴. Wilkinson continua sa carrière dans l'Empire ottoman. Il est en poste à Syros, en 1829, puis retourne en Europe. Il meurt à Paris le 23 août 1836. Dans les principautés, le poste reste vacant pendant 10 ans, jusqu'à la nomination d'E. L. Blutte le 5 mai 1826, un attaché à l'ambassade de Constantinople³⁵.

III. Un ouvrage important

La littérature de voyage sur la Valachie et la Moldavie

Le récit de Wilkinson figure parmi les plus importants publiés dans les années 1820 sur les principautés danubiennes. Il ouvre une fenêtre sur des pays périphériques, longtemps ignorés par les grandes puissances, et pour lesquels les informations sont éparses et très fragmentaires. D'ailleurs, selon Robert Walsh qui rédige un plaidoyer sur la Compagnie du Levant en 1825 alors que celle-ci vient de disparaître, cette

³³ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, London, Frank Cass & Co LTD, 1964, p. 197 (réédition de 1935).

³⁴ Paul Cernovodeanu, art. cit., p. 114.

³⁵ W. G. East, *op. cit.*, p. 181.

institution était fière d'avoir aussi servi la « cause de la littérature, de la science et de l'humanité » depuis le XVIIe siècle en faisant connaître des contrées isolées³⁶. A cette époque, cette région est très peu connue. Les voyageurs, diplomates, marchands s'y font rares. A Iassy, le premier consulat anglais n'ouvre qu'en 1836 et encore en 1917, l'auteur d'un article sur les voyageurs anglais en Roumanie écrit que « until recent times English people knew little of Romania »³⁷. Il n'est pas inutile de rappeler que nous sommes un siècle après la publication de l'ouvrage de Wilkinson !

Cette ignorance est partout partagée en Europe. La première synthèse en français entièrement consacrée aux principautés date seulement de 1777. Elle est l'œuvre de Jean-Louis Carra, précepteur des enfants de Grigore Al Ghica, prince régnant de Moldavie. Dans cet ouvrage, l'auteur ne trouve rien de bon aux Roumains dont il met en relief l'ignorance alors qu'il ne manque pas de souligner la spoliation de la population par les phanariotes. Pourtant le pays est potentiellement riche et les paysages superbes. L'état déplorable de ces provinces et des populations lui inspire cette réflexion ironique : « Si Monsieur Rousseau vient nous dire encore que les peuples barbares & sans lois valent mieux que

³⁶ Robert Walsh, *Account of the Levant Company with Some Notices of the Benefits Conferred upon Society by its Officers, in Promotig the Cause of Humanity, Literature, and the Fine Arts*, London, Printed for J. and A. Arch., 1825, p. 12.

³⁷ M. Reza, « English Travellers in Romania », *The English Historical Review*, vol. 32, n° 126, avril 1917, p. 277 ; Elena Butoescu, « British Travellers in Wallachia At The End Of The Eighteenth-Century : Some Considerations Regarding The Negative Aspects », *Anuarul Institutului de Cercetari Socio-Umane "Gheorghe Sincai" al Academiei Romana*, n° XIII, 2010, p. 11-21.

les peuples policés, je le prierai d'aller vivre un an dans les forêts de Moldavie »³⁸.

L'Angleterre et les principautés

Wilkinson lui-même déclare qu'il est l'héritier d'une riche tradition anglaise qui surpasse toutes les autres par le nombre d'ouvrages publiés « sur la situation et les progrès des différents pays du globe »³⁹. En Angleterre, les premières observations sur les principautés datent de la fin du XVIe siècle. En 1582, John Newberie, un marchand londonien traverse la Dobrudja jusqu'à Iassy. Il livre d'intéressantes remarques sur les usages locaux⁴⁰. Les récits de voyageurs commencent véritablement à se multiplier progressivement à partir du XVIIIe siècle, tels ceux de John Petty, d'Edmund Chishull ou de lady Elisabeth Craven qui offre aux lecteurs le récit de son voyage de la Crimée à Constantinople⁴¹. Cela reste tout de même exceptionnel et il faut attendre le début du XIXe siècle, 1807 exactement, et le récit de Thomas Thornton, qui résida 40 ans à Constantinople, pour mieux connaître ces régions. Dans la foulée l'ouvrage de William Macmichael, publié en 1819, apporte de précieuses informations⁴². Mais ce n'est qu'après

³⁸ Jean-Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, Jassy, Aux dépens de la Société Typographique des Deux-Ponts, 1777, p. 197. Cf. Violeta-Anca Epure, « La société roumaine à la limite des XVIIIème-XIXème siècles. Contacts et images françaises », *Codrul Cosminului*, XVI, n° 2, 2010, p. 56.

³⁹ Wilkinson, 1821, p. I.

⁴⁰ M. Reza, art. cit., p. 278-279.

⁴¹ Gabriela Mihăilă-Lică, Lucian Robu, « Aspects of the Imaginary of the Romanian Principalities in the Stories of the British Travelers of the 18th Century », *International Conference Knowledge-Based Organization*, vol. XXII, n° 2, 2016, p. 457-462.

⁴² Macmichae, *Journey from Moscow to Constantinople*, 1819.

1820 et le récit de Wilkinson que les publications deviennent plus nombreuses⁴³.

La découverte de cette région après 1820

Dans la bibliographie franco-roumaine publiée en 1895, Georges Bengesco répertorie 3 ouvrages relatifs « à la Roumanie et aux pays roumains » publiés en français entre 1809 et 1820. Dans ces récits, la part faite aux Principautés est relativement restreinte. Ce n'est qu'après la révolte de 1821 et la féroce répression turque qui s'ensuivit que l'intérêt pour ces provinces commence à éveiller la curiosité des français qui souhaitent comprendre les ressorts de ce conflit et des atrocités qu'il a provoqué. Dès 1821, 3 ouvrages sont publiés dont celui de Wilkinson qui profite ainsi de cet engouement⁴⁴. Un certain Sueur-Merlin qui en fit le compte-rendu en 1825 affirme que « M. Wilkinson, en publiant son ouvrage, a réellement rempli une lacune, puisqu'il n'en existait pas encore qui fit connaître ce pays d'une manière authentique et satisfaisante ; aussi est-il regardé comme le plus complet qui ait paru jusqu'à ce jour »⁴⁵.

La composition de l'ouvrage

Avec son ouvrage, Wilkinson s'inscrit dans le courant à vocation documentaire et ethnographique, même si ce mot n'existe pas encore à cette époque. L'intérêt esthétique des

⁴³ Parmi les plus importantes, citons Sir Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia...*, London, 1821 ; Capitaine Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople...*, London, 1829 ; Edmund Spencer, *Travels in Western Caucasus...*, London, 1838.

⁴⁴ Georges Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle. Tome premier*, Bruxelles, Paul Lacomblez, éditeur, 1895, p. 21-24. 3 ouvrages sont publiés entre 1809-1820 ; 10 entre 1821-1829.

⁴⁵ *Journal des voyages, découvertes et navigations modernes ou archives géographiques du XIXe siècle...* t. 25, Paris, 1825, p. 90-91.

descriptions lui permet de se concentrer sur les costumes et les traits du modèle, perçu à la fois comme un type physique, représentatif d'une « race » et d'un individu doué de sa propre psychologie. Il étudie la mosaïque des classes sociales et d'un peuple qui conserve encore ses coutumes et ses traditions dans des contrées encore peu connues du grand public occidental. C'est une véritable enquête ethnologique avant l'heure à laquelle les lecteurs sont confrontés.

L'ouvrage dont le titre original est *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia : with Various Political Observations relating to them*⁴⁶ se compose de 10 chapitres qui abordent tour à tour l'histoire de ses habitants, la géographie et le climat, le gouvernement, les lois locales, la religion, l'économie, les richesses du territoire, les principales villes (Bucarest, Iassy, Tergowitz), le système politique, les enjeux diplomatiques. Surtout, une place importante est accordée aux mœurs et coutumes des différentes classes sociales : boyards, paysans, bohémiens, dans les domaines de l'éducation, de la musique et danse nationale, des fêtes, mariage et divorce et des costumes, sujet qui nous intéresse plus particulièrement.

IV. Un observateur attentif

L'œil du négociant. Un regard ethnologique

C'est un observateur attentif des affaires politiques économiques des principautés. Les informations sur les finances et l'administrations des principautés abondent dans le récit de Wilkinson. C'est un diplomate avisé et méticuleux, curieux de la société qu'il découvre. En effet, son rôle premier est de dresser pour la Couronne un inventaire aussi exhaustif que

⁴⁶ William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia : with Various Political Observations relating to them*, London, Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1820, XI-294 p.

possible des richesses de ces régions et donc des possibilités de commercer avec elles. Classiquement, il ne manque de critiquer avec virulence le régime phanariote et leur exploitation féroce des habitants. « Les deux principautés, précise Wilkinson, sont pour eux [les phanariotes] une source intarissable de richesses ; la dénomination proverbiale qu'on leur donne, *de Pérou des Grecs*, est justifiée par l'expérience »⁴⁷.

Ses observations sur la vie quotidienne et les mentalités locales sont également nombreuses et pertinentes, même s'il critique parfois férocelement l'attitude et le comportement des boyards. Visiblement Wilkinson n'a pas beaucoup de sympathie pour les orthodoxes et il les dépeint bien souvent très ironiquement et il n'hésite pas à forcer le trait sur leur supposée incompetence :

«La prodigalité des boïoars égale leur avidité. Ils sont successivement dominés par l'ostentation et par l'avarice. Ils s'occupent peu de leurs affaires particulières ; et à l'exception d'un petit nombre plus prudent que le reste, ils les laissent ordinairement dans le plus grand désordre. Pour s'épargner l'embarras de s'occuper de leurs intérêts pécuniaires, ils les confient à des intendants qui ont soin de s'enrichir à leurs dépens et à leur grand détriment. Plusieurs ont plus de dettes que toute leur propriété n'en pourrait payer ; mais leur crédit personnel n'en est pas pour cela altéré, et un tel état de ruine ne leur cause jamais la moindre anxiété »⁴⁸.

Wilkinson s'installe à Bucarest et nomme un agent à Iassy pour le représenter. C'est pourquoi la majeure partie de ses réflexions porte sur la Valachie. A la fin de sa mission, il connaît bien ces régions pour les avoir visitées plusieurs fois, que ce soit la Valachie, l'Olténie, ou Orshova. Le rapport du

⁴⁷ Wilkinson, 1821, p. 63-64.

⁴⁸ Wilkinson, 1821, p. 119.

consul d'Autriche Fleischhackl à Metternich, daté du 8 octobre 1816, en fait foi⁴⁹. Classiquement, il ne se démarque pas des contemporains qui décrivent les Principautés. Tous les ouvrages insistent au moins sur deux points : d'une part, en termes positifs, la beauté sauvage des paysages et les coutumes traditionnelles toujours vivaces ; d'autre part, en termes négatifs, la pauvreté extrême des populations et leur arriération et l'exploitation économique dont elles sont victimes. Pourtant, son originalité réside dans une tentative de description plus objective des mœurs locales. Malgré certains préjugés, sur la religion orthodoxe en particulier et les comportements « superstitieux » qu'elle induit, il recherche une certaine neutralité.

Un succès immédiat

La qualité et la précision de ses commentaires expliquent peut-être le succès immédiat rencontré par son ouvrage, abstraction faite du contexte politique roumain de cette époque qui interpelle les puissances occidentales. Dès 1821, il est traduit en français et deux autres éditions françaises suivront très rapidement, en 1824 puis en 1831. Un résumé en italien est publié à Milan en 1821. Le récit de Wilkinson exerça par ailleurs une influence importante sur l'historiographie roumaine dans les années 1930-1940⁵⁰. L'écho de son récit peut être également mesuré au nombre de compte-rendus qui font suite à la traduction française et à l'importance des recensions. Sans être exhaustif, citons le compte-rendu du *spectateur belge*, en

⁴⁹ Paul Cernovodeanu, art. cit., p. 114, n. 33.

⁵⁰ T. Ionescu-Niscov, « L'époque phanariote dans l'historiographie roumaine et étrangère, *Symposium l'époque phanariote*, Salonique, 1974, p. 151 ; Socrate C. Zervos, « Scènes de vie quotidienne et exemples de mentalités phanariotes pendant le XVIIIe siècle », p. 123.

1823, dans lequel le journaliste parle de « la gravité consulaire de Mr Wilkinson »⁵¹ ou, encore, en 1825, la recension du *Journal des voyages, découvertes et navigations modernes ou archives géographiques du XIXe siècle*⁵². Entre 1820 et 1825, on comptabilise au moins 10 recensions, qu'elles soient anglaise, française, belge et la liste n'est pas exhaustive.

Faisons immédiatement un sort à la contribution la plus connue de Wilkinson à la littérature mondiale mais qui tient une place marginale dans son ouvrage. Bram Stoker mentionne le récit du diplomate anglais comme source d'inspiration puisqu'il y lut une référence à Vlad Dracula. A l'été 1890, Stoker est en vacances avec sa famille dans le Yorkshire. Le temps est pluvieux et il passe le plus clair de son temps à la bibliothèque municipale où il tombe par hasard sur le récit de Wilkinson. A sa lecture, il trouve le nom du prince Dracula et cette explication : « Dracula, en langue valaque, signifie *Diable*. Les Valaques avaient coutume, à cette époque, comme ils l'ont encore à présent, de donner ce surnom à toutes les personnes qui se font distinguer par leur courage, leurs actions cruelles ou leur habileté »⁵³. Stoker a le déclic. Son chef-d'œuvre est né. Bien plus intéressantes sont ses remarques concernant la description des costumes locaux en lien avec l'évolution de la société roumaine dans une période de grande mutation politique, économique, culturelle et sociale.

⁵¹ *Le spectateur belge, ouvrage historique, littéraire, critique et moral*, t. 21, 1823, p. 263-271, ici p. 267.

⁵² *Journal des voyages, découvertes et navigations modernes ou archives géographiques du XIXe siècle...* t. 25, Paris, 1825, p. 89-115.

⁵³ Wilkinson, 1821, p. 17 ; cf. Matei Cazaru, *Dracula*, Paris, Tallandier, 204, p. 306-308. Sur les sources utilisées par B. Stoker, cf. Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*, New Haven and London, Yale University Press, 1998, p. 77.

V. Le costume et l'évolution de la société

Les boyards

Les descriptions de Wilkinson sur les costumes locaux sont succinctes, surtout ceux des boyards. Il consacre à peine deux pages aux vêtements des nobles et des paysans. La musique et la danse captent plus longuement son attention. Pourtant, ces informations lapidaires laissent entrevoir les changements en cours dans ces sociétés. Sur les boyards il écrit ceci : « L'habillement national des boyards ne diffère guère de celui qui est adopté par les Turcs des classes les plus élevées ; à l'exception du turban auquel ils substituent une espèce de bonnet d'une grandeur extraordinaire qu'ils nomment *calpack*, fait en fourrure d'Astrakan, et ayant la forme d'une poire. Ce bonnet, qui est creux dans toute sa longueur, a environ trois pieds de circonférence dans sa plus grande largeur, avec une hauteur proportionnée »⁵⁴. (Fig. 1) Les portraits, comme celui du boyard Iordache Filipescu exécuté en 1843, retiennent les signes extérieurs de cette distinction : *anteri* de riche étoffe de soie et d'or (turc : *sevayi*) ; châle qui cache la lame du poignard (turc : *hanger*) mais laisse entrevoir le manche richement ouvragé ; sur les épaule un manteau fourré de zibeline (*contes*). Encore au début du XIXe siècle, les modes de vie locaux s'inspirent presque exclusivement de l'Orient ottoman. De l'architecture aux habits et à la consommation alimentaire, l'influence ottomane est partout visible. Avec l'instauration du régime phanariote, le « costume oriental » s'impose dans la société. Dans son étude sur le regard porté par voyageurs étrangers sur les costumes moldaves et valaques au XVIIIe siècle, l'historienne Mihaela Grancea précise que « Clothing heavily influenced by Turkish fashion was seen as a sign of socio-political obedience by the elites to the Ottoman Empire

⁵⁴ Wilkinson, 1821, p. 121-122.

and its agents»⁵⁵. Wilkinson remarque avec justesse que « l'habillement national des boïars ne diffère guère de celui qui est adopté par les Turcs des classes les plus élevées [...] »⁵⁶. La mode vient de Constantinople pour reprendre le titre d'un article de Constanta Vintila-Ghitulescu⁵⁷ et Wilkinson évoque la beauté et la richesse extraordinaire de l'habit.

Fig. 1 : Boierul Iordache Filipescu, așezat pe un divan în haine după moda fanariotă (1843). Pictură de Charles Doussault

⁵⁵ Mihaela Grancea, « Foreign Travelers on Romanian Clothing in Eighteenth Century Wallachia and Moldavia », *Fashion Through History. Costumes, Symbols, Communication*, Giovanna Motta, Antonello Biagini (éd.), Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2017, vol. I, p. 52.

⁵⁶ Wilkinson, 1821, p. 121.

⁵⁷ Constanta Vintila-Ghitulescu, « "La mode vient de Constantinople".. », art. cit., p. 109-126.

La signification de ce costume est éminemment politique. Il représente le signe de l'acceptation du nouveau régime politique et l'assujettissement au pouvoir suzerain. Il témoigne aussi de la richesse d'un personnage, de son pouvoir, de sa position et de son prestige dans la société et du respect qu'il impose aux autres. Mais cette explication n'est pas suffisante. Cet Orient est aussi l'occasion d'adopter de nouvelles manières d'être et une étape primordiale dans l'acquisition d'une éducation raffinée et d'une civilité, tout d'abord copiée sur le modèle oriental. Pourtant loin de Constantinople, princes et boyards sont au courant des dernières modes en cours dans la capitale ottomane. (Fig. 2)

Fig. 2. Boierasă din Moldova. Balthasar Hacquet, *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die dacischen und sarmatischen oder nördlichen Karpathe*, Nürnberg, in Verlag der Raspischen Buchhandlung, 1790, pl. VI.

Considérons le dessin de cette noble moldave, *Bojarin aus der Moldau*, dans l'ouvrage du médecin et naturaliste Balthazar de La Motte Hacquet, publié en 1790 : elle porte une coiffe turque à la mode de Constantinople dans ces années 1790, un turban long et

conique orné de plumes, de fleurs, et de pierres précieuses, une frange en soie et une robe longue en taffetas soutenu par une ceinture dorée, un *binis* (un long manteau sans manches) fourré. C'est la concurrence dans les signes de prestige et la représentation de son rang⁵⁸.

Les voyageurs étrangers sont frappés par ces « manières turques » qui s'impose aux princes, surtout à Bucarest et Iasi. L'historien Nicolas Iorga écrit: « En fait de modes, aux abondantes chevelures à la hongroise d'autrefois succède cette coiffure ridicule aux crâne rasé avec un simple toupet par devant comme celui que, selon la légende, les Musulmans se laissaient pousser afin que l'ange ait d'où les saisir pour les emmener au paradis de Mahomet. Vêtements longs et bouffants, pantoufles jaunes, fourrures de zibeline [...]. Il faudrait un dictionnaire turc détaillé pour comprendre les noms des étoffes, des pièces d'habillement, des parures et des bijoux »⁵⁹.

Pourtant, les pièces de costumes locaux ne sont pas absentes, comme la *calpack*, de même que l'influence grandissante des modes occidentales. (Fig. 3)

Fig. 3: Portretul Vornicului Șerban Grădișteanu (1888). Pictură de Gheorghe Tătărescu. Muzeul Municipiului București, 64x50 cm.

⁵⁸ *Idem*, p. 110-114 ; Constanta Vintila-Ghitulescu, « Manière de s'habiller, manière de se reconnaître: vêtements et appartenance sociale dans la société roumaine (XIXe siècle) », *Les costumes régionaux. Entre mémoire et histoire*, Jean-Pierre Lethuillier (dir.), Rennes, PUR, 2009, p. 487-500.

⁵⁹ Cité par Georges Castellan, *op. cit.*, p. 93-94.

La *calpack*, bonnet d'une grandeur extraordinaire confectionné avec de la fourrure d'Astrakan selon Wilkinson, a la forme d'une poire. Mais ce qui frappe le plus notre consul c'est sa dimension : « Ce bonnet qui est creux dans toute sa longueur, a environ trois pieds de circonférence dans sa plus grande largeur, avec une hauteur proportionnée »⁶⁰. Mais il ne se prive pas de se moquer d'une coiffure qu'il considère « fort laide et fort ridicule »⁶¹ à l'image de boïars qu'il n'estime guère susceptibles de grandes vertus. L'influence européenne grandit également dans la haute société roumaine, ce qui provoque une césure supplémentaire avec le peuple. La danse en est un bon exemple. Alors que « la danse d'autrefois [était] en usage dans toutes les classes [...], maintenant, [elle] n'est seulement connue que du peuple »⁶². Ce sont à présent les danses anglaises ou polonaises qui obtiennent les faveurs de la belle société : « [La mode] a introduit les contre-danses anglaises, les valse et la mazurka polonaise »⁶³. Wilkinson reprend en cela les observations formulées par Langeron, général français au service du Tsar, quelques années plus tôt : « La danse éprouva aussi une révolution. Les danses nationales furent proscrites, ou au moins méprisées. On apprit les polonaises, les anglaises, les valse, les françaises et ces dames ayant beaucoup d'aptitudes pour tout ce qu'elles veulent apprendre, parvinrent en un an à danser à merveille. Lorsque nous arrivâmes en Moldavie, elles ne savaient pas marche »⁶⁴.

⁶⁰ Wilkinson, 1821, p. 122.

⁶¹ *Idem*, p. 122.

⁶² *Idem*, p. 123.

⁶³ *Idem*, p. 123.

⁶⁴ Angela Jianu, art. cit., p. 224-225. Le général Langeron, servit le tsar à partir de 1790. Il fut de toutes les campagnes impériales et participa à l'occupation des Principautés d'où il tira un très intéressant *Mémoire* sur les mœurs et coutumes locales.

L'habit des femmes

Mais c'est surtout l'habit des femmes qui montre les changements en cours dans la société. Wilkinson écrit que « les femmes s'habillent tout-à-fait à l'européenne ; mais elles combinent les modes avec la richesse orientale et la profusion d'ornements »⁶⁵. L'occupation russe des Principautés, entre 1806 et 1812, est décisive. Elle a accéléré ce mouvement et Langeron, s'en fait l'écho :

« En 1806, nous trouvâmes encore beaucoup de ces dames en costume oriental, leurs maisons sans meubles et leurs maris fort jaloux. Mais la révolution qui se fit alors à Jassy, ensuite à Bucarest et dans les provinces, fut aussi rapide que complète. Au bout d'un an, toutes les dames Moldaves et Valaques adoptèrent le costume européen. De tous côtés, il arriva dans les deux capitales des marchands de modes, des couturières, des tailleurs [...]. Pierre Ier ne changea pas plus rapidement la face de son Empire que notre arrivée ne changea celle de la Moldavie »⁶⁶.

En 1822, le traducteur anonyme français de l'ouvrage du consul autrichien dans les Principautés, Ignazio Stefano Raicevich, note également cette rapide évolution⁶⁷. Il précise que « [...] la dernière campagne et un séjour de six ans des armées russes dans ces deux provinces ont opéré une révolution presque totale dans les mœurs ». Et ce sont « les dames surtout, qui suivent alternativement les modes allemandes et françaises,

⁶⁵ Wilkinson, 1821, p. 122.

⁶⁶ Angela Jianu, art. cit., p. 224.

⁶⁷ Ignazio Stefano Raicevich publie son ouvrage, *Osservazione storiche, naturali, e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, à Naples en 1788. Il est traduit en français en 1822 sous le titre, *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations sur l'histoire, la physique et la politique : augmenté de notes et additions pour l'intelligence de divers points essentiels*.

s'habillent avec beaucoup de goût et dansent avec un certain abandon qui leur est naturel [...] »⁶⁸.

Les femmes sont aux avant-postes dans cette évolution et l'historienne Angela Jianu note avec justesse que « sartorial changes in the Principalities were effected through a more subtle process of transformation largely conducted by élite women »⁶⁹. Deux raisons peuvent être mises en avant : d'une part, elles ne sont pas si attachées que cela à une marque sociale symbolisée par le costume. Elles ne jouent pas de rôle politique important et ne sont pas impliquées dans l'administration du pays ; d'autre part, elles combinent aux habits d'autres formes extérieures pour exprimer la nouvelle civilité (danse, musique, soirée, lecture). Elles sont vite suivies par les jeunes nobles qui, de plus en plus nombreux, vont étudier à l'étranger : Paris, mais aussi Vienne par exemple et qui subissent l'influence française, alors dominante en Europe. Le vêtement à l'occidentale est dit « habit de l'égalité » et porte une forte symbolique politique en ces temps troublés. Le 23 juillet 1823, Grégoire Al Ghica, prince de Moldavie, prend même sur ordre de Constantinople, un décret interdisant le port de l'habit à la française, symbole de rébellion et de liberté.

Une nation « bigarrée »

Le résultat de ce mélange d'influences orientale et occidentale est parfois étonnant et déroutant. Lors de son voyage à travers l'Europe du sud-est en 1837, le philanthrope russe Demidov rapporte son étonnement face à cette « nation

⁶⁸ Ignazio Stefano Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations sur l'histoire, la physique et la politique : augmenté de notes et additions pour l'intelligence de divers points essentiels*, Paris, Chez Masson et fils, 1822, p. 144.

⁶⁹ Angela Jianu, art. cit., p. 211-212.

bigarrée ». A Bucarest, étonné, il raconte ce qu'il a observé : « Dans la même voiture où vous voyez des femmes dont la toilette et les manières font de leur mieux pour ressembler à l'élégance et à la coquetterie viennoise, vous pouvez aussi remarquer le frac noir, qui représente la jeune Valachie, placé en regard de la noble et vénérable figure de quelque boyard à la barbe blanche et au bonnet en dôme, lourde coiffure importée par les Grecs du Phanar »⁷⁰.

Les étrangers observent souvent avec étonnement le pittoresque et le mélange des costumes et ce processus est déjà largement entamé au début du XIXe siècle comme le précise le général Langeron dans les années 1806-1812 : « Quelques jeunes gens adoptèrent aussi le frac, mais les vieillards et les gens en place restèrent avec leurs barbes et avec leur longue robe de chambre »⁷¹. Les traditionnalistes blâment l'abandon du « costume traditionnel » et la préférence pour les habits étrangers. Si les femmes se hâtent de suivre la mode de Paris, les hommes restent plus longuement attachés aux anciens habits. Pour les boyards, la conservation du costume oriental a une signification symbolique très forte puisqu'il marque leur appartenance sociale tout autant que leur puissance politique.

Le costume paysan

Pour les paysans, Wilkinson souligne d'emblée la ressemblance de leur habillement avec les Daces : « L'habillement des paysans a quelque ressemblance avec celui des Daces, tels qu'ils sont représentés sur la colonne Trajane »⁷². C'est un classique dans la description de leur

⁷⁰ *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée...* par Mr. Anatole de Demidoff, Paris, Ernest Bourdin et Comp., 1841, p. 118.

⁷¹ Angela Jianu, art. cit., p. 224.

⁷² Wilkinson, 1821, p. 144.

vêtement par les voyageurs dont la plus célèbre est sans doute celle d'Auguste de Gérando, en 1845, qu'il n'est pas inutile de citer:

«Les paysans valaques ont communément le type méridional. On en voit beaucoup dont le profil rappelle les bustes qui nous restent de l'antiquité. Quelques-uns ont les cheveux blonds, les yeux bleus, et trahissent une origine étrangère à l'Italie. Il faut se souvenir, en effet, que les colons de Trajan se mêlèrent aux Daces subjugués qui peuplaient le pays. Le nombre des vaincus était d'abord peu considérable, car ils avaient en foule abandonné la Dacie ; mais ils revinrent successivement lorsque cette province eut reconquis la paix sous l'administration impériale. On reconnaît chez les Valaques de notre époque les Daces et les Romains du 2e siècle. Le costume de toile qu'ils portent encore aujourd'hui est celui des Daces dans les bas-reliefs de la colonne trajane »⁷³.

Cette dernière remarque fait étrangement écho au texte de Wilkinson. Le consul anglais les décrit ainsi : aux pieds, des sandales de peau de chèvre ; un pantalon large qui est attaché à la veste avec un ceinturon de cuir, et qui est plus serré depuis le genou jusqu'à la cheville du pied. Le reste de leur costume se compose d'une veste étroite avec un court pardessus en toile de coton grossière. En hiver ils ajoutent une peau de mouton, suspendue sur leur épaule comme la pelisse des hussards. Leurs cheveux longs sont tressés derrière la tête qu'ils couvrent d'un bonnet en peau de mouton en hiver et d'un large chapeau rond en été. Ils ont des moustaches de longueur naturelle⁷⁴. (Fig. 4, 5, 6, 7)

⁷³ Auguste de Gérando, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, Au comptoir des imprimeurs-unis, 1845, p. 338-339. Cf. Mihaela Grancea, art. cit., p. 49.

⁷⁴ Wilkinson, 1821, p. 144-145.

Fig. 4 : Cioban valah din Sabalcz (1852). Creion și acvarelă pe hârtie, 45,4 cm x 27,9 cm, de Théodore Valerio, Beaux-Arts de Paris

Fig. 5 : Cioban valah de Sistaroveț (1851). Creion și acvarelă pe hârtie, 44,6 cm x 30,5 cm, de Théodore Valerio (1819-1879). Beaux-Arts de Paris

Fig. 6: Costume din Valahia. Michel Bouquet, *Album valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie dessinés, d'après nature*, Paris, Chez Goupil et Vibert, 1843. Desen de Michel Bouquet

Fig. 7 : Costume din Valahia. Michel Bouquet, *Album valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie dessinés, d'après nature*, Paris, Chez Goupil et Vibert, 1843. Desen de Michel Bouquet.

Quant aux femmes, elles sont couvertes d'une longue robe en coton de couleur claire du cou jusqu'aux chevilles, serrée au milieu du corps pour bien marquer la taille (Fig. 8, 9, 10). Généralement elles vont pieds nus et se couvrent la tête d'un « mouchoir commun »⁷⁵. A. de Gérando, dans *La Transylvanie et ses habitants*, décrit leur tablier de laine ou *catrinza*, orné de raies de couleurs, leurs belles robes brodées et le fait de mêler à leurs cheveux des fleurs, des monnaies, des plumes de paons. Les jours de fête, elles ajoutent à leur chemise ordinaire une robe de couleur de meilleure qualité, boutonnée depuis la ceinture jusqu'au cou et elles portent également des colliers comme parures qui sont fabriqués à partir de grains⁷⁶.

⁷⁵ Wilkinson, 1821, p. 145.

⁷⁶ Auguste de Gérando, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, Au comptoir

On est face à la vie à la campagne et à celle des paysans qui semble se dérouler de manière immuable dans un environnement paisible et harmonieux. Cette manière de vivre offre l'image d'une vie simple en accord avec la nature. Il existe une distance entre le vrai paysan et ses vêtements quotidiens et le paysan portraituré ou décrit. Les chemises brodées, les couleurs vives, les bijoux et ornements expriment l'appartenance à une tradition. Ils participent à la construction d'une identité collective en devenir.

Fig. 8: Tânăra fată valahă. Auguste de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, 1845, p. 336.

Il faut également souligner que pour tous les observateurs – et c'est une constante - les costumes traditionnels sont considérés comme une composante essentielle d'un code social, qui a valeur « canonique » et un « signe de la race » pour reprendre l'expression de Mihaela Grancea. Le vêtement est représentatif d'un « profil ethno-psychologique »⁷⁷. Au final, le costume devient la manifestation du degré de civilisation d'une population donnée et un marqueur identitaire très puissant.

des imprimeurs-unis, 1845, p. 336-337.

⁷⁷ Mihaela Grancea, art. cit., p. 47.

Fig. 9: Costume din Valahia. Michel Bouquet, *Album valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie dessinés, d'après nature*, Paris, Chez Goupil et Vibert, 1843. Desen de Michel Bouquet

Fig. 10: Costume din Valahia. Michel Bouquet, *Album valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie dessinés, d'après nature*, Paris, Chez Goupil et Vibert, 1843. Desen de Michel Bouquet

Conclusion

Pour clore cette étude, deux remarques s'imposent. Tout d'abord, Wilkinson est un précurseur. Son ouvrage aura un large retentissement en Europe, suite, surtout, à sa traduction française, la *lingua franca* de l'époque. Il donne une vision plus objective, plus juste et moins passionnée des principautés que ses devanciers et même ceux qui viendront après lui. Il émet peu de jugements de valeur, à l'exception notable de ceux concernant les croyances religieuses des Roumains, ce qui contribua sans doute à son succès.

Ensuite, d'un point de vue social et ethnologique, ses réflexions sur le port de l'habit montre bien, comme d'autres éléments, le clivage, la juxtaposition et la confrontation entre l'Orient et l'Occident. Les plus âgés portent encore le costume à l'orientale et les plus jeunes se tournent vers le costume européen⁷⁸. Loin d'être une société figée, la société roumaine de 1820 est au contraire au début d'une grande mutation culturelle et politique. Mais il existe également une forte différence, surtout psychologique et morale, entre les citadins et des populations rurales opprimées résignées, soumise, hébétées, ce que ne manque pas de souligner Wilkinson. « La dépression morale à laquelle ils sont habituellement soumis, précise le consul, s'est convertie en une sorte de stupeur et d'apathie naturelle qui les rend également indifférents et insensibles aux jouissances de la vie, comme aux angoisses de la souffrance et de la douleur »⁷⁹.

D'un point de vue politique, cette période, débutée au XVIIIe siècle, prend fin avec le soulèvement de Tudor Vladimirescu en 1821 qui clos l'épisode phanariote. Cette révolte marque le début d'une conscience nationale roumaine dans les

⁷⁸ Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 101.

⁷⁹ Wilkinson, 1821, p. 141.

Voiévodats mais également un net regain d'intérêt de la part des voyageurs étrangers et des lecteurs qui se régalaient de leurs récits souvent pittoresques. Au tournant des années 1820, William Wilkinson en est sans aucun doute la figure de proue.

William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* (1820)

O privire asupra principatelor danubiene

În 14 octombrie 1848 poetul moldovean V. Alecsandri scrie unei corespondente franceze:

“Țara mea este frumoasă, doamna, bogată, pitorească, atât prin culoarea ei primitivă cât și prin lipsa de civilizație a sărăcimii. Este o mica oază, cu atât mai necunoscută cu cât este pierdută între trei deșerturi : Imperiul austriac, despotismul musulman și absolutismul moscovit . Națiunea mea numără aproape zece milioane de locuitori care se află încă în plină barbarie a moravurilor patriarhale “. La începutul secolului al XIX-lea, principatele sunt încă puțin cunoscute. Prima sinteză în limba franceză, care le este dedicată pe de-a-ntregul datează din 1877. Este opera lui J. L. Carra, preceptor al copiilor lui Grigore Ghica. În Anglia trebuie așteptat anul 1809 și povestirea lui Th.Thornton. Mai apoi, lucrarea lui William Macmichael , în 1819, aduce informații prețioase. Asistăm la o redescoperire progresivă a provinciilor danubiene și lucrarea lui William Wilkinson este una dintre reprezentantele de seamă ale acestui nou interes. În 1820 el publică “ *O povestire despre principatele Valahiei și Moldovei cu numeroase observații politice referitoare la ele* ”, prima sinteză în engleză consacrată integral principatelor. Între 1814 - 1816, Wilkinson este consul general al Angliei la București. Diplomat și negustor deopotrivă, el este mai întâi un negociator care își încearcă norocul în politică. Va ști să-și onoreze rangul și va fi salutat în mod unanim cu ocazia plecării sale. Instalat fiind la București și având un agent care îl reprezenta la Iași, el va parcurge aceste regiuni , în principal Valahia, și le va analiza cu o privire scrupuloasă. Lucrarea se compune din 10 capitole, care abordează istoria locuitorilor, geografia, clima, guvernarea, legile locale, religia, economia, bogăția teritoriului, orașele (București, Iași, Târgoviște), sistemul politic, mizele diplomatice. Un loc important este acordat moravurilor și obiceiurilor boierilor, țăranilor, rromilor, educației, muzicii și dansurilor, sărbătorilor, căsătoriei și divorțului și costumelor. Descrierile lui Wilkinson asupra

costumelor locale sunt succinte, mai ales cele ale boierilor. El consacra numai două pagini îmbrăcăminții nobililor și țăranilor. Muzica și dansul îi captează atenția mai mult. Totuși, aceste informații lapidare lasă să se întrevadă schimbările în curs. Despre boieri : „ Îmbrăcămintea națională a boierilor nu diferă deloc de cea adoptată de turcii din clasele superioare; cu excepția turbanului, căruia îi substituie un fel de căciulă de o mărime extraordinară, pe care o numesc calpack, făcută din blana de astrahan și având forma unei pere. Aceasta căciulă , care este cilindrică, are de trei ori circumferința sa în partea cea mai largă și o înălțime proporțională”. În secolul al-XIX-lea modurile de viața se inspira aproape exclusiv din Orientul otoman. Semnificația acestui costum e triplă: e semnul acceptării unui nou regim politic, mărturia bogăției unui personaj, a puterii sale, a poziției sale și a prestigiului dar și ocazia de a adopta noi moduri de a fi.

Îmbrăcămintea femeilor arată schimbările care se operează în societate. Wilkinson scrie ca „femeile se îmbracă pe de-a-ntregul europenește, dar ele combină moda cu bogăția orientală și abundența ornamentelor”. Femeile se află în avangarda acestei evoluții. Din doua motive : ele nu joacă un rol politic important și nu sunt implicate în administrarea țării ; ele combină hainele cu alte forme exterioare pentru a exprima noile maniere (dans, muzică, serate, lecturi). În privința țăranilor, Wilkinson subliniază asemănarea îmbrăcăminții lor cu cea a dacilor : în picioare sandale din piele de capră; pantalon larg atașat cămășii cu o curea de piele, pantalonii sunt strâmți de la genunchi la glezne. Restul îmbrăcăminții se compune dintr-o haină strâmtă și un pardesiu scurt din pânză grosolană de bumbac. Femeile se acoperă cu o rochie lungă de culoare deschisă de la gat la glezne, strânsă la mijloc pentru a marca talia. În general ele umblă desculțe și își acoperă capul cu un batic obișnuit. El descrie viața la țară, care pare să curgă neschimbată într-un cadru pașnic și armonios. Acest mod de a trăi oferă imaginea unei vieți simple în armonie cu natura. Există însă o distanță între adevăratul țăran și hainele lui de fiecare zi și țăranul portretizat sau descris. Cămășile brodate, culorile vii, bijuteriile și ornamentele exprimă apartenența la o tradiție. Ele participă la construcția unei identități colective în devenire.

Calitatea și precizia comentariilor autorului explică poate succesul imediat al lucrării sale. Începând cu 1821, ea este tradusă în franceza și alte două ediții vor urma în 1824 și 1831. Un rezumat în italiană este publicat în 1821. Povestirea lui Wilkinson va exercita de altfel o influență importantă asupra istoriografiei române de mai târziu.

**William Wilkinson, An Account of the Principalities
of Wallachia and Moldavia (1820)
A look at the Danubian Principalities**

Summary

William Wilkinson is the first British author to write a book in English language about the Romanian Countries, after he was the general consul of England in Bucharest between 1814 and 1816. The work consists of 10 chapters addressing the history of the inhabitants, geography, climate, governance, local laws, religion, economy, wealth, cities (Bucharest, Iasi, Targoviste), political system, diplomatic stakes. The quality and precision of Wilkinson's comments may explain the immediate success of his book.

Keywords: British author, description, Danubian principalities, fashion, habits

Scrisori din Al Doilea Război Mondial – o sursă a memoriei

Emilia Martin Nagy

Micherecheanul Teodor Sava a dispărut în Al II-lea Război Mondial la doar 26 de ani. A lăsat în urmă o văduvă disperată, 3 fete mici sub 5 ani, câteva amintiri fragmentare, scrisori din armată și multă durere.

Corespondența lui (cărțile poștale și scrisorile) cu soția, părinții, rudele și prietenii a fost păstrată timp de 5 decenii de văduva lui, Ana Sava, născută Iuhas, fără să fie arătată cuiva. Înainte de a trece la cele veșnice, în 1993, a predat scrisorile nepoatei sale.

La o lectură, aceste scrisori vin să întregască povestea scurtă a vieții celor doi soți, greutățile pe care le-au îndurat și suferințele familiei după dispariția soțului.

În lucrarea de față voi încerca să prezint această poveste de viață, pe baza amintirilor membrilor familiei și a scrisorilor trimise de pe front.

Teodor Sava (a lui Vasalie) și Ana Iuhas (a Flocii) s-au cunoscut la 17-18 ani, la joc, la fel ca și mulți dintre tinerii din Micherechi din acele vremuri. Tânărul „*o fost on uom tăcut, n-o suduit, n-o blăstămat, n-o băut, n-o duhănit.*”

La scurt timp, pentru a-și întemeia o viață comună, au ales forma obișnuită de căsătorie, „fujitul”, probabil pentru că nici familiile lor nu au avut banii necesari pentru cheltuielile de nuntă.¹ „Fujitul” echivala, sub toate aspectele sale socio-

¹ Hoțopan Alexandru, *Dala fujitului la Micherechi*, In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 11. Red.: Emilia Martin, Publicația Societății Etnografice Maghiare, Budapesta, 1997. 71-102

etnologică, cu o cununie provizorie, acceptată de întreaga comunitate.

Tinerii au fugit cu acordul părinților și s-au mutat la părinții fetei, în casa lui Teodor Iuhas, care, reîntors din Statele Unite, le-a putut asigura condiții mai bune. El le-a oferit tinerilor, ca loc de trai pentru viitor, sălașul lui din hotarul satului. Această decizie nu a fost însă acceptată de părinții tânărului, care ar fi dorit ca cei doi să locuiască împreună cu ei. Aceasta neacceptare a creat, după cum reiese din amintiri și din scrisorile păstrate, o situație conflictuală pe toată durata vieții comune a tinerilor.

În luna iulie a anului 1939 se naște prima lor fată, care – nefiind căsătorită încă în mod legal – a fost botezată Maria Iuhas, după numele de familie a mamei. În 1940 se căsătorește în mod legal, astfel atât prima fată, cât și celelalte două, născute mai târziu, în luna decembrie 1941, respectiv în luna mai 1943, primesc definitiv numele de familie a tatălui, adică Maria, Eva și Ana Sava.

În anul 1940, Teodor Sava a fost înrolat în armată, de unde a primit concediu doar periodic. Din acest motiv fetele, mici, au păstrat foarte puține amintiri despre el.

„Tri ai dă zâle o fost. Asta mama m-o spus că ce... io fată dă patru ai si jumătate.. Nu-m aduc aminte dă fața lui. Numa d-acie-m aduc aminte că am mârș... Tata bătrân a Flocii kereskedő volt. Ș-o luat doară șasă vițai. [...] Și o vinit cela vițălaru și o zâs că: Bace Toadere, Fă bine, zâce și vină că o picat în cubic lângă drumu cel dă fer on vițâl și nu l-am putut scula și aduna că-l dor picioarele uă nu știu ce bai are. Ș-apu tata mneu, c-o fost acasă săracu [...] iel s-o dus. Și ne-o pus pă Vuța și pă mine în dricu cociii. Nici iel nu ș-o pus săracu, nu ș-o pus iliș dânanate, numa o stat așe în picioare. Úgy látom a hosszú lábait, cum am șezut cole-n dric. Și Ana asta a Cotunii [...] D-ande mereș – o strâgat. Apu tata o spus d-acasă că:

Merem, da cătă nime și nu spuneț că inde merem. Nu că-ț străga d-acolo că inde merem. Și noi am zăs că: Nu-i bai, nu-i bai. Și cie ne-ontrebat că d-ande mereț. Și noi am zăs că: Merem c-o picat vițaua în cubic. Ș-apu tata iera cu doi cai și stăte-n picioare, cu deplelele. [...] Și d-acie-m aduc aminte că îm pare că și astăz îi văd picioarele cile lunji, c-o fost lung dă picioare...”

Cele mai vii amintiri se leagă de plecările lui înapoi în armată și de cadourile primite, când venea în concediile scurte de câteva zile.

„Vine acasă, tă la noi vine. Vine ceva tren la mnezu noptă. Ș-atunci tădauna ne aduce ceva. La cile doauă micuță, Vuță și mie. Și până-i lume n-oi uita că avem on păhar d-acela dă apă și canceu pă masă. Iera așe astupat și pă păhar iera ilyen magyar táncospár, știi tu. [...] Păharu. Dân ista o fost, așe cu buburuță. Tata când vine, tă ne-aduce săracu uariceva, și ne-o adus păpuși dâncirip, atăta ierau (10 cm), și a me iera tădauna cu rote rózszaszín, a Vuță cu rote mneriie. Că Vuța o fost mai albineață, așe szőke. Și dimineața, iel săracu când vine ne țuca, și s-o culcat tăt în chindă. Că noi ne-am culcat acolo-n casă. Dimineața apoi când ne sculam: Hi, ce-i acolo! Zăce apoi mama că tata-i acasă, numa amu, nu știi, uă o mărș la părinț, uă noi ne-am sculat mai târzău, uă o fost săracu p-acolo-n ogradă o dat la iosag, da dă durmit n-o durmit biztos. [...] Pă doauă-tri zăle... Nu v-aduceț aminte? C-o vinit cu cel dă mnează noapte, ș-am aprins lampa, zăce, voi aț durmit și v-o țucat p-amândoauă. Am și vorovit cu voi că iaca o vinit tata acasă. Și v-o părut bine, și v-o arătat și păpușile. O zăs că le-a pune acolo lângă păhar că și steie lângă păhar. Rotiuța iera dânc primă. La păpuși. Cu gumită p-aci. D-aște-m aduc aminte.”

Scrisorile păstrate de văduva lui Teodor Sava sunt 208 la număr. Prima scrisoare este datată 8 decembrie 1940 la Szentes, escadronul nr. 1., plutonul 1., iar ultima este semnată de frunta-

șul Teodor Sava, la Szabadka (azi Suboțița, Serbia), la 27 august 1944, în cazarma husarilor. 3 ani de zile, în perioada 1940–1943 a servit ca ostaș în spatele frontului, iar după aceea, ca fruntaș în armata regulată, împreună cu alți doi micherecheni, Gheorghe și Vasile Sava, pomeniți în scrisori ca Gyorgyi și Lica.

Conținutul scrisorilor a rămas secret timp de 5 decenii.

„În podu acela micuț o fost pusă aște. Înt-o troacă dă piporoș. Nu ne-o lăsat maica și le citim. O zâs că aște-s a mele și voi nu-i sclobod și le videț. Niciodată nu ni le-o arâtat. Ie tă ne-o spus sâraca că nu credeț nimica dă tată-to că nu știm nimica dă iel.”

Correspondența – cu excepția câtorva scrisori – s-a desfășurat prin cărți poștale scrise în mare parte cu creion chimic, cu creion, iar mai puține cu cerneală. Tocmai pentru aceasta unele pasaje cu timpul au devenit greu de descifrat. Limba scrisorilor este cea maghiară, fiind vorba de mesaje a căror conținut a fost controlat pe timp de război. Sunt însă câteva scrise în limba română atât printre cele trimise de el cât și printre răspunsurile soției și ale rudelor.

În mod evident în aceste scrisori nu putea să scrie nimic despre manevrele armatei, mesajele fiind mai mult personale, legate de soarta lui și de dorul de familie.

Din textele și datarea scrisorilor putem deduce locațiile pe unde a trecut escadronul. Din decembrie 1940 până în martie 1941 Teodor Sava și-a desfășurat serviciul militar în garnizoana din Szentes. În 7 martie se afla în zona Délvidék, de unde trimitea scrisori din Dunagárdony, localitate din județul Bács-Bodrog din Serbia, la sud de orașele Zrenianin și Novi Sad. În aprilie escadronul a staționat la Kiskunfélegyháza, iar din 21 iulie la Novi Sad. De aici, în 4 septembrie, garnizoana s-a mutat la Tiszaistvánfalva (Jarek) o localitate din Voivodina. În 5 octombrie se găseau din nou la cazarma din Szentes. În 14 august,

pentru un scurt timp s-au aflat la Orgovány, o comună din județul Bács-Kiskun (Ungaria), după care s-au reîntors la Szentes, pentru instrucție militară.

Perioada petrecută în regiunea Délvidék a fost una grea. Nu a putut să scrie multe scrisori de aici, fiindcă a fost ocupat, însă aștepta scrisori la poșta militară numărul 14/ 38. A stat într-o locuință, a avut în subordine un ostaș, care i-a îngrijit calul, i-a așternut patul, i-a curățat cismele. Fusese numit un fel de comandant de cartier, cu sarcina de a urmării ca soldații să-și îngrijească caii și de a face ordine în cartier. În 18 iunie 1941 primește o diplomă de laudă și recunoștință pentru serviciul militar desfășurat în condiții dușmănoase și situații grele la recucerirea zonei Délvidék.

În 30 august trimite de aici o scrisoare în limba română: „...cărț nu ț-am putut trimete mai des că am avut gyakorlat și zî și noapte și am fost și dus de parte și nu am avut vreme. Ne-am urît și o fost noapte frig. S-o gătat gyakorlatu și ne-om muta iară în Tiszaistvánfalva, om fi acolo zece zile apoi om mere la Szentes. În a 20-le or szereli cei dă tri ani da vād că dă rugările mele nu a mai fi nimica.”

În toate scrisorile din acești 4 ani își exprimă dorul de casă. Îi lipsea familia, îi era dor de fetițe, despre care scria întotdeauna cu multă dragoste. Era necăjit că nu poate ajuta la muncile de pe câmp și de acasă. A trimis și a așteptat fotografii, ca măcar prin acestea să fie alături de cei dragi. Plănuia ca dacă va veni acasă să-și facă împreună cu nevastă-sa și cu fetele o fotografie, în care să nu fie în uniformă militară. Se necăjea când auzea vești triste, mai ales despre îmbolnăvirea fetelor, la a căror naștere nu a putut fi acasă. Totdeauna trimitea salutări părinților, rudelor și vecinilor, câteodată pomenindu-i pe nume pe fiecare.

„Iubita me dacă am rămas sânгур o mǎrs Gyorgyi mam pus și scriu și așe dor mo vinit dă voi și dă casă că dabde am

scris. Și mam gândit că cât trăbuie și ajungă cum amo ajuns și Gyuri lui Pavăl cine o vut zice asta când o mărs în lontru că nu a mai ajunje acasă. Tare mi ruptă inima când mă gândesc la de aște. Iubita me roagăte pentru mine și am ajute și mai poci fi între voi.”

Răspunzând la o scrisoare primită de la soție scrie următoarele:

„Șim pare că tu ai vinit și mă vez numa tai și dus. Vă doresc și vă deie Dumnezeu putere și sănătate la toț și la sore și creștere bună la fātuțale nostre rămas bun iubita me femeie Anuța.”

Spera ca cererile, „rugările”, înaintate pentru a fi demobilizat îi vor fi aprobate, ca și în cazul mai multor soldați cu nevastă și cu doi sau trei copii mici. Din scrisorile din anul 1943 reiese însă că aceste cereri, care trebuiau trimise de către notarul satului, nu au ajuns niciodată la locul de destinație, fapt din care se poate deduce că probabil nu au fost trimise. Astfel demobilizarea a rămas doar speranță.

Condițiile de viață, în timpul petrecut în spatele frontului, au fost uneori mai bune, alteori foarte grele. De exemplu Crăciunul anului 1940 a fost plăcut, fiindcă soldații au sărbătorit împreună, au primit cadouri, și au avut în cameră și un pom de Crăciun. În iarna anului 1941 însă a fost supărat, nedormit, slăbit. Au avut puțină mâncare, au suferit de frig și de dorul de a pleca acasă în concediu sau măcar de a primi o permisie.

„Iubita me nu crede tu în nime acăr ce a scrie Lica numa ce toi scrie io că când a fi și merem la front toi telefonyi și îi vini aci și te vād și să mă vez și tu dragă numa fii hodinită cum toi scrie io. Iubita me tare mă usc nus așe cum am fostăș tare uscat tăț zâc cătă mine că cei cu mine dăs așe uscatu. Iubita me mă mîncă mult dor după voi că num poci lua gându dela voi nici ziuă nici noapte. Iubita me până acum am tăt tras nădejde da amu mam luat gându dela ele și gândesc că dacă or

veni cei de la front și mă cer acolo dacă mor lăsa că tătu mai des neam întâlni.”

De mai multe ori a fost și bolnav, internat la spitalul din Kecskemét, la dermatologie, sau a stat la infirmerie, după ce i-a căzut calul și i-a smucit mâna. În luna iulie 1942 scria că l-a doborât exercițiul militar, că îl dor toate oasele, că este foarte slăbit și îl dor rinichii.

Subiectul legat de pachetele de acasă apare în scrisori în repetate rânduri. Așteapta totdeauna știrile și pachetele de acasă, care conțineau de obicei haine (pantaloni, palton, papuci, cisme), mâncare (cârnați, colaci, fructe), fotografiile cu cei dragi și uneori și 4-5 pengő (unitate monetară în Ungaria în anii 1927–1946). *„Iubita me femeie vin șiț fac de cunoscut că marț la 11 ceasuri am căpătat pocu și tare mam bucuratu când lam văzut mo părut că vorovesc cu tine și până ce nu lam cuștulit mam săturatu dă dragu lui. Iubita me femeie tare bine mo părut și de prune că până acum nu am nici văzut necum și fim mânca-tă și o fost bune nu o fost zdrobite oleacă colaci o fost cam zdrobiț dar nu o avut nic on baiu tare bun ăi că amu mânc dîn iel că amu lam adus dela irodă.”*

În luna septembrie îl vizitează nevastă-sa la Szentes, cea ce reiese din scrisoarea trimisă socrilor, mulțumindu-le pentru că au fost de acord și au lăsat-o pe Anuța să-l viziteze. Scrie că duminică au petrecut toată ziua împreună, au fost la teatru și vor merge la cinema.

În una din ultimele scrisori din anul 1943 scrie în limba maghiară cu multă speranță făcând planuri de viitor.

Până în vara anului 1943 a fost soldat în armata regulată, ultima scrisoare din acest an fiind din 27 august. În această perioadă și-a desfășurat serviciul militar în spatele frontului. În vara anului 1944 însă primește din nou ordin de înrolare.

„Știu că o fost o vreme ploioasă, la noi s-o strâns tătă lume c-o știut că ș-o căpătat behívó. Atunce mereu vecinii, mereu nea-

murile, că noa, iară-i mere, și du-te-n pace, și Doamne adă-te napoi, și Doamne dă-ț noroc și ne mai videm. Maica l-o petrecut până la alomaș”.

În 27 iulie se afla la Szabadka (Subotica), de unde în 24 august a trimis penultima scrisoare, scrisă în limba maghiară, în care o înștiințează pe nevastă-sa că va trebui să lupte în Ardeal contra românilor.

În această scrisoare scrie și în limba română:

„Iubitele mele vă fac de cunoscut și în limba noastră că tare rău mă aflu fărădă voi altfel mis sănătos care sănătate vă doresc și voauă Vă fac de cunoscut pre cum ai voarba a ice că om mere pre front cu rămâni în față și tare rău mam supărātu când am știut și tare rău vă doresc că mă tem că nu voi mai vi-de așe am așteptatu că oi szereli și iată Dumnezeu altfel vre fie voie lui. Multă sănătate și putere vă doresc la toți ai mei la toate namurile la toți vecinii vă sărut de mii de ori iubiții mei Toader.”

Printre rândurile în limba maghiară, invers pe foaie, adaugă următoarele: *„Alce nu am și mai scriu dacă oi ajunge țoi scrie cum a mai fi. aș vre încă o dată și mă văd întră voi. Te sărut de mii de or scumpa me și multă dorită.”*

Ultimele știri au venit tot de la Szabadka, în 27 august 1944, când anunța că se duc la Salonta sau la Chitighaz.

Teodor Sava nu s-a mai întors acasă. Familia nu a încetat niciodată să-l caute.

Văduva a cerut ajutor de la primărie, „casa satului” de atunci, însă fără niciun rezultat.

„Haba o márs și la tanács. O zâs că Ană tu nici nu mai vini aici. Că n-o vinit veste despre el că-i mort, și c-o fo pă front. Nu mai vini p-aice că n-am căpătat c-o murit. Numa că eltünt. [...] Noi tât l-am așteptat, mama tât l-o așteptat. Că dară a aduce cineva veste d-undeva. N-o vinit veste dă nicări. Ș-o zâs că, nu mai vini p-aici pâ la noi – c-atunci voroveu acolo la

tanács, la casa satului și rămânește – nu vini Ană, nu mai vini pâ la noi! Dă ce-o luptat contra rușilor? Asta-i zăceu. Unii care lucrau acolo. Nu mai vini cu cerere, cu rugămintă, cu nimica că acie nu merită care or luptat contra rușilor.”

În anii 1950 fetele au călătorit la Szolnok, unde aflaseră de o persoană, care l-ar fi cunoscut. Omul acesta însă era grav bolnav și nu-și mai amintea de numele lui, decât de o întâmplare în care un soldat, „cătană pă cal”, brunet și cu mustață, i-a ajutat să traverseze râul Tisza.²

Prin anii 1960 au apelat la Ministerul Apărării Naționale, dar nici de acolo nu au primit nicio informație.

Ultima încercare de a afla vești a fost participarea în anul 1990 la întâlnirea foștilor soldați din Szentes. Aici l-au întâlnit pe Forrás János, fost căpitan la escadron, care l-a cunoscut pe Teodor Sava.

Din ultimele scrisori și din amintirile fostului căpitan reiese că a dispărut în bătălia care a avut loc între Arad și Lipova, în luna septembrie. Se pare că este vorba despre lupta de la Păuliș, din 14 septembrie 1944, după ce la 23 august România a trecut de partea Aliaților. Fetele lui Teodor Sava au și vizitat locul, făcându-și fotografie la monumentul eroilor de la Păuliș.³ Nu putem spune însă cu siguranță că exact aici a dispărut sau a căzut prizonier Teodor Sava. Cert este însă că a dispărut în această perioadă de timp, între Arad și Lipova, luptând în armata hortistă, alături de unguri, contra românilor și a trupelor sovietice.

Familia a îndurat multe greutăți, nevastă-sa Ana Sava a crescut singură, cu ajutorul părinților și surorilor, cu greu, cele

² Hedeșan Otilia – Bucin Mihaela, *Doamnele au vreme...* Editura Universității de Vest, Timișoara, 2017. 186.

³ <https://www.armataromaniei.ro/armata/1/141113432694582607079649431289>

trei fete, sperând până la moarte, că o dată o să afle ce s-a întâmplat cu soțul ei.

Unii dintre săteni își imaginau că a trecut de partea armatei române și și-a întemeiat o altă familie în România. Cunosând însă conținutul scrisorilor trimise din război timp de 4 ani și sentimentele lui față de familia sa, această presupunere nu este posibilă.

Neștiind unde își doarme somnul de veci, familia depune coroane și aprinde lumânări la monumentele din Micherechi ale soldaților străini și săteni căzuți în război.

„Tare mult plânjem. Merem la november 7, la aprilis 4 merem și ducem acolo la Hösök sírja și facem acolo regulă cu clasa. Tădauna ducem și noi flori când iera kozzorúzás și, noa. L-am plâns mult. Și dă multe ori plânjem și dă ciudă. Că cum să poate asta? [...] Io c-oace plânjem dă multe uări, da, da, asta-i bine că ne amintim dă soldață sovietici și români și ceilalți, da a noști inde-s? A noști n-o fost soldaț? N-or luptat și ii pentru țară? D-a noști nu să gândește nime?”

Abia în anul 1968 a fost familia reabilitată într-un fel, primind un document de deces.

„Maica o zâs: Io-i muri fata me, numa dă una-m pare rău, și până-i lume n-oi ști că inde o murit tată-to. Io zâc: mamă, fii hodinită că io n-oi muri până n-oi ști că inde o murit. Și io-i muri și n-oi ști. Doamne iartă-i și-i hodinește în pace.”

Soarta frunțașului Teodor Sava a rămas necunoscută până azi. Nici a treia generație nu a reușit să-i găsească urma.

Letters from World War II - a source of memory

Summary

Teodor Sava of Micherechi, Hungary, disappeared in the Second World War, being only 26 years-old. He left behind three little girls, a widow, some fragmented memories, and his letters from the army. Before moving on to the eternal, in 1993, the widow Ana Sava handed her 208 letters to her granddaughter. These letters complete the short story of their lives. Teodor Sava was enrolled in the army in the 1940 and came home only periodically, so the girls kept little memories of him. Correspondence - except for a few letters - was carried out by postcards mostly written with a chemical pencil. In the years 1940-1943 Teodor Sava was a military in term, behind the front, but in July 1944 he received a new enrollment order. From the texts and the dating of the letters one can deduce where the squadron passed. In all the letters of these four years he expresses his homesickness, the anger that he cannot help in the work of the field. The last lines come from Szabadka on August 27, 1944, in which he writes that the squadron goes to Salonta or Chitighaz. Teodor Sava did not return home. Reported missing, the family never ceased to look for him. From the memories of the former captain, whom the girls contacted, it appears that he disappeared in the battle of Păuliș on September 14, 1944. Still, the fate of the soldier Teodor Sava remains unknown until today. Neither the third generation has been able to find a trace of him.

Keywords: war, soldier, missing, letters, memories

Teodor Sava.și Mihai Gurzău în 1930

Ana Iuhas în 1930

Kihirdetés.

Kihirdetem, hogy a következő két házасuló egymással házasságot szándékozik kötni u. m.:

	Vőlegény	Menyasszony
Családi és utóneve és esetleg egyéb közlelbbi megjelölése	Száva Tivadár	Juhász Anna
Családi állapota	netlen	hájedon
Állása (foglalkozása)	fm.	házt.
Vallása	g.kel.	gókel.
Életkora és születési helye	20..... éves	19..... éves
Lakhelye	Ménkerék	Ménkerék
Szülceinek családi és utóneve	Száva György	Juhász Tivadár
	Hajkán Éva	Ruzse Anna

Felhívom mindazokat, akiknek a nevezett házасulóra vonatkozó valamely törvényes akadályról vagy a szabad beleegyezést kizáró körülményről tudomásuk van, hogy ezt nálam közvetlenül vagy a kifüggesztési hely községi előjárósága (illetőleg anyakönyvvezetője) útján jelentsek be.

Ezt a kihirdetést a következő hely.....en kell teljesíteni,

u. m.: Ménkerék

Kelt Ménkerék.....n, 1940. évi január..... hó 1..... napján.

P. H.

Marinyi István
anyakönyvvezető-helyettes.

Ana Iuhas și Teodor Sava în 1938

Ana Iuhas și Teodor Sava (tablou)

Teodor Sava cu familia în 1942

Soldați din Micherechi: Vasile, Gheorghe și Theodor Sava

Teodor Sava în uniformă

Diploma frunțașului Th. Sava – Délvidék (Serbia)

Soldatul Teodor Sava în 1941

Belt 1943. máj 28.

Így küldi szívem szívesen...

Kedves feleségem meg kívánom
családom kívánom hogy a pár 1943-ig ismét
a legjobb egyetemen találjon. Ezer fele-
ségem tudatom veletek hogy a levelet
meg kértom mely nekem nagyon mes-
sireltem és kedvesem meg találom
a levélben amit vártam is. Kedvesem
nagyon örültem mikor meg találom a
két kis borsóimot de amikor el olv-
tam a levelet hogy a kis Ervike milyen
beteg nagyon de nagyon kívántam egy új
megint fűt valamire és így volt beteg
egy nagy téged sajnos hogy tudom
hogy nem volt nyughatásod vele.
Ezer kis feleségem vigyázzal rajuk ne
enged ki őket legyenek mindig bent té.

Scrisoare din timpul războiului

Carte din 24 le
 Jubi to me feneis si iubi tele mele / etc si poimint
 vin si voi / or ole curcorcut comis roimitor orome
 voi slores a los toti. Jubi to me me feneis ot
 fac ole curcorcut cor om pmiuit cor te slolei tin
 si iom in teles ole ie om in teles cor olint ce nu
 mai tai mers mai inle cor or vrot si vie a savaliu
 cor or reis. Si cor cor om mero ole or ici. Jubi to me
 feneis mii vorbor nu or fort ole orce si merene.
 ole or ici Jubi to me nu orole tin in mine orom
 ce or reis. Si nu numero ce toi serie or cor comob or
 li si merene ole or in volatoo toi serie si slorei or
 li si meren cor brunt toi tele orzi si in or in
 si te vob si sa nu ver si tu obzoi numero in
 ho olin to cum toi serie or. Jubi to me tone mo
 ure nu ore cum om fort or tone ure or toti in
 cor toi mine cor rei nu mine olar ore ure or tu. Jubi to me
 mo maneor mult obzoi voi cor nu nu si lue gar.

ole ole or voi mii rii mii nopte mo
 a les ole corob or zenci rei baki in si
 ole corob or sachi tu orole nu
 totu gander cor ce or li cu
 mine in ca ole mendiom cor
 pre mult pino or tane Jubi
 to me pame orme om totu
 tras neole ole la ruzoi ole sime
 mo nu lue or sime ole ole
 si gander cor slorei or veni
 rei slorei or ole ole or frunt si m
 ce or ce ole slorei nu la sa
 cor totu mii ole nu in
 totu. Jubi to me si ole sege
 om inle or si or mii bii numero
 totu cor cor or om vrot noi in
 cor tu nu or nu pper cor ole or
 ce si capte or ole cor om or
 P. H. or si or ai cor or Jubi to
 me nu ore mii or in totu in
 cor nu or fort or orom. Si nu nu
 obzoi si ole vrot or or mii or
 mii or ole or ole si or mii or ole

Ara so filler.
LEVELEZÖLAP
 10 H
 MACVARSZÁG

Felc
 Szivoo Szivoo, ni
 Mikkerik
 Bihoo meze
 Havoo ait cov
 378. 443 rime

Scrisoare de pe front

Scrisoare din timpul războiului

A Gyulai Járásbíróság.

Pk.50.162/1969/2 szám.

I.
V E G Z É S .

Száva Tivadarné méhkeréki, Bocskay u. 19. sz.a. lakos részéről az 1/1960 I.M. számú rendelet 1 és 2.§.-a alapján előterjesztett kérelem folytán a bíróság megindítja a holtaknyilvántási eljárást.

A bíróság hirdetményt bocsát ki az eltűnt életbenlétére illetve elhalálozására vonatkozó adatok bejelentésére. Ezt a hirdetményt 30 napra ki kell függeszteni a bíróság hirdetőtábláján, a Gyulai Városi Tanács és az illetékes Méhkeréki Községi Tanács hirdetőtábláján. A hirdetmény kifüggesztéséről, valamint az ennek folytán a helyi hatóság tudomására jutott adatokról a bíróságot haladéktalanul értesíteni kell.

A hirdetményt a bíróság kézbesítetteti a kérelmezőnek, a honvédelmi miniszternek és az egyéb érdekelteknek.

G y u l a, 1969. évi február hó 26. napján.

Dr. Szabó János sk.
jb. titkár.

II.

H I R D E T M É N Y

A Gyulai Járásbíróság közhírrá teszi, hogy Száva Tivadar méhkeréki volt lakos holtaknyilvántási ügyében megindította az eljárást.

Az eltűnt személyi adatai:

Neve, foglalkozása: Száva Tivadar

Születési helye és ideje: Méhkerék, 1919 november hó 20

Utolsó lakcíme: Méhkerék, Bocskay utca 19

Szüleinek neve: Száva György és Bajkán Éva

Házastársa neve: Száva Tivadarné Juhász Anna

Az eltűnés körülményei: Száva Tivadar Méhkerék községből 1944 június hó 1-én vonult be katonai szolgálatra Szentesre, a huszárezredhez. Utoljára 1944 szeptember hó 14-én adott életjelet magáról. Azóta semmi hír nem érkezett róla.

A bíróság felhívja az eltűntet és mindazokat, akiknek az eltűnt életbenlétéről vagy elhalálozásáról, illetőleg eltűnéséről vagy a holtaknyilvántás szempontjából fontos egyéb körülményekről tudomásuk van, hogy arra vonatkozó adataikat a Gyulai Járásbíróságnak harminc nap alatt jelentésük be, mert ellenkező esetben a bíróság a rendelkezésre álló adatok alapján fog határozni a holtaknyilvántás kérdésében.

G y u l a, 1969. évi február hó 26. napján.

A kiadmány hiteleül:

Johanna Horváth
irodavezető

Dr. Szabó János sk.
jb. titkár.

Document de deces (26 februarie 1969)

Maria, Eva și Ana Sava

Eva și Ana Sava la monumentul de la Păuliș

Ana Sava în 1970

Banatul în viziunea lui Petru Nemoianu și Petre Petrinca: contribuții la Conferința de Pace (1946)

Carmen Albert

Pregătirile pentru pacea ce urma sfârșitului războiului al doilea mondial au început încă din perioada de neutralitate a României în anul 1939. Chiar dacă România nu a fost angajată în această conflagrație de la început, era de presupus că la un moment dat se va poziționa într-una din taberele beligerante, dat fiind contextul internațional fierbinte și situarea ei într-o zonă geopolitică sensibilă. Guvernul român s-a raliat altor puteri occidentale care începuseră studiul posibilelor consecințe ale finalului, înscriindu-se în acest curent, învățând lecția precedentei păci de la Versailles, când în anumite privințe delegația României nu a fost prea bine pregătită¹.

În luna octombrie a anului 1939 se constituise la nivel guvernamental o comisie cu scopul de a colecta documente care să servească păcii viitoare. Comisia funcționa în cadrul Subsecretariatului de stat pentru minorități condus de renumitul Silviu Dragomir, apoi a fost transferată sub egida Ministerului de Externe. Bun cunoscător al situației minorităților din România, erudit istoric, Silviu Dragomir a fost numit de rege comisar pentru minorități în cadrul Comisariatului General pentru Minorități. De la 1 februarie 1939 acesta a devenit ministru pentru minorități².

Eșuarea tratativelor de la Turnu Severin și cedările teritoriale din anul 1940 au dat un nou impuls guvernanților de

¹ Petru Nemoianu, *Banatu-i fruncea*, Craiova 1929, p. 14.

² *Pacea de mâine*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice Petre Otu, București, Ed. Militară, 2006, p. 13.

a se pregăti pentru Conferința de Pace. Mihai Antonescu în calitate de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri a regândit o nouă formulă a comisiei care pregătea pacea sub genericul: *Comisia pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea Conferinței de Pace* sau „Biroul Păcii” având rolul de a configura împreună cu elita românească, viitoarea pace a unui război în care România nu mai era neutră, ci devenise între timp parte beligerantă.

Printre cele șapte secțiuni care structurau acest birou se număra și cea etnică, biologică și statistică condusă de Silviu Dragomir, prezentă și în vechea formulă³. În timp Biroul Păcii va cunoaște diferite etape de organizare stabilite de ședințele care direcționau prioritățile, structura și compoziția echipelor angajate. La 19 august 1942 secțiunile au devenit comisii, fără să se schimbe componența, fixând mai clar liniile directoare. Activitatea biroului s-a intensificat după 6 martie 1943 determinată și de contextul internațional, care cunoscuse între timp evoluții previzibile. Se considerau două obiective ca fiind deosebit de importante: propaganda pentru drepturile și interesele României și pregătirea documentară a participării la viitoarea conferință, încadrate într-un program vast intitulat, *Program pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea Conferinței de Pace*⁴.

Importante instituții de știință și cercetare au fost cooptate în activitatea de studiere a problemelor păcii, de pregătire a acesteia, gândindu-se un plan de lucru detaliat, discutat în ședința din 30 martie 1943. Personalități cunoscute ale științei, culturii și politicii au încercat să implementeze noul plan a lui Mihai Antonescu, care coordona împreună cu Vasile

³ Ibidem, p. 19-20.

⁴ *România în ecuația războiului și a păcii*, Gh. Buzatu (coord.), București, Ed. Mica Valahie, 2009, p.30.

Stoica întreaga activitate. Se procedase la un moment dat la o schimbare de accent în considerarea problemelor păcii. Inițial Biroul se orientase spre perspectiva unei Germanii victorioase împreună cu aliații săi, în anul 1943 însă nu se excludea posibilitatea ca viitorul geopolitic să arate diferit⁵. Germania din putere învingătoare să devină o țară învinsă și atunci negocierile trebuiau altfel gândite.

Convingerea inițiatorului acestui proiect, Mihai Antonescu, era aceea că viitoarea pace va integra teritoriul și va lărgi spațiul, România încercând să anuleze urmările Dictatului de la Viena și desigur să contracareze pretențiile teritoriale ale statelor revizioniste.

Cele peste trei sute de probleme grupate în mai multe direcții fundamentale vizau chestiuni legate de frontiere, relațiile de vecinătate, consecințele actului de la Viena din anul 1940, realizările românești după anul 1918, precum și câteva probleme speciale referitoare la regiunile situate în zonele de frontieră, susceptibile să facă obiectul negocierilor: Basarabia, Bucovina, Dobrogea, Transilvania și Banat⁶. Problema Banatului era considerată specială și urma să fie abordată prin studii/memorii care să vină în sprijinul delegației la Conferința de Pace. Institutul Social Banat-Crișana de la Timișoara⁷, autori cunoscători ai problemelor care urmau să fie dezbătute, referitoare la graniță, le-au revenit în lipsa unei universități

⁵ *Pacea de mâine...*, p.27.

⁶ *România...*, p.122.

⁷ Carmen Albert, *Contribuția Institutului Social Banat-Crișana la Programul pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea conferinței de Pace*, „Banatica”, 15/2000, p. 197-213; Idem, *Participarea Institutului Social Banat-Crișana la elaborarea documentației pentru Conferința de Pace (1940-1946)*, „Studii bănățene”, Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Țicu (coord.), Timișoara, Ed. Mirton, 2007, p. 437-457.

obligăția de a analiza istoricul și starea de fapt la nivel provincial, pentru a susține pretențiile delegației. Despre situația minorităților s-au redactat alte materiale, aceasta fiind o chestiune extrem de sensibilă utilizată în exces de propaganda revizionistă, misiunea revenind atât de Institutului de la Timișoara, cât și istoricilor sau diplomaților cu expertiză, specialiști din biroul tehnic⁸. Două studii redactate de Petre Petrinca și Petru Nemoianu intitulate *Banatul istoric* și respectiv *Banatul*, se înscriu în seria celor destinate să prezinte informări delegației la Conferința de Pace⁹.

Petre Petrinca istoric, politician fusese cooptat în echipa Biroului Păcii¹⁰, fiind de la Ministerul Propagandei, bun cunoscător în chestiunea minorităților, după Dictatul de la Viena, realizase fișe ale refugiaților din zonele de frontieră cedate, cunoscând în detaliu drama acestora¹¹. Pentru Biroul Păcii a redactat mai multe memorii¹², printre care și cel de față, extins, documentat, cu 138 de note bibliografice. Petre Petrinca sesizase, ca și alți analiști substratul discriminatoriu al tratatelor adiționale (ale minorităților) de la Conferințele de Pace din

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Dosar Conferința de Pace de la Paris 1946, vol. 117. Studii redactate mai erau: *Românii din pen. Balcanică și Banatul Iugoslav*, *Bulgarii din Banatul românesc*, *Minoritățile naționale în Iugoslavia*, *Românii dintre Morava și Timoc*, *Românii din Banatul Iugoslav*, *Românii macedoneeni*, ultimile trei realizate de diplomatul Vasile Stoica.

⁹ AMAE, Dosar Conferința de Pace de la Paris 1946, vol. 116, f. 139-185.

¹⁰ Publicase la vremea respectivă printre altele: *Românii din Grecia*, „Gazeta ilustrată”, nr. 3-4/1939, p. 41; *Tendențe noi în regimul protecției minorităților*, „Familia”, nr.4, iulie-august, p. 58-65; *Presa minoritară din România, Situația statistică pe 1936*, „Piatră de Hotar”, nr.12, III (1936).

¹¹ *Pacea de mâine...* p. 121.

¹² Petre Petrinca, *Situația românilor din Iugoslavia și problema colonizării lor în Țară*, analizată de Petre Țurlea, *Românii din Serbia 1940-1944*, București, Ed. Enciclopedică, 2012, p. 21-24.

1919-1922, care stipulau obligații doar asupra unor țări¹³, în timp ce celelalte nu numai că erau scutite, dar mai aveau și drept de control asupra executării prevederilor stabilite. Se creaseră astfel trei categorii: Minorități sub protecție internațională, minorități fără protecție națională-dar sub protecția națională a unui stat și minorități fără nicio protecție¹⁴, în ultima categorie aflându-se românii din țările limitrofe.

Petru Nemoianu bănățean de origine s-a implicat și el în acest grandios proiect. Era la București ministru al agriculturii în guvernul lui Ion Antonescu, președinte al *Cercului Bănățenilor din București*, când a fost cooptat în Secția etnică, biologică și statistică împreună cu alte nume sonore: Silviu Dragomir, Valer Pop, Vasile Stoica, Mircea Vulcănescu, Sabin Manuila, Aurel Cosma, Zenovie Păclișanu, Romulus Vuia și alții¹⁵. De la început i s-a destinat ca temă de studiu *Problemele Banatului*¹⁶ îndrumat de însuși coordonatorul secției Vasile Stoica¹⁷, temă raportată ca realizată în anul 1942.

Ambele studii au abordat tematica colonizărilor sec. al XVIII-lea, a valurilor de populație care s-au stabilit pe teritoriul Banatului după cum se stabilise prin politicile imperiale. Tema a fost stabilită de comisiile care compuneau Biroul Păcii, considerându-se importantă în contextul politic creat după anul 1940, ale cedărilor teritoriale. Accentul pe această etapă era necesar deoarece după acele colonizări, fizionomia Banatului s-a schimbat radical, iar integrarea sub această formă în

¹³ Acestea erau: Polonia, Cehoslovacia, Austria, Iugoslavia, România, Ungaria, Grecia, Bulgaria, Armenia.

¹⁴ Petre Petrinca, *Tendințe noi în regimul protecțiunii minorităților*, Familia, I (1934), nr.4, iulie-august, p. 58.

¹⁵ *Ibidem*, p. 83.

¹⁶ AMAE, Dosar Conferința de Pace de la Paris 1946, vol. 116, f. 244-291.

¹⁷ Ioan Opriș, *Vasile Stoica în serviciul României*, București, Ed. Oscar Print, 2008, p. 385-406.

continentul european s-a decis atunci când curtea imperială s-a „extins” de la vest la est, iar Occidentul a descoperit jumătatea orientală¹⁸.

În pregătirile pentru pace analiza acestui moment s-a făcut din perspective multiple, atât la Timișoara¹⁹, cât și la București, toate abordările încercând să surprindă modul în care destinul provincial s-a schimbat. În al doilea război mondial devenise mai evident ca oricând că Germania dorea un Donauland din care România urma să facă parte, astfel că oficialii români încercau mai ales după Dictatul de la Viena să pregătească delegația în acest sens, astfel deciziile de la Viena din anul 1940 riscau să permanentizeze situația de fapt sau mai grav să declanșeze noi pierderi teritoriale. Petru Petrinca se folosește de fiecare situație istorică pentru a evidenția sensul schimbării pentru grupurile germane colonizate. După instituirea dualismului mai ales, populația germană a fost supusă unor presiuni uriașe din partea autorităților maghiare care au procedat sistematic și organizat la deznaționalizarea acestei etnii, punând accent pe realizările administrației românești după anul 1918, când s-au luat măsuri de recuperare identitară a acestei naționalități, de fapt regermanizarea ei. Autorul prezintă o statistică interesantă, detaliată pe localitățile care au făcut obiectul colonizărilor din sec. XVIII²⁰.

Aceste statistici ale grupurilor colonizate, așa cum afirmă autorul relevă faptul că nu s-a schimbat ponderea în totalul populației, majoritari rămânând românii, ceea ce prezintă detaliat într-un subcapitol special *Populația Banatului*. Chiar și

¹⁸ Valeriu Leu, *Istorie și integrare-cazul bănățean*, „Anuar”, 2010, p. 114.

¹⁹ Cornel Groșorean, *Istoricul colonizărilor germane în sec. al XVIII-lea*, „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XV/1946, iulie-dec., p. 60-127.

²⁰ Informațiile le preluase de la autorii: Karl von Möller, *Wie die Schwäbischen Gemeinden entstanden sind*, teil I, II, Temesvarer, p. 145; Boroszky Samu, *Temes Varmegye*, Budapest.

statisticile lui Francisco Grisellini (1770), Vladimir Jașci (1797, 1847, 1912) sau statisticile maghiare din anul 1910, deși prezintă informație cifrică diferită, toți plasează românii pe primul loc, urmați de sârbi, germani și unguri.

Petru Nemoianu poziționează situația etnică la începutul memoriului său, considerând că argumentul statistic al majorității românești prezentă în Banat în toate epocile este suficient de puternic ca să susțină pretențiile delegației. Din prudență pentru mai multă credibilitate, utilizează ca și Petrinca informații din aceleași surse neromânești. Ceea ce autorul adaugă în mod fericit, față de Petrinca, este o retrospectivă a modului în care principalele naționalități s-au raportat unele față de altele și față de românii majoritari, a căror autohtonie a fost contestată de toate istoriografiile vecine. Cele mai vehemente contestări erau cele al maghiarilor și sârbilor asupra cărora Nemoianu zăbovește îndelung.

Citând din Borovszky Samu și Szentkláray Jenő, care afirmau că românii erau doar păstori, iar provincia a fost pur maghiară până la venirea turcilor, autorul memoriului prezintă tezele acestora apoi invocă ideile istoriografiei române care prin vocea lui Vasile Pârvan și a lui Nicolae Iorga încercau să răspundă afirmațiilor tendențioase. Istoriile vechi maghiare susțineau ideea imigrației românești care a debutat la 1369 venind dinspre Dunăre, deși vestigiile arheologice și istorice dovedeau altceva. Istoricii maghiari nu au renunțat însă, negându-se în continuare contribuția românilor la evenimentele politice importante, Turchány Tihamér numindu-i pe români „*oaspeți*” care au primit permisiunea de a se așeza în anumite părți, înlocuind astfel toponimia maghiară cu cea românească. Teoriile maghiare susținute atât de vehement au fost mult timp credibile, spune Nemoianu, lipsind reacția românească bazată pe izvoare și cercetări temeinice.

Românii, se înțelege au respins aceste teorii, considerându-le fără temeii, lispind dovezi științifice clare tocmai în teritoriile de unde se presupune că au emigrat. Nicolae Iorga chiar se întreba de ce ar fi fost atât de atractiv teritoriul pentru români în sec. al XIII-lea, când bântuiau tătarii, iar Borovszky Samu încercând să expună structura de clasă a recunoscut indirect că la venirea turcilor existau două popoare: românii (iobagi) și ungurii (moșierii). Aserțiunile istoricului Silviu Dragomir, implicat și el în procesul de pace²¹, este de asemenea invocat de Petru Nemoianu, deoarece amintește de pactul regelui Bela al IV-lea privind organizarea militară și administrativă a românilor vasali Ungariei. Autorul memoriului precizează că încercările zadarnice ale istoricilor unguri de a contesta autohtonía poporului român, susținând varianta colonizării, mult mai convenabilă scopului lor, nu are decât scopul de a perverti adevărul, când ei ar trebui mai degrabă să explice absența ungarilor o anumită perioadă în Banat²².

Istoriografia sârbă susține aceeași teză a colonizării, totuși românii au venit mai devreme, prin sec. XIII-XIV, dispărând însă fără urmă după invazia turcească. Paradoxal au revenit în sec. al XVIII-lea odată cu colonizările imperiale. Iovan Radonici unul dintre cei mai vehemenți contestatari a tezei autohtoniei românilor, ale cărei idei Nemoianu le analizează, susținea că înaintea tuturor ar fi fost sârbii, care s-au așezat în secolul al VI-lea, reușind să evite asimilierea de către alte grupuri. Dovada o constituie urmele toponimice care au fost înlocuite de alte popoare, slăbirea puterii lor datorându-se emigrării în peninsula Balcanică. În sprijinul acestei afirmații

²¹ A fost foarte atașat de Institutul Social Banat-Crișana, vezi Carmen Albert, *Contribuția Banatului la Pacea de mâine în corespondența lui Silviu Dragomir*, „Sargeția”, VIII/2017, p. 335-347.

²² AMAE, f. 248-255.

istoricul sârb invocă registrele turcești unde se poate constata că sârbii sunt „*aproape singurul element în Ungaria meridională*”. Celelalte naționalități, printre care și românii s-au instalat în sec. al XVIII-lea după ce turcii au fost alungați. Cu un ton mai moderat, consideră Nemoianu, istoricul St. Stanojevici susține cam aceleași idei, făcând mai mult o incursiune în istoria răspândirii grupurilor slave, astfel că atenția se îndreaptă din nou către Radonici. Istoricul sârb era o personalitate cunoscută, ideile sale publicate au fost traduse în Europa, contribuind la deciziile păcii anterioare când Banatul istoric se fragmentase.

Deși materialul realizat de Petru Nemoianu datează din perioada 1940-1944, preocupările sale referitor la zona bănățeană și istoricul ei erau mai vechi, publicând câteva studii, multe idei din materialul analizat acum, fiind expuse anterior²³. Acum a reușit o reunire a acestora la care a mai adăugat un subcapitol despre colonizarea șvabilor și a ungarilor la sate și orașe, cu statistici ale celor trei județe care formau Banatul istoric: Timiș-Torontal, Caraș, Severin, preluate de la autori unguri (Bodor Antál, Balog Pál, Lendvay Jenő, Szentiványi Ferencz), numărul mare al maghiarilor crescut în timp scurt datorându-se politicilor care au încurajat procesul migrațional, ajungându-se în orașe la un spor de 661,47%²⁴.

După problema creșterii numărului maghiarilor, lui Nemoianu i-a fost ușor să treacă la o altă temă relaționată, cea a maghiarizării prin școală, temă preferată și de Petru Petrinca care îi dedică un spațiu extins, în special maghiarizării șvabilor,

²³ Petru Nemoianu, *Elementul de baștină în Banat, teoria istoriografilor sârbi*, „Țara noastră”, X (1930), nr. 2, 5 ianuarie, p. 81-85; Idem, *Colonizarea sârbilor în Banat. Epoca emigrărilor răzlețe*, „Țara noastră”, X (1930), nr.3, 12 ianuarie, p. 110-113.

²⁴ AMAE, f. 377.

care se știe, a dus la deznaționalizarea unui număr însemnat atât la orașe cât și la sate.

Procesul a debutat în orașe la începutul secolului al XIX-lea pe întreg cuprinsul imperiului, inclusiv pe teritoriul bănățean, astfel că la recensământul din 1910, localități celebre din Europa (Pesta, Buda, Bratislava, Sopron, Timișoara, Győr, Pécs și altele) care la 1800 aveau majoritate germană, deveniseră maghiare. Interesant ceea ce remarcă Petru Petrinca, cele mai strălucite minți s-au dovedit în timp germanii asimilați, a căror nume începuse să se schimbe la începutul anului 1898, continuându-se cu denumirile de localități, ultimul guvern implicat în această politică fiind al lui Gyula Gömbös. Procesul a decurs organizat, în anul 1798 s-a impus obligativitatea învățământului în limba maghiară la școlile minorităților, apoi grădinițe, culimând cu vestitele legi Appony. Petrinca îl citează pe Farkas Gyula când rezumă scopul acțiunii concertate de impunere a acestei limbi: *„tendința primară a fost să atașeze cetățeni unguri de altă naționalitate, de idealurile maghiare, să se considere soldați ai aspirațiilor ungurești, și să creadă că toată fericirea le va veni de la patria maghiară. Cine a făcut această fază era definitiv câștigat pentru cea de-a doua fază: adoptarea limbii maghiare ca limbă preferată, și considerarea limbii materne ca un dialect local fără circulație”*²⁵.

Petru Petrinca se concentrează pe maghiarizarea tuturor, nu numai a șvabilor, citând din aceeași autori, care au publicat statistici cu privire la creșterea numărului vorbitorilor maghiari în rândul populației.

Succesul acestor politici a fost colosal, îndreptate mai ales spre șvabi. Faptul a fost remarcat și de Hertzeg Ferencz președintele Ligii Revizioniste Maghiare, chiar el șvab maghiarizat care scria: *„Maghiarizarea n-a progresat nicăieri*

²⁵ AMAE, f. 169.

în țară cu o iuțeală mai mare ca în partea sudică a Ungariei (adică în Banat). Orașul aproape german Timișoara a lăsat să piară teatrul german. Consiliile comunale care abia aveau câte unul-doi membri, cari înțelegeau limba maghiară, au hotărât să-și maghiarizeze școlile. Minteța țăranului șvab din Torontal, prin întemeierea internatelor din Seghedin a soluționat practic și ieftin o problemă cu care și-au bătut capul mulți învățați. Rezultatul cel mai prețios al proceului natural pornit de la sine e formarea unei intelectualități intense în orașele din Banat. Intelectualitatea de origine șvăbească în privința iubirii de rasă maghiară, poate e mai însemnată decât chiar maghiarimea de rasă”. (f. 170)

Concluzia acestui proces a fost că în 40 de ani numărul școlilor maghiare a crescut cu 8 196, a celor române a scăzut cu 300, a celor germane cu 518, iar a celor slave cu 922.

Petru Nemoianu citează din aceeași autori maghiari ca și Petrinca, însă din altă perspectivă, a frecvenței elevilor la școală, numărul celor de altă naționalitate decât maghiară fiind extrem de mare. Astfel se explică, că la cei peste 500 de mii de români la 1910, cu excepția școlilor confesionale, a unei școli normale și a celei teologice, nu exista pe întreg cuprinsul Banatului nicio școală secundară²⁶.

Petre Petrinca a adăugat la tema maghiarizării și urmarea acesteia survenită în regimul românesc după 1919, recuperarea identitară a germanilor. Politica declanșată de noul stat român a încurajat redobândirea naționalității acestora nu numai în Banat, ci pe întreg cuprinsul României. În Banat sub patronajul Episcopiei catolice din Timișoara, au renăscut școlile confesionale, iar pe lângă școlile de stat s-au înființat și secții germane sau chiar licee germane²⁷. Efectele erau vizibile și în

²⁶ AMAE, f. 279.

²⁷ AMAE, f. 177.

cea ce privește economia, statul român încurajându-i spre organizarea în asociații, renumite pentru calitatea produselor, având posibilități de desfacere până în Germania, Unirea devenind „*motorul regăsirii naționale*” a acestei naționalități.

După pacea ce a finalizat primul război mondial noua politică românească a încurajat toate naționalitățile începând cu reforma agrară care nu a exclus niciuna din minorități, posibilitatea ca toți să învețe în limba maternă, reformele economice menite să realizeze unitatea statală s-au adresat tuturor cetățenilor, fapt recunoscut chiar de autorii maghiari, Petru Nemoianu citându-l pe Jakabffy Elemér²⁸ care recunoaște că legea conversiunii a salvat mulți proprietari mijlocii unguri de la ruina definitivă, iar parohiile au primit în sfârșit pământ. Revitalizarea în special a minorității germane este comparată de Petru Nemoianu cu „*învierea din morți*”, fiind recunoscută și de celebrul scriitor Adam Muller Gutenberg.

Petru Nemoianu fixează și niște concluzii la întregul materialul redactat, legate de unitatea Banatului, vechimea și autohtonitatea românilor, a statorniciei indiferent pe provocările politice, încheind desigur cu concluzia reparației politice, la proxima conferință de pace, a reîntririi Banatului.

Cele două studii, la fel ca altele de acest fel, trebuie înțelese funcție de contextul conjunctural, de presiunile politice ale momentului, de imprezibilitatea războiului, de dorința sinceră a diplomației românești de a rectifica mutilările după Dictatul de la Viena. Desigur tonul este polemic, argumentele uneori forțate, dar să nu uităm că scopul nu a fost unul științific, ci de a susține punctul de vedere românesc la masa verde a negocierilor. În mod particular în ceea ce privește Banatul se spera reîntregirea lui, împărțirea după anul 1919 considerându-se nedreaptă, când localități cu populație majoritar românească

²⁸ AMAE, f. 289.

au revenit regatului sârb, astfel i s-a dedicat o atenție deosebită. Ceea ce a urmat se știe, fixarea granițelor la Conferința de Pace din 1946, a stabilit o demarcație care din fericire nu a mai constituit motiv de dispută, până acum.

Banat territory in the view of Petru Nemoianu and Petre Petrinca: Contributions to the Peace Conference (1946)

Summary

For the Peace Conference at the end of the Second World War preparations have started in 1939, under the coordination of Mihai Antonescu. The establishment of the Peace Bureau within the Program for the preparation of the documentary information and propaganda material for the Peace Conference played an essential role in the recovery of the Romanian territories lost through the Vienna Dictatorship. The study shows the contribution of the political elite to the accomplishment of the national project, mainly the memoirs of Petru Nemoianu and Petru Petrinca, dedicated to the historical Banat. Both focused on criticizing the theories of Hungarian and Serbian historians, who mainly challenged Romanians' seniority on the territory of Banat, Romanians' continuity, conveying in the European space fake assumptions, such as the colonization of Romanians that had occurred during certain historical periods.

Keywords: Peace Conference, Second World War, Romanian territories, political elite, historical Banat

Comunismul și mișcarea literară de masă (1965-2001)

Elena Rodica Colta

Centrul Cultural Județean Arad deține un fond documentar despre „scriitorii țărani”, o arhiva masivă, formată din dosare de autori, pline cu caiete de poezii, scrisori și uneori fotografii, moștenită de la Centrul de Îndrumare a Creației Populare și Mișcării Artistice de Masă al Județului Arad.

O arhivă¹ „închisă” în urmă cu trei decenii, odată cu oprirea activității Cenaclului creatorilor țărani „Lamura”.

Vorbim în cazul acesta despre o mișcare literară născută la indicația partidului comunist.

Apariția acestui gen de literatură „nouă”, nu a fost specific românească, ea fiind atestată în toate țări aflate în sfera de influență sovietică.

Fenomenul în ansamblu a fost unul complex, cuprinzând întreaga sferă de creație, inclusiv cea tradițională. Ca urmare au fost înființate și finanțate ansambluri mari de cântece și dansuri, după modelul Moscovei, iar repertoriile și-au schimbat conținutul. Prof. Nicolae Constantinescu, referindu-se la felul în care folclorul, arta populară și sentimentul național au fost folosite ca pârgonii ideologice, vorbește despre un „imperialism cultural”, care s-a manifestat din 1949 în toate țările comuniste. În susținerea afirmației sale, menționează cazul Cehoslovaciei, în care, potrivit personajului Jaroslav din romanul Gluma de Milan

¹ Arhiva nu a fost niciodată inventariată. Nu știm cât a putut prelua Centrul Cultural Județean Arad și cât s-a pierdut, cu ocazia schimbării sediilor fostei instituții. Ne fiind nici în prezent inventariată, textele citate au fost scoase din scrisori aflate în dosare, pe autori.

Kundera², „Partidul comunist se străduia să creeze un nou stil de viață asemănător celui din Uniunea Sovietică, sprijinindu-se pe faimoasa definiție pe care o dăduse Stalin cu privire la arta nouă: socialistă în conținut, națională în formă”. Prin gura aceluiași personaj aflăm că, în Cehoslovacia anului 1949, Partidul comunist a susținut cu înflăcărare compunerea unor cântece noi în cadrul ansamblurilor, care să se refere la muncile câmpului, la recolte sau să-l slăvească pe Stalin.³

În cazul României, ideea de creator nou, a cărui datorie era aceea să cânte frumusețile patriei, realizările comuniste, munca în fabrici, uzine și pe ogoarele țării, a apărut în prelungirea ideii de om nou.

Amintindu-și de această perioadă proletcultistă (1950-1960), etnologul Mihai Pop recunoaște, peste ani, că „au existat niște poeți populari care au făcut cântece noi” și că, în temele abordate de ei „dragostea de patrie și recunoștința față de partidul conducător” ocupa un loc major.⁴ De altfel, printre „sarcinile și obiectivele” Institutului de Folclor din acea vreme a fost și aceea să culeagă și să promoveze folclorul nou.

Referindu-se la acest folclor nou, Harry Brauner, cercetător la acest institut în perioada comunistă, afirma, cu ocazia unui interviu din 2001, că de fapt nu se creau melodii, doar tex-

² Kundera pentru a prezenta la schimbările care au avut loc în cultura populară din Cehoslovacia se folosește de Jaroslav, un personaj din romanul său *Gluma*, apărut în anul 1967. Afirmările acestui personaj au valoare de document pentru perioada care a urmat instaurării comunismului

³ Nicolae Constantinescu, *Cultură populară și cultură oficială în comunism - o formă specială de aculturație*, în *Datina*. Periodic constănțean de cultură tradițională, Constanța, nr. 50/ 2008, p.1

⁴ Prefața la volumul *Flori alese din poezia populară*, 1960. Vezi Nicolae Constantinescu, art.cit. p.3

te, care trebuiau să corespundă unor necesități politice.⁵ Brauner a mai precizat că „folclorul nou” a fost domeniul de activitate al celor care se ocupau cu mișcarea culturală de masă.

Răspunzând noii politici culturale, de prin anii 60 în România încep să apară mai multe culegeri de cântece noi, editate de Casele regionale ale creației populare⁶.

De referință rămâne însă anul 1971, când în România a avut loc un moment de cotitură ideologică în interiorul PCR, prin “tezele din iulie” și prin cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu la plenara CC al PCR din noiembrie, care a dus, printre altele, la politizarea accentuată a culturii. Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (Ministerul Culturii) își schimbă titulatura în Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Acesta a fost contextul politic în care a apărut mișcarea literară arădeană de masă.

Întorcându-ne spre începuturile creațiilor arădene, pare greu de înțeles, după mai bine de 40 de ani de la înființarea cenaclului, când și cum au început să scrie poezie sau proză angajată niște țărani colectivizați cu forța.

Credem că mișcarea aceasta literară s-a înfiripat prin anii 1965-1968, și a început să se dezvolte odată cu înființarea Casei Creației Populare a Județului Arad⁷, adică în perioada imediat următoare ieșirii de sub influența moscovită, când în țara-

⁵ Harry Brauner, intervievat de Zoltan Rostás, în *Istoriisiri monografice*, “Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr 3-4, București, 2001, p.362. apud Constantin Petre, *Folclor, etnografie, etnologie*, în IANUS 7-8 / 2003, Tradiție și memorie culturală / Tradition and Cultural Memory

⁶ Vezi Ioan Meițoiu (ediție alcătuită și îngrijită de...), *Folclor poetic nou*, București, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Casa Centrală a Creației Populare, 1965

⁷ Ulterior a primit numele de Centrul Județean al Creației Populare și a Mișcării Artistice de Amatori Arad

ră a început să se manifeste naționalismului românesc promovat de Ceaușescu.

Una din atribuțiile angajaților acestei instituții a fost depistarea în teritoriu a versificatorilor țărani, urmată de antrenarea lor în scrierea de poezii patriotice. Căutările i-au avut în vedere pe cei ce frecventau cenaclurile literare locale precum Cenaclul Doina Crișului din Sebiș, ca să dăm un exemplu.

O schimbare importantă în activitatea acestor creatori amatori care au intrat în evidențele nou înființatului Centru de Îndrumare a Creației Populare și Mișcării Artistice de Masă al Județului Arad a avut loc în anul 1976, când sub coordonarea prof. Teodor Uiuiu, a fost înființat special *Cenaclul creatorilor țărani „Lamura”*⁸. Semnificativ este și faptul că oficializarea cenaclului a coincis cu anul lansării Festivalului Național „Cântarea României”.

Vreme de trei decenii, scriitorii țărani au fost încurajați, stimulați, organizați, publicați.

Printre activitățile finanțate de Centrul de Îndrumare a Creației Populare și Mișcării Artistice de Masă al Județului Arad, care vizau cenaclul, s-au numărat organizarea de „șezători literare”, de concursuri locale de poezie în cadrul Festivalului Național „Cântarea României”, de Întâlniri naționale ale scriitorilor țărani⁹ la Arad etc.

Producțiile literare au fost citite la ședințele cenaclului, au fost recitate de autorii lor, de șoimii patriei și de elevi la serbări și spectacole, au fost publicate în ziarul arădean „Flacăra Roșie”, difuzate la Radio, puse pe melodii și cântate¹⁰ etc.

⁸ Prin 1984 Cenaclul Lamura scotea și un supliment literar.

⁹ Până în 1982 au fost organizate la Arad 4 ediții ale acestui Festival național al scriitorilor țărani.

¹⁰ În 1982 compozitorul George Grigoriu a compus o melodie pe versurile poeziei „Conducătorului iubit” de E. R., care a fost prezentată de TVR, la emisiunea „Melodii 81”.

Amintim în acest sens că, în anul 1980, directorul Căminului cultural din Hălmațiu a solicitat niște poezii despre Avram Iancu, Horia, Cloșca și Crișan și despre ținutul moșilor, ca să fie prezentate la București de elevii școlii din Hălmațiu, care mergeau să-i facă urări de Anul Nou tovarășului Nicolae Ceaușescu.¹¹

Solicitările și implicarea activă în viața culturală a vremii ne explică convingerea creatorilor țărani, că își fac datoria față de partid și de țară, că au misiunea de a scrie. La toți descoperim o recunoștință că li s-a dat ocazia să se exprime și nevoia de a se angaja în această activitate și pe viitor. În 1976, E. R. trimitea o scrisoare tovarășilor de la Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Arad și de la Centrul de Îndrumare în care scria „*Țin să vă mulțumesc din tot sufletul și din toată inima pentru atenția pe care mi-o acordați. Voi căuta și pe viitor să răspund chemării dumneavoastră...*”

Întrebarea următoare ar fi cine au fost de fapt „scriitorii” care au răspuns mobilizării și au început să scrie, intrând în evidența Centrul de Îndrumare a Creației Populare și Mișcării Artistice de Masă al Județului Arad.

Conform unei liste, care s-a păstrat în arhivă, la un moment dat, din această mișcare literară au făcut parte 57 de persoane¹². Cum mulți dintre acești creatori azi nu mai trăiesc iar informația rămasă este una lacunară, devine extrem de greu de reconstituit biografiile membrilor cenaclului.

Unora, puțini, li s-a păstrat în arhivă fișa biografică completată în 1985 pentru o proiectată antologie. În aceste fișe, mai mulți au declarat că au terminat 7 clase iar câțiva au afirmat că scriu poezii de când erau elevi.

¹¹ Vezi scrisoarea E.R. datată la 14-XI-1980

¹² Nu o publicăm pentru a păstra confidențialitatea persoanelor

Singurul căruia i s-au publicat poezii începând cu anul 1934 a fost N. P. I.,¹³ pe care îl regăsim ca cenaclisat activ în 1988, la o vârstă înaintată. Tot din 1934 datează și poezia *Floare roșie de mac*, scrisă de E.R., pe când avea 24 de ani.

Un caz aparte a fost cel al poetei A. M., care a terminat șase clase și care compunea în 1969 joltare¹⁴ pentru morți.

Cât privește compoziția generațională și ocupațională a grupului, în ansamblu, în perioada de maximă activitate, lamuriștii, cum le plăcea să își spună, au fost un amestec de vârstnici și tineri cu profesii diferite (țărani, muncitori, mici funcționari de țară, învățători, profesori și elevi).

Însă în ciuda ocupațiilor și pregătirii diferite, între membri („confrați”) s-a stabilit o solidaritate de grup, o legătură puternică, prietenii. Își scriau, se țineau unii pe alții la curent cu activitățile viitoare, se bucurau că se întâlnesc și bineînțeles se respectau unii pe alții.

Întâlnirile au avut și ele un aer familiar. Atmosfera a fost una caldă. Se povestea, se glumea, se recita. Despre manifestarea literară organizată de Târgul Codrenilor la Văsoaia în 1981 aflăm dintr-un raport că : „*În seara zilei de 01.08.1981, pe Dealul Moșului, în fața (în jurul) unui foc de tabără, împreună cu membrii ai Cenaclului „Doina Crișului” din Sebiș și „Lucian Blaga” din Arad, scriitorii țărani au citit în fața publicului prezent din creațiile lor*”.

E lesne de înțeles că în primul deceniu de activitate al Cenaclului, generația în vârstă, formată în cea mai mare parte din țărânci și țărani născuți între 1910 și 1926, a fost considerată ca „reprezentativă” pentru județ. Acești „scriitori” erau vizi-

¹³ În anul 1934 a publicat în Calendarul „Voința Banatului”, în 1937 în „Gura satului” poezia „Vuța”, în 1940 în „Santinela” poezia „Fărcășel”

¹⁴ O specie aparte de cântece cântate la înmormântări , de cantor, prin care mortul își ia rămas bun de la familie, rude, prieteni, vecini.

tați în satul lor de ziariști și chiar de reporteri de la Radio București. Li se luau interviuri, erau puși să recite, li se solicitau poezii. De pildă poetei E. I. i s-a solicitat de către Revista „Femeia” să trimită două poezii închinată „Tov. Nicolae Ceaușescu”. Tot atunci, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice îi cerea să trimită patru poezii, în care să prezinte viața lui Nicolae Ceaușescu.¹⁵

O parte din acești scriitori, îmbrăcați în portul popular din satul lor, au reprezentat Aradul la fazele interjudețene și la faza națională a Festivalului Național „Cântarea României”¹⁶ de la București, au fost premiați¹⁷,

Unii dintre ei, au apărut în antologii sau în seria intitulată semnificativ *Scriitori țărani*, publicate de Centrul de Îndrumare a Creației Populare și Mișcării Artistice de Masă al Județului Arad¹⁸.

Revenind însă la membrii Cenaclului, în timp, alături de fii satelor, în Cenaclul Lamura au fost coopțați și reprezentanți ai clasei muncitoare.

¹⁵ Scrisoarea din arhivă, prin care este informat președintele Cenaclului Lamura despre aceste lucruri, nu este datată iar ștampila poștei pe plic este neclară.

¹⁶ Organizat de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Festivalul Național „Cântarea României” a fost inaugurat în anul 1976, după primul Congres al culturii și educației socialiste din 2-4 iunie același an. Scopul declarat al festivalului a fost „stimularea creației și interpretării artistice în rândul maselor, intensificarea și îmbogățirea vieții spirituale a țării, participarea tot mai largă a oamenilor muncii la activitatea culturală.”vezi <https://evz.ro/cantarea-romaniei-un-simulacru-de-cultura-in-comunism.html>

¹⁷ De pildă, E. R. a primit în anul 1979 Premiul IV și titlul de Laureat la Festivalul național „Cântarea României.

¹⁸ Vezi *Acestor ani le făurim cunună (Din creația poetică a cinci țărânci din județul Arad, închinată celei de a XXX-a aniversări a eliberării patriei*, Editor Centrul de Îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă a județului Arad, Arad, 1974

Cenacliștii au scris de toate, poezie, proză, montaje pentru brigăzile de agitație și piese de teatru¹⁹.

Ei au fost îndemnați să se implice și în organizarea unor manifestări în propriile localități, prilej de mari emoții și de intense pregătiri. Asemenea manifestări au avut loc la Zimbru, Julița, Văsoaia, Brusturi, Vinga etc. Fiecare activitate a fost însoțită de un raport, care descria modul de desfășurare și evalua calitatea culturală a manifestării, trăgând concluzii. Referindu-se la manifestarea, care a avut loc la Brusturi în anul 1980, prof. I. C. din Ghioroc, cenaclist și el, scria: *„E o adevărată sărbătoare pentru toți atunci când sorocul cade pe un membru, să fie văzut la el acasă, la masa de meditație și de scris. E o fierbere generală în toată localitatea și toate organele locale se mobilizează pentru a face o primire cât mai caldă celor veniți din diferitele laturi ale județului... O demonstrație a celor spuse a fost ședința organizată la Brusturi, de lângă Hălmașiu. Primirea a fost făcută de tovarășul primar al comunei, care a prezentat situația trecută și prezentă a vieții oamenilor de aici etc.”*

În timp, membrii cenaclului arădean au participat și la întâlniri și festivaluri interjudețene. Asemenea „drumeții” și schimburi de experiență au avut loc, de exemplu, în anii 1973, 1980 și 1985 la Deva iar în anul 1984, la Provița de jos din județul Prahova.

Deplasarea la Provița s-a făcut la invitația Cenaclului „Glasul Izvoarelor”, din această localitate. Din raportul referitor la acest eveniment aflăm că membrii celor două cenacluri, reuniți la căminul cultural, *„și-au rostit simțirea înaltă în cuvinte alese adresate patriei iubite, omului dintotdeauna a acestui pământ, păcii”*.

¹⁹ Unele piese s-au jucat în comune, la Arad, la etapele interjudețene ale Festivalului Național „Cântarea României”.

La solicitarea președintelui Cenaclului, scriitorilor țărani și-au exprimat opiniile despre poezie, despre unele din activitățile organizate .

De pildă, după a doua și a treia *Întâlnire națională a poezilor țărani*, ținute la Arad, în 1978 și 1980, cenacliștilor li s-a trimis un chestionar cu câteva întrebări la care au fost solicitați să răspundă.

I. T. S. și-a intitulat răspunsul la chestionarul primit în 1978 „*Un țaran despre Poezia Noastră*”. La o lectură constatăm că părerea sa despre poezie a fost una conformă cu ideologia vremii.: „*Nu mă consider nici scriitor și nici poet. Dar conștiința mea inima și sufletul meu îmi spune că poezia este o necesitate. Dacă este bine gândită și educativă să fie de folos poporului și țării. Să scoată în evidență trecutul glorios al poporului nostru și al înaintașilor valoroși. Să încurajeze succesele noastre în muncă de toate categoriile, muncitorești și țărănești. Să combată cu tărie lipsurile săvârșite pentru a preveni răul. În ajutorul acestei propuneri avem cuvântul Tov. Ceaușescu N secretar general al partidului nostru și președintele țării noastre de la Conferința pe țară a scriitorilor și publiciștilor, care a zis citez Cerem de la Dvoastră aceea ce mânuși condeiul ca prin operele de literatură să creem un popor drept, educat, cinstit și de omenie. Iar scrisul să fie așa făcut ca toată lumea să-nțeleagă când cetește o carte, o poezie, să aibe un înțeles comunicativ creator pentru întreg poporul, că nu vrem noi două culturi în țară deosebite, să nu se bată apa în pivă, când se scrie o carte sau o poezie cu cuvinte neînțelese, care te fac să iei Dicționarul ca să înțelegi ceva- acesta este punctul meu de vedere”.*

La întrebările despre întâlnirea scriitorilor, a răspuns pe puncte:

„*Îar în ce privește cea de a II-a întâlnire a scriitorilor țărani de la Arad cred că a fost utilă dar fără experiență din*

partea scriitorilor, trebuie mai multă exigență și voință la unii și activitate.

-Probleme de rezolvat or fi multe dar trebuie să vină ideea după mersul timpului.

-Greutăți de neînving ar fi bătrânețea că nu te mai ajută capul cum ar trebui.

-Ajutor pentru creșterea valorii scrisului sunt multe trebuie citit mult și în special istoria țării și literaturii ca să putem să fim la pas cu vremea de azi și cu necesitățile curente.

-Întâlnirea de la Arad II pe țară a fost bine pregătită și cu program aplicat.

-Ediția III în 1980 cred că (trebuie) să se țină acolo unde este mai mult interes din partea scriitorilor țărani și activitate mai bogată.

Opinia mea am spus-o la începutul acestei scrisori ca să fie de folos țării și poporului din care facem parte natural pe măsura posibilităților noastre ca cetățeni mai bătrâni dar cu inimă tânără și voință mare.

Am primit Diploma și n-am cuvinte să vă mulțumesc pentru atenție. Cu tot respectul S.”

C. B scria în 25.XII. 1978, ca răspuns la același chestionar: „ A doua întâlnire cu ceilalți scriitori țărani aici la Arad are o mare importanță deoarece am început să ne cunoaștem și mai bine, să ne pricepem mai bine și mai ales, vorbind de la suflet la suflet, cum se mai spune, să ne dăm seama cât cântărim fiecare în cântarul celuilalt(..).Aceasta a fost pentru mine mai mult decât un cenaclu literar...”

Tot la un chestionar, de data aceasta din 1980, în care este întrebată despre activitatea ei, despre ce o motivează să scrie, despre ajutorul și mediatizarea de care se bucură scriitorii țărani, E. S. din Brusturi a răspuns următoarele²⁰: „În perioada

²⁰ Scrisoarea este datată 03.09.1980

1978-1980 am participat la câteva manifestări care au avut loc în județul nostru și anume : Nedeia de la Șortoc²¹, în anul 1979 și 1980, la întrecerea între comune în cadrul festivalului național „Cântarea României”, care a avut loc la Hălmagiu și la întâlnirile periodice ale cenacului „Lamura” în localitățile Șiria, Șicula, Sebiș și bineînțeles la Brusturi.”

Tot ca răspuns la un chestionarul din 1980, referindu-se la motivele de inspirație , E.S. mărturisește :„*Dacă deschizi geamul și stai să privești, după părerea mea nu poți să nu scrii. Tot ce vezi este numai poezie, și te îndeamnă la scris hărnicia oamenilor, peisajele atât de minunate, trecutul glorios de luptă, prezentul înnoitor, înfăptuirile de zi cu zi... Poate de aceea scrisul țărănesc în România a luat o mare amploare în ultimii ani.*” În continuare, recunoaște rolul partidului în susținerea acestei activități de creație:„*Dacă în trecut adevărații făuritori de opere literare rămăneau necunoscuți, astăzi datorită conducerii înțelepte a partidului și statului, fiecare scriitor poate să-și facă cunoscută opera sa. Centrele de îndrumare a creației populare descoperă mereu noi talente pe care le încurajează. Operele noastre a celor ce muncim pământul sunt popularizate în țară prin presă, radio, Tv. Versurile noastre sunt pe înțelesul tuturor, sînt pline de simplitate, la fel ca noi cei care le scriem. Cred și sînt pe deplin convinsă că și în viitor scrisul țărănesc se va situa pe loc de frunte, noi vom căuta să arătăm cît mai bine în versurile noastre minunatele vremuri pe care le trăim spre a le face cunoscute și celor care ne vor urma.*”

V.S. sugera în 1986 tipărirea unei antologii: „*Ar fi bine dacă s-ar face un Almanah al poezilor țărani pe anul ce vine 1986... O carte frumoasă cu toți poieții din județul nostru Arad ar fi foarte potrivită să se facă de acum, să se tipărească și să*

²¹ Deal din hotarul comunei Hălmagiu

se găsească în ori ce librărie că ori cine o va cumpăra și va trece”.

La rândul ei, A. M. își exprima într-o scrisoare din 1980 opiniile despre creația ei poetică:., *În legătură cu activitatea mea scriitoricească din ultimii doi ani, pot să vă spun că am compus permanent, poezia fiind pentru mine o necesitate sufletească permanentă... Să știți că poeziile mele nu au rămas captivate între copertile caietului, ele sunt cunoscute de consătenii mei. Le recită pe scenă elevi și copiii de la grădiniță, le spun băieții și fetele mai mari în brigada artistică. De multe ori compun, la cererea lor, poezii glumețe despre fapte și întâmplări de pe la noi... După cum vedeți poezia mea îndeplinește o funcție socială, ea e cerută de oameni din jurul meu și sînt fericiți că poezia mea le-a devenit necesară. Părerea mea este că creatorul popular trebuie să fie prin creația lui de folos oamenilor din sat. Și cum oamenii au nevoie de răs și de voie bună eu fac mai ales poezii umoristice care să le descrețească fruntea. Aceste creații cred că mă reprezintă cel mai bine. Opinia mea e că noi scriitori țărani din județul Arad ne bucurăm de o cinstire deosebită din partea organelor de partid și de stat. Eu am devenit cunoscută datorită D-voastră.”*

După cum li s-a cerut, cenacliștii au scris mult, și și-au trimis cu regularitate producțiile literare la Arad cu poșta, în plicuri cumpărate de la oficiul poștal. La Centru s-a păstrat o evidență riguroasă a lor.

Privită în ansamblu, această creație a fost însă una inegală, fiind scrisă după cum s-a priceput fiecare. Tematica a fost și ea foarte diversă, în funcție de inspirație, de solicitări și de evenimente.

Cenacliștii au scris de toate, poezii cu conținut istoric, poezii închinatului partidului, poezii despre dragostea de țară, poezii de atitudine față de cei ce plecau din țară, poezii despre satul sau ținutul lor, chiar poezii lirice, de dragoste.

În cazul baladelor sau legendelor cu conținut istoric, versificate, autorii s-au inspirat, după cum singuri au mărturisit, din manualele de școală sau din poveștile auzite în sat, pe care le-au prelucrat cum au știut mai bine.

În sfârșit, o parte importantă din poezii au fost compuse de toți pentru anumite aniversări sau evenimente, la comandă²². N-au lipsit nici poeziile închinat lui Nicolae Ceaușescu și soției sale, Elena Ceaușescu. Unele dintre acestea au fost publicate în ziarul local, altele solicitate direct de instituții sau publicații din București, sau trimise în capitală din partea județului.

Referindu-se la solicitarea de a scrie despre președintele țării, venită de la București, E. I. mărturisea: „*Sincer spun că nu m-am gândit că vreodată mi se va cere acest lucru. Dar n-am șovăit nici o clipă ci am scris bine înțeles atît după cît îmi stau puterile...*”

Dintre poeziile cenacliștilor menționăm câteva, cu titluri semnificative pentru perioada respectivă: „*Comunistul, bărbatul, eroul*”, „*Sunt tânăr comunist*”, „*Comunistul*”, „*Pâine*”, „*Cântec închinat congresului*”, „*Omagiu președintelui țării*”, „*Ne mândrim cu a noastră țară*”, „*Eu rămân în România*”, „*Steag și trei culori*”, „*Congresului al XII-lea*”, „*Războiul sub Basarab*”, „*Războiul sub Mircea cel Bătrân*” etc.

Sub aspect formal cei mai mulți autori au folosit catrenele sau poeziile polimorfe cu rimă împerecheată sau încrucișată, specifice creației populare. Apetența unora pentru strofe numeroase, au făcut poeziile greu de citit, greu de ținut minte.

Răsfoind caietele arhivate în dosare, descoperim tăieturi, corecturi, intervenții în text, făcute de mentorul mișcării, la rugămintea sau cu acordul autorilor („*poate mai trebuie cioplite*”) sau „*și dacă unele sunt mai lungi se mai poate tăia din iele*”), fiindcă toți cenacliștii simțeau că poeziile lor mai trebuiesc aranjate.

²² Vezi Adresa nr. 75 din 21 august 1984

Trebuie însă să spunem că, dincolo de comenzile tematice și de aranjările de cuvinte, a existat la acești scriitori o evidentă sensibilitate sufletească, un anumit lirism și o anumită dragoste pentru vers.

În cei treizeci de ani de funcționare a Cenaclului, cel puțin o parte din lamuriși, între care includem și generația tânără din ultimul deceniu, au ajuns să producă o literatură, care începea să se apropie, amatoricește dar cu sensibilitate, de cea cultă. Chiar și corespondența arhivată, este în general una îngrijită, fără expresii în grai.

Anul 1989 a produs schimbări majore și în cultură. Centrul de creație a fost reorganizat, a fost numit alt director, atitudinea față de acest tip de producții literare s-a schimbat parțial și ea. La aceasta s-a adăugat dispariția prematură a mentorului cenacliștilor, îmbătrânirea sau moartea generației de țărani de succes etc.

Din inerție, activitatea a mai continuat câțiva ani însă înlocuitorii fostului președinte al Cenaclului n-au mai avut energia și entuziasmul acestuia. Ședințele cenaclului în perioada 1992-1994 s-au desfășurat cu câte 5 membrii, toți din Arad și împrejurimi, ca în cele din urmă să înceteze. Să nu uităm că a fost un cenaclu care s-a constituit la comandă politică și a fost finanțat de o instituție a statului comunist.

Desființarea a produs în rândul membrilor regrete și chiar o undă de tristețe. Lamuriștii ca grup au dispărut din peisajul cultural.

O parte din ei și-au continuat activitatea individual sau în cadrul altor cenacluri de amatori, liber constituite.

A rămas, așa cum am arătat la început, arhiva, care ilustrează o perioadă, în care cultura de masă a fost promovată de partid până la a o face egală cu marea literatură românească. O arhivă document despre o perioadă, ce nu trebuie uitată și nici înfrumusețată cu trecerea timpului.

Un taran olegne Poza Neastie

1 Nu mă consider nici scriitor și nici poet
Dar conștiința mea și sufletul meu
sunt mereu căzute în această nevoie
La fel ca și în învățarea și educația
să fie de folos popoului și țării.
Să poată în evidența trecutului gloriei
al popoului nostru și a înaintașilor
Volovsi. Să încurajeze succesele noastre
în muncă, de toate câte sunt, muncitorești
și țărănești. Să poată să treacă lipsurile
și sărăciile pentru a deveni ca
în capitalul acestei propuneri: Orem
presedintele Tit Ceausescu, M. secretar general
al partidului nostru și președintele țării noastre
de conferința pe țară a scriitorilor și poetilor
literari care a fost în "permanență" de la
acuma să minimeze considerabil pe lângă toate
operele de literatură să fie în mare măsură
deosebiți și să se promoveze.
Să scrie să fie oșă făcută cu toate
le mijlocuri să se înțeleagă că în țară
se scrie să se înțeleagă înțelesul și
creatorul pentru înțelesul popoului
că ne orem noi două - cultura în țară
deosebită, să nu se boteze apa-n pivniță
când se pune o carte și nu o prezintă cu
conștiința ne-nțeleasă care te face să și
distrugă și să se înțeleagă - cum de?
- creșterea este plinătatea mea de vedere - la scrieri
Să înțelegă și să înțeleagă că
scriitorii voram de la țară

Ne cheamă Tara

I.

Ne cheamă Tara
La muncă pe ogor
Că-ai cea este pînă
A-n Trăgului popor

II.

Ne cheamă Tara
În Fabrici și Uzine
Ca să muncim ai cea
Și să Trăim mai bine

III.

Ne cheamă Tara
Să construim Orașă
Să ai bă-um nume fabrică
Să fie mai frumoasă

Communism and the mass literary movement (1965-2001)

Summary

The Arad County Cultural Center has a documentary fund about "peasant writers", made up of authors' files and an archive that was closed three decades ago, when the activity of the Lamura Peasant Author Cenacle was stopped. We are talking about a literary movement born at the decision of the Communist Party, challenged today by professional writers. The emergence of this "new" kind of literature was not specifically Romanian, as it is attested in all the countries in the sphere of Soviet influence. The phenomenon as a whole was a complex one, encompassing the entire creative sphere, including the traditional one. Referring to Arad County, the mass literary movement was controlled, the peasant writers were mobilized to write politically engaged poems, becoming members of the Lamura Peasant Author Cenacle, funded by the People's Creation Guidance Center and the County Artistic Mass Movement of Arad.

For three decades, these self-motivated authors, mostly peasants, were encouraged, stimulated, organized, published, to the degree that they were convinced they had the mission of writing, and through their talent and creations they made their duty to the party and to the country. The members of Lamura Cenacle wrote about everything, but in their creation an important place was occupied by the ordered poems. The political changes after 1989 have also changed the old communist vision about culture. No one was anymore interested in this type of literature that glorified the communist industry and agriculture or Nicolae and Elena Ceausescu. Without state funding, the Lamura Cenacle was dismantled, and peasant writers and their literary productions went into oblivion.

Keywords: communism, Soviet model, mass literature, peasant writers, political orders

Ornamentul ca simbol al identității naționale Despre condițiile istorice în care și-a desfășurat ac- tivitatea „Mișcarea pentru cercetarea lucrurilor manuale populare textile la sârbi și la alți slavi de sud din Austro-Ungaria (1870-1914)”

Drago Njegovan
Bratislava Idivorean-Stefanović

Introducere

Anul acesta (2018) aniversăm un secol de la terminarea Primului Război Mondial, destrămarea Austro-Ungariei, de la Marea Unire a poporului român (1 decembrie 1918), de la eliberarea cehilor și slovacilor și formarea Republicii Cehoslovace, de la eliberarea slavilor de sud și unirea lor cu Regatul Serbiei (1 decembrie 1918), precedată de alipirea teritoriilor sârbo-voivodinene Regatului Serbiei (25 noiembrie 1918).

Datele amintite reprezintă vârful muntelui, finalul proceselor sociale care s-au desfășurat într-o perioadă de jumătate de secol de istorie a Monarhiei dualiste (1867-1918). Aceste procese au legătură cu procesul de formare a Europei civice, de dominare a capitalismului liberal și de revendicări generale pentru democrație, începute în Franța prin revoluția burgheză (1789) și terminate la jumătatea secolului al XIX-lea (1848) în cea mai mare parte a Europei, cu specificarea că în Austro-Ungaria aceste procese au fost împovărate de moștenirea feudală, de dominarea a două popoare –austrieicii și maghiarii - și de poziția de subordonare a celorlalte popoare, care de fapt reprezentau o majoritate față de austriecci și maghiari (37%-63%).

În perioada existenței Austro-Ungariei, printre alte mișcări naționale în domeniul limbii, literaturii, istoriografiei, pre-

sei, muzeologiei etc., s-a dezvoltat și Mișcarea pentru cercetarea lucrurilor manuale populare textile la toate popoarele Austro-Ungariei, dar în special ale Ungariei, ca o parte componentă a politicii de constituire națională și de emancipare națională, iar în cazul Ungariei și ca o parte a politicii de rezistență față de proiectul de maghiarizare a popoarelor nemaghiare în această parte a Monarhiei dualiste. Secolul al XIX-lea a fost secolul naționalităților, secolul constituirii națiunilor, a unirii lor mai timpurii sau mai târzii în state naționale.

Contextul istoric al formării Mișcării pentru cercetarea artei populare la sârbi și croați

Mișcarea pentru cercetarea artei populare, în special în domeniul textilelor – dantele, covoare, port popular, în care se găseau ornamente naționale – a căror paralele le putem urmări în domeniul picturii, cântecului și muzicii, dar în special în imnuri, presa națională și alte domenii – a luat naștere la slavii de sud, în special la sârbi și croați din Austro-Ungaria, ca și la alte popoare, în cadrul unei mișcări europene mai ample de descoperire și sistematizare, promovare și valorificare pe piață a realizărilor estetice a celei mai periclitată pături sociale – a țăranimii, căruia capitalismul liberal, care a luat avânt, i-a pus în pericol existența, transformând-o în clasă proletară, fără pământ, ceea ce mai întâi a avut loc în Anglia în care „oile i-au mâncat pe oameni”, respectiv industria textilă i-a lăsat fără pământ pe proprietarii oilor care pășteau pe aceste terenuri.

Conform cercetărilor realizate de Katarina Radisavljević, etnolog angajat la Muzeul Voivodinei, creațiile textile tradiționale, ca element important al artei populare, se pot privi nu numai ca o expresie artistică a comunității tradiționale, ci și ca un produs al culturii de masă apărute odată cu dezvoltarea capitalismului liberal în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Acest fenomen general european es-

te evident la toate popoarele din Austro-Ungaria, prin urmare și la slavii de sud.

Legarea anumitor elemente ale lucrurilor manuale textile țărănești, de exemplu a ornamentelor lor, de simbolurile identității naționale, în decursul existenței Mișcării pentru cercetarea artei populare nu a fost spontană, ci organizată, pe de o parte de către stat, iar pe de altă parte de grupurile sociale, respectiv naționale. Din 1870 până în 1914 toți încearcă să prezinte, să afirme și să valorifice propriul „stil popular”, care a fost infectat de cultura de masă, care merge pas cu pas cu economia de piață.

În ciuda faptului că această mișcare a fost una europeană generală, ea nu s-a dezvoltat uniform și simultan. Anume, până în anul 1871, când s-au unit Germania și Italia, în cea mai mare parte a Europei s-a terminat formarea statelor naționale pe temeliile romantismului, ca ideologie, și pe limbă, ca bază a națiunii. Aceste tendințe naționale se declanșează în Austro-Ungaria în 1870 și durează până la începutul Primului Război Mondial. Se caută un Volksgeist, spiritul național, se arată și se dovedește individualitatea națională. Pe lângă limbă și literatură, spiritul națiunii este căutat și în alte domenii: caracteristici rasiale, obiceiuri, teritorii, istorie, chiar și în îmbrăcăminte, respectiv în lucrurile manuale textile. Arta populară de până atunci, pe care industria și producția de masă o înlătură, primește importanță națională. Expozițiile mondiale ale realizărilor populare devin scene de competiție în originalitate și individualitate a produselor artei populare tradiționale, în special a lucrurilor manuale textile.

Se formează muzee pentru păstrarea produselor meșteșugărești și a altor produse artistice a comunităților tradiționale, în primul rând rurale, și desigur naționale, cu scopul de a se dovedi greutatea istorică a națiunii și, în condițiile moderne, de a se reafirma, eventual, refacerea cunoștințelor și abilităților tradiționale.

În partea ungurească a monarhiei, în care în anul 1896, în spirit maghiar, s-a sărbătorit un mileniu de la așezarea maghiarilor în Bazinul Carpatic, statul s-a străduit să folosească mișcarea pentru cercetarea creațiilor populare tradiționale în două scopuri, primul fiind intensificarea maghiarizării, iar al doilea refacerea economică a populației rurale. Istorismul maghiar a provocat istorismele altor popoare, nemaghiare.

Sârbii din Monarhia Habsburgică în decursul întregului secol al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea au putut să se ridice în ierarhia socială doar ca preoți și militari, și doar parțial ca nobili și burghezi (negustori, meseriași, cadre didactice), cu specificarea că nobilii sârbi s-au asimiliat în majoritate foarte repede. Valurile Revoluției Franceze din anul 1789 au ajuns la jumătatea secolului al XIX-lea până în Monarhia Habsburgică, ceea ce a provocat căderea feudalismului și apariția capitalismului liberal, care se dezvolta treptat, cunoscând fluxuri și refluxuri. Sârbii nu se găseau în afara acestor procese europene, iar aceasta a însemnat și constituirea anumitor popoare în națiuni în sensul contemporan al cuvântului.

Maghiarii, a căror națiune era constituită și reprezentată de pătura nobilimii, în decursul evenimentelor de la 1848 au negat sârbilor, dar și altor popoare nemaghiare, capacitatea și dreptul de a fi națiune, la care sârbii au răspuns prin Adunarea din Luna Mai din Sremski Karlovci și prin lupta de recunoaștere a hotărârilor acestei Adunări referitoare la patriarhul sârb și la voievodul sârb, cât și la teritoriul - Voivodina Sârbească – în care sârbii au avut secole în șir majoritatea relativă sau absolută și în care sârbii doreau să fie administrați de sârbi, cu recunoașterea integrării puterii supreme de stat - și a împăratului austriac, și a împăratului ca rege unguresc. La această soluție nu s-a ajuns întâmplător, ci din necesitate.

În Monarhia multinațională, sârbii s-au comportat ase-mănător altor națiuni în constituire – au standardizat limba și al-fabetul și au format propria literatură, au publicat ziare, reviste, calendare, almanahuri; au înființat propriile societăți culturale și științifice (Matica srpska în anul 1826), propriile instituții școlare, seminare teologice, licee și preparandii, au încercat să-și în-ființeze universitate, au construit palate pentru Mitropolia de Karlovci, au terminat școli, au făcut comerț, s-au îmbogățit și au luptat.

Voievodatul Sârbesc (1849-1860), revendicat la sfârșitul secolului al XVII-lea (Adunarea de la Baia din 1694) a fost din nou revendicat la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Adunarea de la Timișoara din 1790), proclamat la Adunarea din Luna Mai 1848 din Sremski Karlovci, legalizat după înăbușirea revoltei maghiare. Însă, a venit târziu și a durat puțin. A fost desființat în anul 1860, ca urmare a înțelegerii austro-maghiare, fiind din nou revendicat la Adunarea de la Buna Vestire din anul 1861 – dar zadarnic. Drepturile populare autonome sârbești au fost tot mai restrânse, fiind desființate în ajunul Primului Război Mondial, în anul 1912. Pentru sârbii din Monarhia dualistă nu mai existau speranțe.

Activitatea utilitară a Mișcării pentru cercetarea lucrurilor manuale populare textile asupra *cultivării* artei populare textile în corelație cu Mișcarea economică – analogii în fondurile muzeale

Știința contemporană constată maniera diferențelor de criterii în prezentarea datelor și a conținuturilor în lucrările membrilor Mișcării pentru cercetare în decursul secolului al XIX-lea. Sentimentele romanticilor naționali constau în idealizarea și explicarea vechilor tehnici ca autentice, spre deosebire

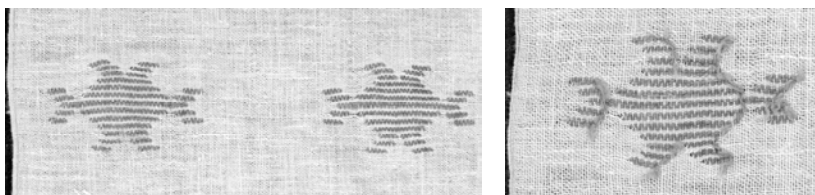
de cele străine pe care le-a preluat poporul prin intermediul burgheziei. De aceea ar fi necesară, acolo unde este posibil, stabilirea legăturilor dintre elemente, în special în conținuturile materiale ale acestor izvoare, cu piesele muzeale care provin din aceeași perioadă, cu scopul identificării tehnicilor folosite pe baza analizei comparative a structurilor textilelor. În ciuda faptului că o parte a membrilor Mișcării au publicat de mult timp instrucțiuni (Bazele colectării și cercetării materialului referitor la viața populară) de A. Radić (1897), la majoritatea se pot observa o serie de lipsuri în ceea ce privește documentarea materialului colectat. Aici se poate găsi și acum spațiu pentru aplicarea poziției retroactive la identificarea procedeele tehnice folosite, pe baza comparării caracteristicilor exemplarelor pe care le-au prezentat cercetătorii din acele timpuri. Aceasta este posibil prin analizarea și identificarea structurii pieselor muzeale textile. Cele mai frecvente probleme pe care le întâmpină muzeologii contemporani sunt de a înțelege în ce mod au fost realizate ornamentele. Chiar asupra acestui fapt a insistat A. Radić: cum se ornamează țesutul la război, de exemplu care au fost tehnicile folosite la țesut? Și cum se realizează ornamentele pe pânza pregătită; prin tehnici diferite de broderii sau de aplicații? Această atitudine subînțelege recunoașterea și înțelegerea proceselor tradiționale de producție a textilelor. Aceasta poate în bună măsură să înlăture neînțelegerile provocate deseori de abordările diferite ale proceselor de producție a textilelor, atunci când în primul rând pe baza denumirilor populare se stabilește semnificația și se limitează doar la un anumit fenomen, respectiv se definește conținutul unei anumite noțiuni. De obicei, aceleași feluri de structuri ale textilelor realizate prin anumite tehnici apar în popor sub denumiri diferite, ceea ce se transmite și asupra interpretărilor de specialitate, astfel că de regulă lipsesc chiar și comparațiile evidente între fenomene similare sau asemănătoare. De exemplu, când o anumită denumi-

re, legată de etnie sau de mediul local, este definită ca un termen de specialitate separat, fără observarea analogiilor existente sub alte denumiri.

- Tehnica de țesut *broșare* cu băteală ornamentată adăugată, cunoscută și ca țesătură deschisă.

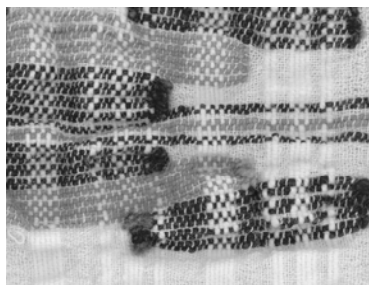
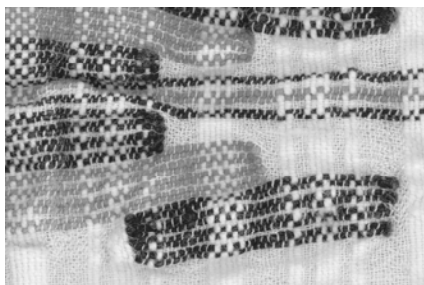
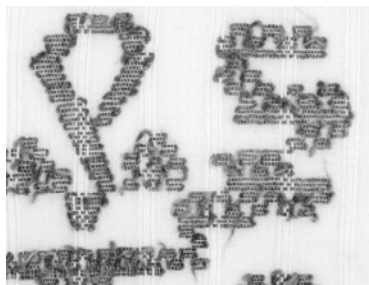
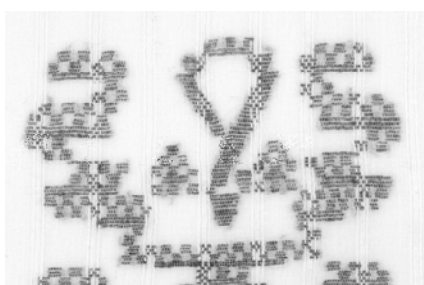
Sunt rare fondurile autentice sau măcar ilustrațiile utilizabile din perioada activității Mișcării pentru cercetarea lucrurilor manuale populare textile, care pot servi ca izvoare pentru descifrarea mai sigură a tehnicilor de realizare și legătura lor cu anumite precedee de țesut folosite la anumite textile din inventarele muzeelor noastre. Chiar un astfel de exemplu rar este conținutul colecției de patrimoniu făcută cadou Muzeului Voivodinei de Jelica Belović Bernadžikovski. În colecție se găsesc exemplare textile ornamentate în tehnica *țesăturii deschise*. Acest tip de textile le găsim și în albumul lui Solomon Berger. Este vorba despre albumul folosit la răspândirea lucrurilor manuale vechi printre țesătoare și brodeze. J. Belović scrie despre Albumul de „broderii vechi gobeline, cunoscute în popor sub denumirea de *prebiranac u ziev*, care se pot și broda și țese”, pe care S. Berger mărturisea că le-a strâns din popor, de la bătrâne.

Detaliul de pe un prosop cu un ornament țesut roz.

Procedeele tehnice ale împletiturilor în țesătură deschisă ne trimit la o serie de analogii printre textilele sârbilor, șokților, bunievților, românilor din Voivodina, din fondurile de textile ale muzeului. Tehnica țesăturii deschise a fost de fapt apreciată ca o tehnică de țesut ornamentală, practică la diferite etnii în a

doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acest grup de tehnici ornamentale de țesut se definește ca *broșat* sau țesătura cu băteală suplimentară, care formează structura țesută îmbogățită cu băteală ornamentată pe bază de împletitură pe pânză. Firele de la băteală nu reprezintă o parte componentă a împletiturii și apar pe față sau pe dos, în dependență de modelul de ornament; concret, aici este vorba despre țesătură deschisă care se realizează prin introducerea unei bătele adăugate și întrerupte în țesătura deschisă, paralel cu băteala primară a pânzei, când se ridică jumătate din sistemul de fire de bază și în aceeași soluție se realizează ornamentul cu băteală albă pe alb sau colorată.

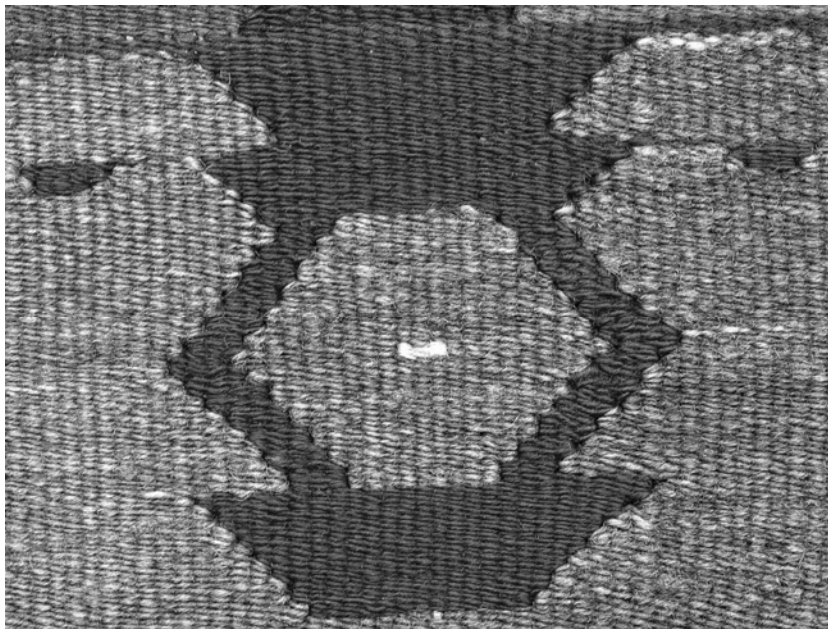

- Caracteristicile dezvoltării producției de covoare populare și Proiectul de *cultivare* prin intervenție în Banatul Mijlociu

A doua jumătate a secolului al XIX-lea, producția voivodineană de covoare (chilimuri) a fost marcată, prin activitatea factorilor externi asupra producției de covoare populare, de o metamorfoză, ilustrată de episodul marcat de Proiectul chilimului de Torontal, care s-a desfășurat în Banatul de Mijloc cu centrul la Zrenianin (pe atunci Becicherecul Mare). Noțiunea de *chilim de Torontal* a intrat în literatura în limba sârbă prin traducerea monografiei lui Ferenc Nemeth, intitulată *A torontáli szőnyeg*. Folosind această terminologie, autorul făcea trimitere la perioada apartenenței zonei la Comitatul Torontal, ca unitate administrativă a Ungariei. Perioada din jurul anului 1850 a fost apreciată ca apogeu al producției locale de chilimuri, după care a urmat stricarea chilimului local de Torontal, în special la Melenci și Kumane, prin țesături la comandă pentru întreprinderile comerciale, după mostrele din Viena și Pesta.

Mai târziu, în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, urmează prezentarea lucrurilor manuale ale țărăncilor la expozițiile internaționale, ceea ce a însemnat pentru poporul sârb o încercare de afirmare a valorilor naționale cu potențialul pentru producția de marfă pentru piața europeană; din perspectiva administrației maghiare, chilimurile prezente la expozițiile locale și europene, au constituit o strategie a Mișcării economice. Stricarea ornamentelor de pe chilimuri de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, ca urmare a influențelor externe asupra culturii populare, a determinat, de prin anii optzeci, necesitatea unei noi intervenții, cu scopul cultivării producției de chilimuri în concordanță cu gusturile urbane. Referitor la această încercare există multe informații în presa contemporană, cât și în diverse studii. În acest sens este semnificativă o fotografie publicată în monografia lui Borovszky Samu, care prezintă chi-

limuri recunoscute ca tradiție din prima mână din colecția lui Vilmos Grienbeuer. Pornind de la ideea că chilimurile vechi pot reprezenta o inspirație pentru crearea noilor modele, a apărut o colecție bogată de chilimuri populare originale, care se găsește azi în proprietatea Muzeului Popular din Zrenianin. În colecția Muzeului Voivodinei se pot găsi de asemenea exemplare cu compoziții ornamentale similare. Modelul ornamental este specific Banatului în anii 1860.

Detaliu. Chilim din Novo Miloševo

Varianta aplicată cu tăieturi limitate până la minim, este prezentă pe întreg spațiul pe care se produceau chilimuri. De regulă aceste chilimuri sunt de nuanță roșcată, maro, ocru sau verde, cu ornamente clare și limitate, de formă preponderent romboidală cu detalii bine proporționate, astfel că este puțin po-

sibil ca observațiile de stricare a chilimurilor bănățene să se fi referit la ele. Pe de altă parte, există o serie de indicii conform cărora chilimul lui *Streitman* s-a dezvoltat pe baza aceleiași tehnici mărunte (klečanja) cu patru obiecte de țesătură deschisă pe un fir al bazei, astfel că tăieturile sunt negliabile.

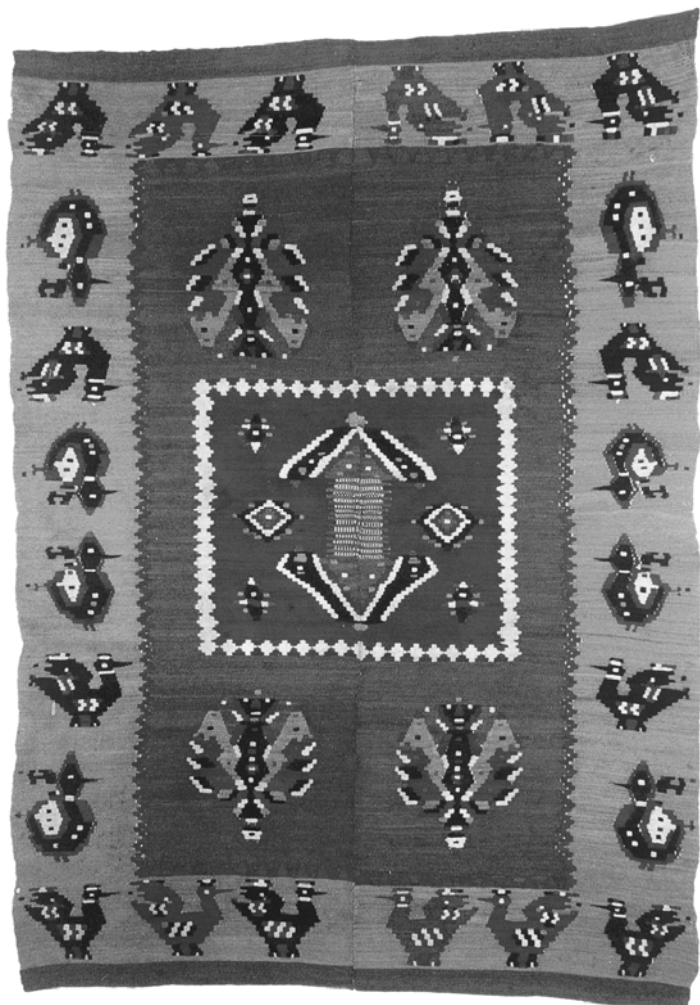

Detaliu. Chilim din Elemir

Cele mai vechi chilimuri din fondurile muzeale datează din jurul anului 1850, pentru ca deja în anii 1860 să apară tipuri ornamentale foarte dezvoltate, însă până în acest moment este foarte dificil a preciza caracteristicile fazelor de dezvoltare a ornamenticii pornind de la *cuverturile multicolore*, vârgate, originale. Dacă considerăm chilimurile din colecția lui Grienbeuer ca fiind piese *originale* alese, la o comparație cu piesele din fondurile muzeale, se poate stabili caracterul acestei tradiții *de prima mână*; pe când o serie de exemplare mai noi pot ilustra schimbările caracteristice obiectivelor Mișcării. În acest sens este semnificativă prezența simbolurilor naționale sârbești. Datarea chilimurilor pe teren indică apariția simbolurilor naționale deja pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Prin combinarea culorii roșii, albastre și albe, chiar și ascunse, deseori este prezentat tricolorul sârbesc. Un fenomen marcant îl reprezintă chilimul numit *libertatea sârbească*, unde sunt vizual prezentate năzuințele naționale prin simboluri stilizate ale statului sârb care sunt *încătușate* de culorile Austriei și Ungariei.

Cu toate că această compoziție este amintită în bibliografie, ca răspândită în special în Banatul de sud, găsim sub această denumire o serie de variante cu reprezentări ale simbolurilor sârbești. De pildă la chilimul din Kulpin, datat 1856, sunt folosite consistent în ornamentare culorile naționale. În floarea dublă stilizată sub formă de *horă* este ascuns tricolorul, iar vulturul cu două capete din unghiurile suprafeței evidențiază clar tendințele naționale. Chilimul popular, prezentat ca o întruchipare a rezistenței naționale, prin faza simbolismului național, se va dezvolta până la modelului *osificat* de azi, cu cununi florale, care este în momentul de față cunoscut sub denumirea de *chilimul din Stapar*. Ornamentele florale preluate din cataloagele vieneze, vor da înfățișarea trainică a modelului *osificat*, ca unei creații nou-inventate în tradiția celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Totodată va șterge granițele influenței țășătoriilor locale din

Voivodina, iar totodată se va infiltra considerabil și în producția de chilimuri din Serbia; deja la trecerea dintre secole, chiar și în producția de chilimuri din Pirot ajung modele de chilimuri cu cununi și buchete țesute după modelul biedermeierului vienez.

Chilim din Kulpin

Premisa pentru producția de serie a chilimurilor a fost introducerea războiului lat de țesut; iar corectarea designului chilimurilor s-a făcut prin recompunerea vechii ornamentări populare și modificarea coloritului. Introducerea războiului lat pentru țesutul chilimurilor moderne pentru piață, a început în anii 1870, în Stapar. Referitor la această schimbare a războiului de țesut există date de pe teren, dar trebuie pusă și legătura cu activitatea lui S. Subotić și a colaboratoarelor ei. Ulterior, prin înființarea Asociației pentru lucru manual a Comitatului Torontal, a urmat proiectul de înființare a unei rețele de țesătorii în Banatul Mijlociu, cu centrul la Becicherecul Mare (Zrenianin). În anul 1883 a fost înființată școala de țesut din Chichinda Mare, iar în anul următor (1884) a fost expus la Novi Sad primul chilim țesut în această școală, realizat dintr-o bucată, pe războiul lat de țesut. În același an a fost înființată și școala din Becicherecul Mare, unde se va stabili, cu sprijinul financiar al administrației și avându-l pe A. Streitman ca autoritate principală, sediul de conducere.

Practica țesutului s-a răspândit și prin rețelele școlare din satele din împrejurimi, cu ajutorul celor mai bune eleve care au terminat școala de țesut. Pe lângă tehnica țesutului, care de obicei se învăța ușor, elevele se perfecționau și în realizarea compoziției, corectarea și încadrarea mostrelor vechi în modele noi ale compozițiilor moderne, cu o policromie subtilă.

Conform materialului lui M.S. Filipović din perioada 1947-1950, se poate observa cursul influențelor reversibile ale practicii relativ scurte a Școlii de țesut din Zrenianin. În perioada cercetărilor sale încă se mai puteau găsi țesătoare profesioniste, precum Agnicea Marinković din Idvor, căsătorită la Orlovat, de 75 de ani, care vreme de 48 de ani, cât s-a ocupat cu țesutul, a produs peste 400 de chilimuri. Cu toate că a fost analfabetă, prin numărarea firelor s-a folosit cu abilitate de modelele tipărite și desenate. Aflăm că a învățat țesutul de la cumnata sa, care a învățat să țese în *fabrica* din Zrenianin, de fapt Școa-

la de țesut a lui Streitman, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Mai târziu au țesut acasă împreună. Când cumnata s-a măritat, ca țesătoare specializată, a primit cadou un război de țesut și un *ba-zar* (catalog de mostre) .

Într-o fotografie din țesătoria Fabricii de covoare din Torontal, găsită la Becicherecul Mare, pe un covor țesut în jurul anului 1900 la război îngust, se recunoaște tipul ornamental prezent în colecția DE MV. Același tip de covor a fost identificat pe teren la Kumane, în anul 2001.

Pe o vedere de reclamă, care s-a păstrat, se poate vedea desenul modelului ornamental al covorului klečan, care de fapt are înfățișarea unei cuverturi decorative pentru podea, sau ca fundal pe vechile înregistrări din atelierele fotografice. Același model de compoziție se poate urmări pe întreg spațiul bănățean, chiar până în Sremul dunărean, unde a fost adus din satele din partea bănățeană a Dunării. Acesta este un model de folosire și de influență reversibilă, pentru care avem o serie de analogii în colecția Muzeului Voivodinei. Un astfel de chilim este cel din 1865, *cu medalion sub formă de cruce*, din Farkaždin, Banat. Conținutul central al medalionului este înconjurat de forme rombooidale specifice, ca module pentru realizarea de *broderii* în unghiurile *câmpurilor* și a ornamentelor de la margini. Schița ornamenticii pe vederea amintită apare la o serie de exemplare din colecțiile care au luat naștere în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea. Astfel de chilimuri le putem recunoaște și într-o serie de fotografii vechi, realizate în atelierele din Zrenianin și din localitățile din jur, în decursul primelor decenii ale secolului al XX-lea.

Un exemplu complet diferit este un model de chilim de Torontal foarte răspândit pe atunci. Astfel de exemplare și unele asemănătoare, în general datate în jurul anului 1900, conțin nuanțe de culoare verde închisă, bleumarin, verde, galben ocru. Au fost create și realizate în mod similar, astfel că seamănă unele cu altele, cu toate că detaliile sunt schimbate. Pe baza ilustrațiilor

din bibliografie și pe teritoriul Ardealului se evidențiază chilimuri asemănătoare cu o compoziție complexă și un colorit subtil.

Chilim din Elemir

În jurul orașului Zrenianin este dezvoltată o variantă puțin schimbată, chiar dacă se păstrează caracteristicile de bază. Acest model de chilim „Streitman klečani” a fost prezent o perioadă mai lungă la Elemir; până în anul 1898 în țesătoria Șaroltei Kovalski, iar după aceea în *Întreprinderea de lucruri manuale* a Ninei Lang.

Cu toate că F. Nemeth în titlul său face referință la un sfert de secol de țesut în Banat, ascensiunea, perioadele de criză și decăderea fenomenului chilimului Streitman au loc în perioada anilor 1883-1894, atunci când atelierul de țesut se transformă în Fabrica de covoare de Torontal, cu o producție de covoare *smirna* cu noduri. Succesele au fost legate de nivelul estetic și de calitatea produsului, ceea ce mărturisesc premiile obținute la expozițiile de prestigiu, pe când insuccesul se referă la partea economică. Prețul posibil de producție a chilimului calitativ nu se putea compara cu prețurile mărfurilor manufacturiere străine. Pentru a cuceri piața, mediul local a redirecționat interesul înspre producția de covoare *smirna*. Însă, cu țesătoarele strict antrenate pentru klečanje, încercarea a fost condamnată la eșec.

Iradierea activității țesătoriei Șaroltei Kovalski din Elemir ca factor principal la începuturile secesionului maghiar în tapiserie

Ca un fel de epilog al evenimentelor legate de succesul și sfârșitul proiectului chilimului bănățean (*de Torontal*) vom prezenta importanța acestuia prin rolul secției Școlii de țesut din Elemir în faza inițială a tapiseriei maghiare a secesionului. De la începutul anilor 1880 și până în anul 1898, centrul de țesut din Elemir, coordonat de A. Streitman, a realizat la războiul lat *chilimuri de Torontal* de o înaltă calitate. Însă, întregul atelier, împreună cu cadrele de producție, a fost atunci pusă în funcția dezvoltării tapiseriei maghiare secesion. La aceasta s-a ajuns din cauza ambiției elitei maghiare de a imita noile tendințe eu-

ropene în arta secesionului prin intervenții în tapiseria țesută; ceea ce și S. Kovalski, care avea probleme financiare, a acceptat cu entuziasm. Cercurile artistice maghiare contemporane au fost conștiente de transformările tapiseriei clasice într-un stil nou decorativ cunoscut sub denumirea de tapiseria *scandinavă*. Însă, pentru că primele modele le procură de la școala de țesut înființată în 1896 în satul Skærbæk (în Schleswigul de nord, azi în Danemarca), cu copierea acestei variante a țesutului klečan, a fost preluată și denumirea de *tehnica de Skærbæk*.

Pe de altă parte, renașterea tapiseriei țesute manual în atelierul lui William Morris, s-a bazat pe cercetările sale îndelungate asupra tehnicii manuale a goblenului clasic. În acest sens este interesant detaliul din corespondența sa cu Thomas Wardle, colaborator apropiat din aceeași branșă. În scrisoarea din martie 1878, Morris, a atras atenția că baza pentru țesutul tapiseriei se așează pe război în poziție verticală, cât și asupra faptului că, în continuare, procesul de țesut se realizează în lungimea bazei, pe verticală. Pentru că plasticitatea goblenului/tapiseriei subînțelege o anumită poziție, este necesară o anumită dispunere a ornamenticii pe cartonul tapiseriei, astfel încât conținutului ornamental să se găsească în poziție naturală, iar textura pânzei cu creștături orizontale. În acest sens, W. Morris a țesut singur, în anul 1881, după cartonul lui Walter Crane, tapiseria *Gâscărița*, cu războiul de țesut în casa sa din Hammersmith.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, pentru obținerea suprafeței țesute curate de ambele părți, designerii și țesătorii aplică variante tradiționale de klečanje iar plasticitatea lor o completează cu soluții în cea mai mare parte din procedurile minuțioase ale țesătoritului de chilimuri oriental. Astfel, la desenul respectiv pentru liniile de contur aplică înfășurarea firelor bazei de culori contrastive.

Contribuția Șaroltei Kovalski de la Elemir, la formarea tapiseriei noului stil național maghiar începe în mai 1898, prin

copierea tapiseriei de *Skærbæk Corul îngerilor*. Folosind experiența de țesut klečanjem și a altor tipuri de împletituri tradiționale, motivele de pe original au fost realizate ușor. În mare parte s-a folosit împletitura *coada rândunicii*, în care două fire de culori învecinate erau înfășurate în jurul unui fir.

De la această primă copie, care a depășit așteptările comanditarilor, atelierul din Elemir a realizat ani în șir lucrări în stil nou, colorat, cu modele *osificate* ale ornamenticii folclorice maghiare. Cartoanele de tapiserie au fost realizate de pictori maghiari importanți, începând cu János Vaszary. Lucrarea sa *Ciobanul* a fost țesută de Șarolta Kovalski la Elemir în anul 1899. O serie de astfel de lucrări, care se păstrează în Muzeul artelor aplicate din Budapesta, sunt considerate azi drept o expresie artistică autentică a conținutului folcloric maghiar de tip secesion, iar în cataloage, tehnica de realizare este consistent ca fiind *de Skærbæk*, cu toate că pe la noile produse se regăsesc și tehnici vechi sau cele ale chilimurilor de Torontal.

După o colaborare de mai mulți ani, în anul 1903, pentru necesitățile coloniei artistice din Gödöllő de lângă Budapesta, atelierul de țesut a fost cumpărat și mutat împreună cu cele mai bune instructoare de țesut (Ș. Kovalski, M. Giom, M. Kiss) în Gödöllő. Acolo s-a dezvoltat în continuare și școala de țesut, în care au venit să se instruiască și domnișoare din familii de vază.

Dacă W. Morris a produs o tapiserie de linii curate însă cu creștături orizontale, unde după terminarea țesutului, creștăturile necesare între suprafețele colorate trebuiau cusute manual cu acul și cu ața, mișcarea scandinavă Arts and Crafts movement schimbă modalitățile de lucru stabilind standard țesătura cu două fețe. Aceasta schimbare s-a produs la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, fiind evidentă în tapiseria *de Skærbæk*, și în tapiseriile secesion maghiare și scandinave, la care ambele părți sunt realizate separat.

Designer Vaszary Janos, țesut de Sarolta Kovalszky 1899 (după Shepherd)

Comparând caracteristicile procedeele de țesut ale tapiseriei secession din diferite țări, găsim anumite similitudini, chiar dacă între lucrări există o anumită distanță cronologică. Observăm că varianta împletiturilor klečanjem care este considerată drept țesut *nou* de Torontal, în țările scandinave a fost aplicată încă în secolul al XVII-lea, țesută astfel încât textura crestată este orizontală față de ornamente. Mai târziu, în tapiseria scandinavă se pot întâlni și exemplare cu creștături verticale. Paralel cu *noua înflorire* a artei, tapiseria suedeză cu două fețe a fost transplantată și în colonia de la Skærbæk în care s-a dezvoltat maniera specifică sub denumirea locală de *tapiseria de Skærbæk*. În cadrul aceluiași curent artistic ia naștere și noul montaj *al țesăturilor de Torontal*, care este completat cu elemente de Skærbæk, cu scopul dezvoltării noului stil folcloric al tapiseriei maghiare. În acest context este denumită și adaptarea executării tapiseriilor de tip Elemir, care până azi este identificată ca tehnica Skærbæk.

Concluzii

Prin exemplele prezentate în această lucrare am încercat, prin metoda analizei comparative, să schițăm modalitățile de abordare și de rezolvare practică a Mișcării, cât și a influențelor reflexive care s-au menținut în industria populară casnică.

În interpretarea materialului aflat la dispoziție, referitor la soarta producției de chilimuri bănățene din jurul anului 1900, am comparat ilustrațiile din cartea lui F. Nemeth, cu exemple din colecția de chilimuri a Departamentului de Etnologie a Muzeului Vovodinei.

Analiza comparativă ne-a permis să concluzionăm că, modelarea identității culturale locale prin cultivarea klečanje, crearea *chilimului de Torontal* și transformarea acestuia în surrogat al țesutului *Skærbæk*, reprezintă exemple de convergență culturală care mai larg cuprinde și tehnica scandinavă de țesut a tapiseriei. Aplicarea variantelor identice și asemănătoare de klečanje, înregistrate în cunoscutele centre de tapiserie, este prezentă pe acest spațiu larg, mai bine de două secole. Arts and Crafts movement în țările scandinave întâlnește goblenul țesut prin tehnica practică tradițională, care se va răspândi prin Europa cu aceleași tendințe de dezvoltare. Inerția influențelor reciproce a identităților culturale în practica țesutului manual este prezentă și azi. Astfel, în tendințele globale contemporane de dezvoltare sustenabilă, majoritatea asociațiilor de țesut, în locul modelelor *osificate* ale școlilor de țesut locale, în cele mai multe cazuri folosesc, din hobby, modele de țesut de tip scandinav sau american.

Traducere din limba sârbă Mircea Măran

Ornament as a symbol of national identity
About the historical conditions in which the "Movement for the research of popular textile handicrafts of the Serbs and other Southern Slavs in Austria-Hungary (1870-1914)" has carried out its activity

Summary

On the occasion of the centenary of the Union of the Romanian people and the centenary of the Union of the Serbs and the South Slavs (1918-2018), we presented certain processes in culture that contributed to the establishment of the non-Hungarian nations in Hungary as part of the dualist monarchy, which ultimately led to the collapse of the empire in 1918. This process of defining the national identity can be seen in the case of the Serbs in the second half of the nineteenth century and in the movement for the research of hand-made products. The research of popular handmade textile products, continued during the twentieth century due to the activity of some ethnologists, thus outlining the Serbian popular singularity in the field.

Keywords: anniversary (1918-2018), cultural processes, research, popular textiles, identity

Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula

Elena Csobai

Giula, mai precis așezarea din evul mediu, a cunoscut o dezvoltare importantă în secolul al XV-lea, datorită construirii cetății și a rolului ei strategic. După năvălirea turcilor pe teritoriul Ungariei cetatea a avut un important rol de apărare, chiar dacă, până la urmă, în anul 1566, orașul și cetatea au fost ocupate de turci. În timpul ocupației turcești viața locuitorilor s-a desfășurat în cadrul unei capitale de sandjac, Giula fiind un centru important comercial, cu o populație în creștere.

Acest sandjac a cuprins (în sine) aproape întregul teritoriu actual al județului Bichiș.

Referitor la românii din Giula, izvoarele istorice atestă în perioada de ocupație turcească prezența unei populații românești de religie ortodoxă. Menționăm în acest sens că, în anul 1651, mitropolitul Sofronie, care și-a avut reședința la mănăstirea Hodoș-Bodrog, avea în titulatură și „cetățile Lipova și Giula”

Evlia Celebi, călător și istoric turc, care a cutreierat între anii 1660-1666 toată Ungaria a descris ceea ce a văzut în călătoriile sale. Din aceste descrieri avem multe informații despre viața locuitorilor din orașul Giula, din anul 1666, când cronicarul a trecut pe acolo. Evlia Celebi a notat în jurnalul său de călătorie următoarele: „Întreaga populație a orașului vorbește limba turcească, dar mulți știu să vorbească uigurește și românește. Iobagii toți sunt unguri și români.”

Documentele privitoare la înființarea comunității ortodoxe din Giula s-au pierdut de-a lungul secolelor. Data înființării comunității bisericești nu se cunoaște, dar se știe,

după sigilul aplicat pe o cerere adresată episcopiei din Arad, că ea exista în anul 1703.

Giula a fost eliberată de sub ocupația turcească în anul 1695 iar în anul 1715 s-a reorganizat și județul Bichiș.

După 1720, când orașul a ajuns în proprietatea baronului Harruckern acesta a scos românii de pe teritoriul cetății și i-a așezat în partea de nord-est a orașului, unde se găsesc, și astăzi .

În anul 1721 în partea de nord-est a orașului s-a construit o biserică ortodoxă din lemn. Nu peste mult, în anul 1727, în locul acestei biserici de lemn a fost ridicată o biserică din cărămidă, reconstruită în anul 1762 însă fără turn. Turnul a fost înălțat abia în anul 1774.

Numărul populației românești din această parte a orașului a crescut treptat, dublându-se, conform statisticilor, în 100 de ani (1750 -1850).

Cât privește biserica din anul 1762, aceasta a ars în incendiul din anul 1801, care a distrus aproape întreg orașul. Ca urmare, în anul 1802 a început construirea unei noi biserici, care a fost terminată în anul 1824, tot fără turn. Turnul a fost ridicat abia în anul 1854. Construcția bisericii românilor din Giula s-a făcut cu dificultate. Românii au trebuit să învingă, pe lângă greutatea materiale, piedicile venite din partea ierarhiei sârbești, dar și propaganda catolică.

În sfârșit, în istoria bisericii, anul 1943 a fost un alt an trist, fiindcă turnul bisericii a căzut victimă unui alt incendiu și s-a prăbușit împreună cu clopotele. În anul 1943 s-a construit noul turn, dar clopotele au fost montate abia în 1948.

Referitor la învățământul românesc, în urma cercetărilor de până acum, se știe că deja în anul 1771, comunitatea ortodoxă română din Giula a avut o școală confesională. Această școală a funcționat fără întrerupere până în anul 1787, când s-a produs o întrerupere în activitatea școlii, educarea copiilor fiind preluată până în anul 1859 de preoți. Presupunem

că, din cauza situației materiale precare, comunitatea nu a putut plăti și dascălul.

Catedrala ortodoxă română „Sf. Nicolae” din Giula

Din anul 1859 și până în anul 1926 școala a funcționat din nou cu dascăli români, ca, de la această dată până în anul 1948, să nu mai aibă dascăli proprii.

În paralel cu creșterea populației maghiare, până în anul 1900 a crescut și numărul populației românești. Totuși procentul românilor nu a fost prea mare. De pildă, în anul 1880, din cei 18 406 de locuitori, doar 2608 au fost români.

Pentru populația românească, construirea bisericii și a școlii confesionale a făcut posibilă existența românească.

De la început, Biserica Ortodoxă Română a fost susținătoarea - pe lângă cultura bisericească - și a culturii laice și a școlii confesionale, cu un rol deosebit de important în susținerea și păstrarea limbii materne în mediul maghiar. După 1864, când Biserica Ortodoxă Română a devenit independentă, ea a coordonat întreaga viață spirituală și culturală.

Hramul Catedralei ortodoxe române „Sf. Nicolae” din Giula

Cei mai cu seamă preoți, dascăli, profesori ortodocși, prin operele lor religioase, istorice și literare scrise în limba română, au contribuit la păstrarea limbii, a tradițiilor românești.

Unii au scris și au editat volume bisericești, alții au scris monografia comunei lor, au redactat ziare, reviste, au inițiat înființarea bibliotecilor populare sau școlare, au participat la înființarea asociațiilor culturale, a fundațiilor, toate cu scopul de a ajuta cultura românească din imperiu.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea tot mai multe ziare și reviste, calendare publicații în limba română, care au apărut în centrele culturale mai mari ale Ungariei (la Budapesta, Arad, Giula, Timișoara, Oradea, Sibiu, Brașov), au ajuns să fie răspândite în rândul românilor din Ungaria, datorită activității bisericii.

Începând cu primii ani ai secolului XX, ca urmare a schimbărilor social-politice și a tendințelor de maghiarizare, reprezentanții bisericii, ai intelectualității românești au simțit nevoia, chiar datorită, întăririi identității românești prin limba maternă, și prin cultura tradițională.

Sub patronajul și cu îndrumarea bisericii ortodoxe s-au înființat, rând pe rând, cercuri de lectură, formații corale și teatrale, echipe de dansuri populare. În perioada dualismului Corul vocal greco-oriental din Giula a devenit renumit. În perioada interbelică, activitatea acestor formații și a cercurilor de lectură au fost singurele posibilități de transmitere și păstrare a culturii în limba română. Românii din Giula și-au înființat și ei două cercuri de lectură și două formații muzicale.

Activitatea vechiului cor nu a fost limitată, sau oprită, mai cu seamă datorită caracterului religios pe care îl avea. Financiar corul giulanilor a fost sprijinit de biserică și de Fundația lui Teodor Papp.

Teodor Papp s-a născut la 24 februarie 1822, într-o familie săracă în Giula, și s-a stins din viață în anul 1887 la

Lugoj. După ce, în anul 1842, a devenit cantor greco-oriental în Budapesta, a terminat gimnaziul luteran și s-a înscris la Academia de Drept din Oradea. În anul 1853 a fost numit auditor la tribunalul din Lugoj. Prin propriile strădanii și prin căsătorie a ajuns un om înstărit, cu o avere considerabilă, și a început să contribuie cu donații la susținerea culturii române. A fost membru fondator al mai multor asociații culturale. Teodor Papp a lăsat prin testament ca dintr-o parte a averii sale, în sumă de 70000 de florini, să se constituie o fundațiune, care să-i poarte numele. Fundația urma ca, din venitul curat anual a tuturor averilor sale, să împărțească stipendii anuale tinerilor greco-orientali români din Giula „cari sunt săraci, lipsiți de mijloacele materiale și studiază la gimnazii, academie ori universitate în Ungaria ori în străinătate.” Punctul 9 al testamentului prevedea: „Las bisericii și școlii greco-orientale române din Giula din veniturile averilor mele 80 de florini pe an, și acolo a se ține parastas pentru mine în fiecare an la sfântul Toader și din suma de optzeci de florini a se plăti spesele parastasului, dintre care destinez fiecărui preot, care va funcționa, câte cinci florini, și numai restul se va putea întrebuința pentru acoperirea lipsurilor bisericesti și școlare.” Punctul 10 din testament stipula: „Las corului vocal român din Giula, dacă atare se va înființa , 80 de florini în fiecare an, până când va exista un atare cor vocal.”

Tot prin testament a solicitat să fie înmormântat provizoriu la Lugoj, de unde apoi să fie transportat în cripta familiară, care după moartea lui urma să se zidească. Așa cum a dorit, în anul 1913, a fost adus și înmormântat la Giula, în orașul natal.

După cum am arătat anterior, corul vocal a românilor din Giula s-a înființat în anul 1890 și a funcționat până în anul 1948. Prin sprijinul financiar care l-a acordat, Fundația Teodor Papp a constituit un model pentru fundațiile viitoare, înființate

între anii 1903-1970 în Giula Orașul-Mare, de mai multe familiile românești, unele înstărite.

În general Biserica Ortodoxă Română a oferit un cadru legal pentru orice inițiativă, ce viza susținerea identității și a vieții culturale românești, prin urmare a susținut și a asigurat funcționarea fundațiilor.

Prima fundație, dintr-o serie mai lungă, a fost Fundația Ecaterinei Papp, văduva răposatului Pavel Scir" (Știr), înființată în anul 1903.

Într-o copie a actului original se consemnează: „întâi în anul subsemnat au predat bisericii grec. ort. român din Giula maghiară una cărticică de la cassa de păstrare, în valoare de 600 coroane, adecă șase sute corone pe scop bun beserecesc, sub titlu de fundațiune biserecesc-preoțeană”, preoților locali acum și în viitor, „cari preoți vor avea a țienea parastas în biserică, în tot anul la Sfinții Apostoli Petru și Pavel întru amintirea eterna a Fericitului Pavel Scir și a soției sale Ecaterina Papp, a zeloșilor donatori. De la celebrarea parastasului amintit, fiecarele preot are 6 corone, învățătorii asistenți fiecare 4 (patru) coroane și 2 coroane crâșnicul, - iară pe parastas și lumini 5 coroane.”.

„Această cărticică de pastrare în valoare de 600 de corone, adecă șase sute corone, o au primit epitropul bisericii Ioan Nicora în preșinția preoților subscriși și spre înprotocolare în visteria bisericii.

Giula - maghiară 21 septembrie 1903

În prezenția noastră

Ioan Nicoră epitrop prim bisericesc

Petru Gubașiu preot grec.ort.

Ioan Marcușiu

Ioan Ionescu

Invețiatori”

Pe lângă această copie, în actuala capelă de lângă biserica ortodoxă română din Giula Orașul Mare Românesc se află o placă de marmură pe care se poate citi următorul text:

"Școla aceasta s-au clădit în anul 1900 cu spesele parochienilor din Giula Pavel Știr și soția sa Ecaterina Papp cari totodată au făcut și o fundațiune, spre acel scop ca după moartea Domniei lor, să li se celebreze parastas, la sărbătoarea Petru și Pavel."

În arhiva bisericii se găsesc protocoalele de evidență a tuturor fundațiilor giulane:

- 1, Protocol de evidență al fundațiunei Pavel Știr anul 1912-1970
- 2, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu 1913-1918
- 3, Protocol de evidență al fundației Florea Bordaș 1914
- 4, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu 1914
- 5, Protocol de evidență al fundației Florea Bordaș 1915-1950
- 6, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup 1918-1934
- 7, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup și Iuliana Suci 1918
- 8, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup 1918-1958
- 9, Protocol de evidență al fundației Pavel Știr 1918
- 10, Protocol de evidență al fundației Gheorghe Pantos și Persida Morar 1918
- 11, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu 1918
- 12, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu 1919
- 13, Protocol de evidență al fundației Florea Bordaș 1919
- 14, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup 1919

Ca să știm precis ce acoperă denumirea de fundația respectivă am avea nevoie de documentele de înființare ale fiecărei fundații, unde donatorii au prevăzut amănunțit ceea ce au dorit ei. După cum reiese și din listă numele donatorilor se repetă.

Pe lângă multele nelămuriri, avem la îndemână și câteva informații importante, anume că Fundația lui Pavel Știr, cel puțin

pe baza protocoalelor de evidență, a existat din anul 1903 și până în anul 1970, a lui Florea Bordaș din anul 1914 până în anul 1950, cea a lui Teodor Precup din anul 1918 până în anul 1958.

Înființarea, existența și totodată funcționarea acestor fundații demonstrează că, deși s-a scris că românii din sud-estul Câmpiei Ungare, inclusiv cei din Giula, au fost cu toții iobagi, sau jeleri săraci –au existat și familii românești înstărite.

Cercetările viitoare a materialului arhivistic din fondul bisericesc al Arhivei orașului Giula, vor completa cu siguranță, cu noi date, istoria bisericească și culturală a românilor din Ungaria.

The role of the Orthodox Church in preserving the identity for the Romanians in Gyula

Summary

The Romanian Orthodox Church was among the national institutions that played an important role in preserving the identity of the Romanians in Hungary, including the Romanians in Gyula. Romanians from Gyula have been attested since the 16th century. Since the beginning of the eighteenth century, the Romanian Orthodox Community of Gyula has a church of its own. During the next centuries this church sustained both the church life and the Romanian cultural life. With the help of the church, a confessional school was set up, and later-on several cultural associations, two choirs and several private foundations. With the support of these foundations, a large number of young Romanians without financial means were sent to study, thus contributing to the formation of a Romanian elite (priests, teachers, lawyers), who will be, later-on, involved in the cultural life of the city.

Keywords: Orthodox church, identity, native language, culture, financing

Folclorul „sârbilor mureșeni” – ca simbol identitar

Elena Rodica Colta

O prezentare minimală a originii și istoriei sârbilor

La o definiție sumară a acestei populații, am putea spune că sârbii fac parte din grupul popoarelor slave, menționate pentru prima oară de episcopul got Iordanes în secolul VI , sub numele de sclavieni și anți¹.

Dar această definiție nu ne ajută prea mult în identificarea rădăcinilor acestui neam, obligându-ne, să coborâm cu căutările noastre și mai mult în timp, spre originile vechilor slavi .

Conform teoriilor promovate de școala poloneză de arheologie, slavii fac parte din grupul popoarelor indo-europene, fiind atestați, în mileniiile II-III î. Hr., în teritoriile dintre fluviile Elba, Oder, Vistula și Bug, avându-i ca vecini, la vest, pe germanii și celții². Christopher Bennett consideră în schimb că „toți slavii de sud din zilele noastre –slovenii, croații, sârbii, musulmanii și macedonenii- sunt descendenți ai seminișilor care au început să migreze în Europa, venind din Asia, în secolul al VI-lea, în ajunul dezintegrării Imperiului Roman”³.

Continuând să ocupe teritorii, slavii ajung până la Marea Baltică iar în sud până la Marea Neagră. Ljubivoje Cerović susține că sunt atestați pe teritoriul României, alături de populația

¹Cuisenier, Jean *Etnologia Europei*, Institutul European, Iași, 1999, p. 84-85

² Dvorak, Francis, *Histoire et civilisation de l'Antiquité aux début de l'époque contemporaine*, Ed. du Seuil, Paris, 1970 , p.21

³ Bennett, Christopher, *Sfârșitul sângerilor al Iugoslaviei*, Editura Trei, București, 2002, p 35

autohtonă și de alte neamuri migratoare, încă de la finele secolului al V-lea ⁴.

Datorită întinderii lor vaste în teritoriu, vechea populație slavă a sfârșit prin a se despărți în trei mari grupe de popoare: slavii de răsărit, slavii de apus și slavii sudici.

Din mulțimea de triburi, aici ne interesează însă doar sârbii, care împreună cu slovenii, croații, și bulgarii fac parte din grupul slavilor sudici, răspândiți în spațiul bizantin până la Marea Adriatică.

Inițial toți au vorbit o limbă slavă meridională, desprinsă din limba slavă comună, care își are originea, ca și alte limbi vorbite azi în Europa, în arhaica limbă indo-europeană, utilizată, potrivit lingviștilor, de popoarele indo-europene la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. ⁵

Ulterior din limba slavă meridională se vor desprinde sârbo-croata și bulgara.

Revenind însă la istoria acestor popoare, sârbii de la nord de Sava și Dunăre, ca și cei care, în secolul VII, au trecut în peninsula Balcanică, s-au creștinat în a doua jumătate a secolului al IX-lea, rămânând în mare majoritate ortodocși până azi.

În secolul al XI-lea aveau deja o influență puternică în viața politică a Ungariei. Amintim că în timpul domniei regelui minor Gheza al II-lea (1141-1161), țara a fost guvernată de un oarecare Beloș, fratele mamei regelui, Jelena, în calitate de regent.

Un prim moment important în istoria sârbilor este cel al întemeierii, în 1217, a primului stat sârb, sub conducerea regelui Stevan Prvovenčani (trad. Primul încoronat), din dinastia

⁴ Cerović, Ljubivoje, *Sârbii din România. Din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Ed. Uniunii Sârbilor din România, Timișoara, 2005, p.10

⁵ Ionescu, Anca Irina, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea terminologiei credințelor populare slave*, Ed. Litera, București, 1978, p. 9

Nemanjić. Acest stat timpuriu, cunoscut în literatura de specialitate drept Serbia Veche, își avea centrul în Sandžakul de astăzi și includea Muntenegru și Kosovo.

Al doilea moment istoric, care a contribuit la crearea unității spirituale a sârbilor din nordul și din sudul râurilor Sava și Dunăre, i s-a datorat arhiepiscopului Sava Nemanjić (fiul cel mai mic a lui Stefan), care în anul 1219 a proclamat biserica ortodoxă sârbă ca autocefală. Prin recunoașterea ei de către curtea maghiară, aceasta își va întinde jurisdicția și asupra sârbilor din Câmpia Panonică.

În sfârșit, trebuie să mai spunem că statul medieval sârb a cunoscut cea mai mare extindere în timpul regatului lui Stefan Dušan. Acest regat cuprindea, pe lângă Serbia, Kosovo, Sandžak și Muntenegru, o mare parte din Grecia, Albania și Macedonia și avea ieșire la trei mări.

Declinul începe după înfrângerea de la Kosovo Polje și mai ales după anul 1459, adică după cucerirea Serbiei de către turci și după pierderea independenței statale. Înfrângerea declanșează valuri de migrații spre țările vecine neocupate.

Cei care au rămas în teritoriile stăpânite de turci au trăit în comunități semi-autonome, cunoscute sub numele de mileturi, care aveau dreptul să-și practice propria religie, în schimbul plății unui tribut.

În speranța că vor avea în ortodocși niște aliați împotriva catolicilor, otomanii i-au conferit patriarhului de Peć (astăzi Peja-lb.albaneză), oraș în provincia Kosovo, autoritate asupra supușilor ortodocși din teritoriile de la nord și vest, până în Slovacia. Patriarhia de Peć a funcționat, cu o întrerupere de un veac (între 1459 și 1557) până în 1766⁶. Prin intermediul ei, biserica ortodoxă sârbă și-a extins influența asupra unei largi arii geografice și asupra multor comunități sârbe, care nu aparținuseră

⁶ <https://ro.wikipedia.org/wiki/Peć>

statului sârb timpuriu, reușind să formeze și să întrețină o conștiință națională sârbă, construită în jurul legendelor despre domnitorii de odinioară ai Serbiei medievale, dintre care cei mai mulți au fost canonizați⁷.

În ciuda acestei toleranțe, turcii nu au găsit în sârbii ortodocși aliații pe care îi sperau. Dimpotrivă, sârbii s-au răscolat des împotriva ocupației otomane, una dintre cele mai mari răscoale fiind cea din 1594, condusă de episcopul Teodor Tivodarević.

Aceste răscoale i-au înfuriat în așa măsură pe turci, încât au dat foc moaștelor Sf. Sava de la Vračar.

Nesupunerea sârbilor a continuat tot veacul al XVII-lea. În anul 1690, de teama represaliilor, fiindcă au luptat de partea creștinilor, 50.000 de familii de sârbi, în frunte cu Patriarhul Arsenie Čarnojević, au ales să treacă Dunărea și se așeze în imperiul austriac⁸.

În epoca modernă, momentul de răscruce în istoria Serbiei subjugate l-a constituit însă răscoala din 1803-1813, care a însemnat de fapt începutul luptei de eliberare.

Conduși inițial de Karadjordje Petrović, iar apoi din 1815 de Miloš Obrenović- fondatorii celor două familii regale sârbe – insurgenții l-au silit, în 1830 pe sultan să recunoască Serbia ca principat autonom.

Dar sârbii nu s-au oprit aici. Ei doreau o extindere a Serbiei asupra tuturor teritoriilor în care locuiau sârbi și o renaștere a imperiului lui Stefan Dušan din secolul al XIV-lea. În acest scop, Partidul iliric, înființat în 1841, a susținut unitatea etnică, lingvistică și culturală a tuturor slavilor de sud. În anul 1844 Ilija Garašanin, ministrul de interne al principatului a în-

⁷ Bennett, Christopher, *op.cit.*, 2002, p. 34-40

⁸ Kőhgyi Mihály, *A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei*, în *A szerbek Magyarországon*, Szeged, 1991, p.70

tocmit un Proiect în care au fost expuse obiectivele naționale sârbe.⁹

Ca urmare, Revoluția de la 1848 s-a materializat, în cazul sârbilor, prin proclamarea Voievodinei sârbești (stat nerecunoscut de Ungaria).

După înfrângerea tuturor mișcărilor revoluționare declanșate în imperiu, curtea de la Viena, încercând să rezolve problema sârbă, recunoaște în 1849 Voievodatul Serbia și Banatul Timișan, pentru ca, în anul 1860, acesta să fie desființat de Consiliul Imperial Central.

Războaiele balcanice din 1912-1913 au dublat teritoriul și populația Serbiei, chiar dacă au fost încorporați și un mare număr de locuitori ne-sârbi. În sfârșit, destrămarea imperiului Austro-Ungar la sfârșitul primului război mondial, duce la formarea, în 1918, a statului iugoslav, adică a Regatului sârbilor, slovenilor și croaților, în interiorul căruia monarhul a încercat să impună o identitate iugoslavă.

În istoria noului stat începea astfel un lung șir de urcușuri și coborâșuri, a căror consecințe se mai resimt și azi.

Vechimea sârbilor din „diasporă”¹⁰

Tradiția sârbă vorbește despre prezența sârbilor pe teritoriul României de o mie de ani.

La rândul lor, diferiți istorici sârbi au încercat, apelând la izvoarele scrise care s-au păstrat, să identifice în evul mediu timpuriu, anumite populații sârbe în teritoriile Ungariei și României de azi.

Astfel, după Đorđe Sp. Radojčić, Konstantin Jireček, Boško Strika, strămoșii sârbilor au trăit inițial dincolo de Car-

⁹ Bennett, Christopher, *op.cit.*, 2002, p. 41

¹⁰ Ne referim aici exclusiv la sârbi din vestul României și din estul Ungariei de azi

pați, în Ucraina, de unde au migrat, în secolul VI, spre Peninsula Balcanică, pe văile râului Tisa, peste Criș, Bega, Timiș, încât, până la venirea ungarilor, din ținuturile triburilor rusești până în ținuturile balcanice se întindea un lanț etnic, neîntrerupt, alcătuit din sârbi¹¹.

Dintre aceștia, în zona râurilor Timiș și Cerna par să se fi așezat *severii* sau *severienii*, o populație care făcea parte din marele trib cu același nume, care în secolul al VII-lea a trecut Dunărea și s-a stabilit în Moesia, pe teritoriul Serbiei de azi¹².

Un alt trib este cel al *abodriților*, consemnați în Analele franciscanilor regali din anii 822 și 824, ca trăind în Dacia Traiană.¹³ Pavel Iosef Schafarik localizează, tribul slav al *abodriților* în ținutul de lângă Mureș.

Dincolo însă de aceste atestări timpurii, puternic mitizate, migrațiile sârbilor spre teritoriile care azi aparțin României și Ungariei s-au desfășurat, cum am arătat deja, după înfrângerea creștinilor de către turci, în 1389, la Kosovo Polje, dar mai ales după 1459, adică după cucerirea Serbiei și pierderea independenței statale.

Răspunzând invitației regelui maghiar, de a forma un zid de apărare împotriva turcilor, nobilimea și poporul sârb s-au stabilit în masă în Ungaria, unde marile familii aristocrate sârbe (Mrnjavčević, Lazarević, Branković, Jaksić, Belmužević) au primit importante posesiuni¹⁴.

Dintre cei care au venit în Ungaria în secolele XIV-XV, o parte s-au așezat în județul Arad la Nădlac, Ineu, Lipova, Șiria etc.

¹¹ Cerović, Ljubivoje, op.cit., 2005, p.10

¹² Ibidem

¹³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Praedenecenti>

¹⁴ Rókay, Péter, *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV században* în *A Szerkek Magyarországon*, Szeged, 1991, p.51-65

Dintr-o scrisoare trimisă de regele maghiar Matei Corvin Papei, se pare că numai între anii 1479- 1482, s-ar fi stabilit în Ungaria 200.000 de rasciani.

Dintre aceștia 1200 de războinici din vechea Serbie, din orașul Jagodina, avându-i în frunte pe Stevan și Marko Jakšić, se așează în anul 1465 în zona Aradului. Potrivit tradiției orale familia Jakšić va construi mai multe cetăți și biserici. Lor le este atribuită și ridicarea Mănăstirii Hodoș în chiar anul sosirii, 1465. Istoricii spun că blazonul familiei apare în partea sudică a turnului clopotniță, una dintre cele mai vechi construcții din ansamblul mănăstiresc de azi.¹⁵

Tot în timpul domniei lui Matei Corvin, în 1481, sosesc în această parte a Ungariei alți 40.000 de sârbi conduși de Dimitrije Jakšić și de Vuk Grgurević, după cum am arătat deja. Urmele acestor sârbi le regăsim în defterele turcești din 1567 și 1579.

Dacă ne referim la toți sârbii din această parte a Ungariei, numărul total trebuie să fi fost la începutul secolului al XVI-lea semnificativ, de vreme ce, după prăbușirea Regatului Ungar, în urma bătăliei de la Mohaci, sârbii din zona Lipovei pornesc o mișcare de eliberare condusă de autoproclamatul țar Jovan Nenad, care încearcă să înființeze un stat sârb în regiunea panonică.

Contemporanii l-au descris pe Jovan Nenad Crni ca pe „*un conducător al poporului sârb trimis de Dumnezeu*”. Biograful său, cronicarul George Sremac afirma că Jovan era din familia Crnojević, că era descendent al despoților, al familiei Branković. Tradiția spune că a avut cea mai bine organizată armată din Europa Centrală pentru vremea aceea și că s-a procla-

¹⁵ Kolarov, Moise, *Arad város és Arad megye szerb népe*, în *Arad Vármegye és Arad Szab.Kir.Város Néprajzi Leirása*, Arad, 1912, p.464

mat „*imperator de Constantinopolis*”, stabilindu-și capitala la Subotica¹⁶.

Gloria efemeră a acestei mișcări populare și a nucleul statal format în afara hotarelor statului medieval sârb, dă diasporei, în condițiile în care Serbia fusese subjugată, un important prestigiu național.

Un alt moment semnificativ din istoria sârbilor mureșeni s-a consumat în anul 1607 când principele Sigismund Rákóczi înnoobilează 160 de sârbi din Lipova și le dăruiește „cetatea în ruine a Aradului”¹⁷.

Întorcându-ne însă la valurile succesive de sârbi, care migrează din teritoriile ocupate de turci, cea mai importantă rămâne Marea Migrațiune din anul 1690, când, la invitația împăratului Leopold I de Habsburg, împreună cu patriarhul Arsenije al III-lea Čarnojević vin pentru a se așeza în imperiu 50.000 de familii.

Ca urmare a privilegiilor primite, sârbi au luptat cu propria armata, condusă de vicevoievodul Jovan Monasterlija, alături de armatele imperiale împotriva turcilor.

Curajul lor face ca în 1699, la finele războiului, curtea de la Viena să hotărască înființarea, la toate frontierele cu turcii, de granițe militare, formate, în cea mai mare parte, din grăniceri sârbi.

Dintre aceste Confinii militare a făcut parte și Confiniul grăniceresc Tisa – Mureș, înființat în anul 1701, care a cuprins pe Valea Mureșului, până la Ohaba, 13 localități militarizate (Arad, Cenad, Cicir, Glogovăț, Mândruloc, Nădlac, Păuliș, Pecica, Săvârșin, Sâmbăteni, Semlac, Șetin, Șoimoș). Granița de pe Mureș a funcționat până în 1741, când Dieta Ungariei a cerut desființarea ei, pe motiv că, în urma războaielor din 1737-1739,

¹⁶ Cerović, Ljubivoje, op.cit., 2005,p.32-35

¹⁷ Kolarov, Moise, art.cit. ,1912, p.466

granița imperiului s-a mutat pe Dunăre. Demobilizarea grănicerilor a stârnit mari nemulțumiri în rândul populației sârbe din zonă, soldată, în 1752, cu o migrație masivă spre Rusia¹⁸.

Cei care au rămas au fost obligați să accepte statutul de hospites și să trăiască ca civili, alături de celelalte etnii care locuiau în aceste teritorii.

Sârbi demilitarizați se vor ocupa mai ales cu agricultura dar vor practica și unele meșteșuguri, înființând împreună cu românii bresle ortodoxe.

Înfrângerea răscoalei din 1808-1813 din Serbia, a declanșat noi migrații, întărind diaspora sârbă.

Potrivit istoricului Ljubivoje Cerović, în urma acestei înfrângeri 100.000 de sârbi se refugiază în Ungaria și 46.000 în Banat, cei mai mulți rămânând aici definitiv.¹⁹

Totuși în conscripția din anul 1900 numărul sârbilor din județul Arad nu depășește cifra de 1891 de suflete²⁰.

Trebuie să mai amintim aici că, până în anul 1861, românii au avut o ierarhie bisericească comună cu sârbii și că au folosit aceleași biserici.

În sfârșit, definitiv pentru diaspora sârbă din Ungaria și Banat este faptul că, în timpul primului război mondial, la fel ca și ceilalți slavi de sud din Imperiul Habsburgic, au făcut eforturi de a uni teritoriile în care trăiau, Serbiei.

N-au reușit însă acest lucru încât, la trasarea noilor frontiere ale Regatului Sârbilor, Croaților, Slovenilor, ale Ungariei

¹⁸ Panici, Bojidar, *Noua Serbie și Slavianoserbia. Migrația grănicerilor sârbi din confiniile militare Tisa și Mureș în Imperiul Rus la mijlocul sec. XVIII*, în *Dilema Europei Centrale. Conviețuire și coexistență*, Arad, 2004, p. 406-426

¹⁹ Cerović, Ljubivoje, op.cit., 2005, p. 133

²⁰ Kolarov, Moise, art.cit., 1912, p.475

și ale Regatului României, o parte din sârbii rămași în afara hotarelor țării lor au optat pentru repatriere și au plecat în Serbia.²¹

Totuși au fost mulți care au rămas să trăiască în continuare în sud-estul Ungariei sau în sud-vestul României, ca minoritari.

În anul 1919 România l-a recunoscut sârbilor drepturile minoritare pe care le-au avut în Ungaria.

În ciuda drepturilor primite, în timp, minoritatea „iugoslavă” (sârbi, sloveni, croați) va cunoaște pe teritoriul României o scădere progresivă ajungând de la 50.310 persoane în 1930 la 22.561 în anul 2002.²²

Situația este una asemănătoare și în Ungaria, unde din 1960, când au fost înregistrați 4583 de sârbi numărul acestora a scăzut în 30 de ani la jumătate.²³

„Sârbii mureșeni”

Numiți astfel de sârbii din Serbia, după amplasamentul lor pe firul Mureșului, grupul sârbilor de pe Valea Mureșului îi desemnează simbolic, în ciuda frontierei care-i desparte, pe toți sârbii care trăiesc la nord de Mureș, în județul Arad și în județul maghiar Csongrád, adică în afara Banatului istoric. Localizarea mai exactă a satelor este între Mureș și Tisa.

Acești sârbi „mureșeni” trăiesc azi, în județul Arad, în procente diferite, în Arad, Arad- Gai, Felnac, Mănăștur, Munar, Nădlac, Pecica, Satu Mare, Turnu.

²¹ Oltvai Ferenc, *A szerbek Magyarorazágon*, Szeged, 1991, p.137-198

²² Stepanov, Ljubomir, *Statistički podati o Srbima u Rumuniji*, Temišvar, 2005, p.18

²³ Eperjessy Ernő, *Minoritățile din Ungaria și cultura lor la sfârșit de mileniu*, în *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2002, p. 8

De partea cealaltă a frontierei, găsim populație sârbă în Battonyá, Apátfalva, Magyarcsanád, Szőreg, Deszk și Újszentiván.

Toate aceste comunități, azi impuținată dramatic, comunicau odinioară între ele, dezvoltând între Mureș și Tisa o lume țărănească sârbă.

Un model cultural tradițional sârbesc

În pofida modernității, care a modificat sensibil societățile tradiționale sârbești din vestul României și pe cele din Ungaria, în ambele țări, sârbii au reușit să conserve, pe durată lungă, o parte din tradițiile, cu care au venit din diferitele ținuturi locuite de sârbi, încercându-le, în efortul de supraviețuire etnică, la fel ca și românii minoritari din Ungaria, cu valoare identitară.

Din ceea ce am putea numi „inventar patriarhal” transmis urmașilor, semnificative pentru sârbi sunt vechile structuri sociale: *zadružna kuća*, *velika kuća*, *skupština* (*familia patriarhală*), *bratstvo* (*neamul*) și *pleme* (tribul).

Familia tradițională sârbă s-a păstrat până în deceniile șase și șapte ale secolului XX, chiar și în zonele de periferie ale spațiului sârb. Caracteristic pentru acest tip de familie, este autoritatea absolută, prin definiție masculină, recunoscută de toți ca reprezentativă pentru neam²⁴.

Dacă acest tip de familie lărgită s-a conservat în ținuturile de graniță, fiind susținută chiar de curtea de la Viena, pentru capacitatea de luptă a familiilor, celelalte două structuri sociale tradiționale au suferit începând cu secolul al XIX-lea schimbări esențiale, prin transformarea vechilor *bratstvo* (fratrii) în selo (sat) iar a arhaicelor *pleme* (trib) în județe, conduse de funcționari de stat. Totuși, și în cazul lor, tradiția acestui mod de orga-

²⁴ Ibidem

nizare, cu întregul pachet cutumiar aferent, a fost conservată într-o memorie a neamului, regăsindu-se, fiecare în parte și toate împreună, printre simbolurile identitare sârbești.

Încercând să definim cultura tradițională sârbă prin elementele ei caracteristice, semnificativă ni se pare marea ei încărcătură națională și capacitatea de difuzare, repertoriul fiecărei provincii (Kosovo, Bosnia, Muntenegru, etc.) devenind prin asumare reprezentativ pentru sârbii de pretutindeni.

Sârbii de pe Valea Mureșului, la fel ca și cei din Banatul românesc, nu fac excepție de la acest mod de a percepe identitatea. Mândria de a fi sârb se manifestă la simplul contact cu tradiția, iar această identitate sârbă îi înglobează pe toți.

În cele ce urmează ne propunem să decupăm din acest model cultural tradițional sârbesc, conservat de comunitățile mureșene, unul din elementele pe care se structurează identitatea acestui neam: folclorul.

Folclorul muzical

Se zice ca dacă vrei să cunoști un popor trebuie să-i ascuți cântecul.

Or, cântecul a fost însoțitorul credincios al sârbului din Balcani (Podunavlje), din Clisura Dunării, din Bosnia, din Dalmația, de pe malul Adriaticii, din Croația sau din zona Panono-Carpatică. El s-a auzit la nunți, sărbători, clăci, hramuri, târguri, la recrutate, la oaspeți de vază, ori de câte ori împrejurările de viață au permis. De aici marea putere de difuzare a cântecelor și caracterul lor „universal” sârbesc, care le transformă în marcă identitară.

Intuind acest lucru, Vuk Karadžić a fost dintre primii care au început să culeagă folclor din Serbia, Croația și Muntenegru, lăsându-ne un valoros material comparativ în analizele variatelor zonale.

Referindu-se la Banat și la satele sârbești dintre Mureș și Tisa, cercetătorul Branislav Zarić diferențiază creștii epice (bărbătești), creații lirice (femeiești) și creații epico-lirice.

Sub aspect tematic materialul folcloric înregistrat poate fi clasificat în cântece de dragoste, cântece de cătănie și istorice (balade), cântece hazlii, legende și, așa munitel, „bećari”, adică cântece cu conținut ușor licențios²⁵.

În definirea identității, la acestea se mai pot adăuga anumite cântece „patriotice”, parte din ele preluate de popor din literatura cultă și cântate sub formă de cântece de pahar.

Ca pretutindeni unde trăiesc sârbi, și în satele din zona Mureș-Tisa repertoriul folcloric local a fost transformat de comunitățile sârbești în simbol al neamului.

La acest lucru a contribuit atât limba cât și melosul și, în unele cazuri, recuzita.

Cântecele lirice, de dragoste

O parte din aceste cântece lirice precum *Tri livade nigde lada nema* (*Trei livezi fără umbră*), *Dolinom se šetala* (*Se plimbau pe vale*), *Ranila Milka slavuja* (*Milka a hrănit privighetoa-rea*), sau *Lego čoban na zelenu travu* (*S-a întins păstorul pe iarbă verde*), ultimul din ciclul de cântece păstorești, au fost cunoscute în toate ținuturile sârbești, chiar dacă în variante și pe melodii ușor schimbate.

Împrejurările în care se cântau au fost și ele diferite. Dacă *Ranila Milka slavuja*, piesă ce figurează și în culegerea lui Karadžić, se cânta la nuntă, *Zaspala devojka...* (*A adormit fata...*) este un cântec de secerat. Alte cântece se cântau la *ragáj* sau la *prelo* (clacă).

Din luna mai, seara, în fiecare duminică și la sărbători în satele sârbești se făcea *ragáj*. Tinerii se adunau la un colț de

²⁵ Grin Igor, *Szerb népi énekek*, Debrecen, 2001

stradă sau în fața unei case în prejurul căreia erau multe fete, și cântau și dansau.

Dintre cântecele cântate în asemenea ocazii în Deszk unul începea astfel:

„*Milica je večerala i na sokak istrčala
Bez marama i bez kecelje...*”²⁶.

*Milița a luat cina și a fugit la stradă
Fără eșarfă și fără șorț*

Clăcile, care se organizau după culesul strugurilor și după ce nu se mai organizau *ragáj*, își aveau propriile cântece.

Generalizarea repertoriului muzical în spațiul sârbesc face ca unele cântece de tipul *Oj Moravo, Moravo* sau *Dunave, Dunave*, în care apar personificate ape, precum Morava sau Dunărea, legate de o geografie anume, sârbească, să se difuzeze și în ținuturi aflate la mare distanță, precum Valea Mureșului, pe unde nu treceau aceste ape, odată cu cântecul sârbii asumându-și geografia mitică a marelui stat sârb.

Repertoriul de cântece hazlii

Menite să distreze aceste cântece parodice luau în derâdere lenea, aroganța, beția, toate terminându-se cu o morală formulată la modul hazliu.

Temele obișnuite sunt relațiile dintre soacră și noră, lenea tinerilor, trândăvia bătrânilor: *Svekrva i snaja* (Soacra și noră), *Da vam preporučim jednu curu mladu* (*Să vă recomand o tânără fată*).

Pentru exemplificare vom prezenta un fragment din cântecul *Svekrva i snaja*, interpretat în anii 60 de cimpoierul Sava Fehirov din Bečež (traducerea –Vera Krstić):

²⁶ Szigeti György, art.cit., 1984,p. 766

„Jedno jutro rano,
Čim zora zarudi
usta vredna svekrva
snaju da probudi.

Ajd ustani snašo,
Ustaj mili rode,
Da peremo košulje
mi donesu vode.

Spava snaša i dalje,
neće ni da čuje
svekrva se jedi,
po hodniku psuje.

Într-o dimineață devreme
Cum apar zorile
se ridică soacra harnică
pe noră să o trezească.

Haide trezește-te noră,
trezește-te draga mamei,
să spălăm cămăși,
Tu adu-mi apă.

Doarme nora în continuare
nu vrea nici să audă,
soacra se supără,
Și înjură pe hol.²⁷

Bećarac (Cântece licențioase)

Scurte și simple ca formă poetică, *bećarac* au fost de asemenea înregistrate în toate teritoriile locuite de sârbi, de pe coasta Dalmată până pe Valea Mureșului.

Ușor licențioase, chiar vulgare, ele au rolul să distreaze asistența prin cuvintele cu două înțelesuri și prin anumite lucruri care altfel nu se spun. Sunt cântate la petreceri și la nunți, după ce oamenii încep să se îmbete.

Asemenea bećarci se cântau odinioară și la petrecerile de femei, organizate în ultima zi dinainte de intrarea în Postul Paștelui, cunoscute în Banatul de Nord sub numele de *Revena*.

Primul care a atras atenția asupra genului a fost tot Vuk Karadžić, care a și cules *bećarac*.

²⁷ Zarić, Branislav, *Viața țesută în poezie. Poezia tovarășă credincioasă a viații țărănești a sârbilor din Panonia*, în *Arad kroz vreme/ Aradul de-a lungul timpului*, Arad, 2002, 75-77

Un asemenea cântec intitulat *Kad se ženi koji žene nema...* (Dacă se însoară cine nu are nevastă...) a fost înregistrat în 1973 de Igor Grin în Battonya, dar el apare, într-o altă variantă, și în satul Desk²⁸.

Tot din Deszk a cules și Szigetyi în 1984 un bețarac de la Mladen Novkov, născut în 1919.

„*Ljubiću ga mada je pijanac,
Ljubiću ga mada je pijanac,
Kad mi peva lagani bečarac,
Kad mi peva lagani bečarac
Garavušo jel' te tukla mati
Garavušo jel' te tukla mati
Što si samnom stajala u vrati
Što si samnom stajala u vrati*”.²⁹

Epica populară în versuri

Un grup aparte de cântece îl reprezintă baladele - cântate în trecut de rapsozi - extrem de diverse tematic, de la cele care povestesc în versuri despre iubiri nefericite, la basme cântate sau la balade vitejești (eroice).

Din seria baladelor sârbești ce cântă iubirea amintim cunoscuta baladă *Bolna leži Anđelija mlada...* (Zace bolnava tânara Anghelina..) despre iubirea nefericită a Aghelinei pentru Jovan și *Elemirska elegija* (Elegia din Elemir), ce povestește despre iubirea încheiată tragic dintre frumoasa Stana Tapavički și bogatul Bogdan Pirgin.

În sfârșit o altă baladă cu circulație în această zonă este cea despre tragedia *Vaporului lui Mađja pe Tisa*, eveniment care a marcat comunitățile din zonă, rămânând conservat în memorie ca o mare tragedie.

²⁸ Grin Igor, op. cit., 2001, p. 232-233

²⁹ Szigeti György, art.cit., 1984, p.777-778

Un alt grup, la fel de popular, este cel al poveștilor spuse în versuri, cum este cea a *Căsătoriei „șarpelui mire” cu o fată de împărat*.

Analizând epica populară sud-slavă în versuri, Petru Caraman a identificat din această baladă doua variante sârbe, în colecția Karadžić, și trei variante croate, în colecția Broz–Bosanac, care în ciuda finalului diferit sunt construite pe aceeași schemă narativă³⁰.

În sfârșit, tot Petru Caraman inventariază un tip de baladă care se cânta la nuntă în onoarea nunului mare și care povestește, într-o multitudine de variante sârbești, croate, slovene, macedonene și musulmane despre căsătoria dintre un tânăr domnitor și o fată bogată de neam străin. Și în acest caz variantele sunt construite pe aceeași schemă narativă, doar numele eroilor diferă.

Cea mai cunoscută și cea mai dezvoltată (însurează 700 de versuri) este varianta sârbă, care povestește despre nunta țarului Stefan Dušan cu fiica regelui latin Mihail din legendarul oraș Ledjan. Țarului îi este interzis să ducă la nuntă pe cei doi Vojinović, nepoți de soră, ca să nu-l ajute. Este supus la probe grele și este amenințat cu tăierea capului, însă este ajutat de al treilea nepot, ciobanul Miloš, care vine la nuntă travestit în bulgar, și astfel ajunge să-și ducă mireasa în reședința de la Prizren.

În varianta croată se însoară Mata din Srem cu fiica banului cetății Ledjan. Și aici nepoți de soră sunt cei doi Vojinović și ciobanul Miloš, care vine la nuntă travestit în ungar și își ajută unchiul.

În varianta slovenă cel care se însoară este voievodul Janko Sibinjanin (Iancu de Hunedoara) iar mireasa este o fată din țara latinilor. Nepotul care îl ajută este viteazul Sokol.

³⁰Caraman, Petru, *Asupra originii și genezei unor balade populare sud-est europene având ca subiect fapte extraordinare*, în Studii de etnologie, București, 1998, p.366-371

O altă variantă este cea care povestește despre nunta lui Zmaj Despot Vuk, ce se însoară cu fata dogelui Venetiei.

Din mulțimea aceasta de variante, varianta sârbă în care se însoară Đuro Smederevac cu Jerina, fata regelui latin din Dubrovnic merită o atenție specială pentru că nuntașii, cu anumite ranguri, nu sunt alții decât marii eroi ai neamului:

*„Pe Debelici Novac să-l pui nun mare
Și ca nun mic pe Gruia lui Novac
Iar staroste pe Iancu Sibiiianu
Pe Marcu crăișor tu pune-l vornic
Iar ca ceauș pe Relija Krilatica
Și voievod pe Miloș Obilici
Pe Toplița Milan pune-l stegar
Iar prim nuntaș pe Kosančić Ivan“*

Tot în această baladă, când regele latin închide porțile, ca să nu poată pleca nuntașii cu mireasa, cel mai drag erou al folclorului sârbo-croat, Marko Kraljević, le sfârmă cu buzduganul.

În sfârșit, într-o variantă bulgaro-macedoneană, cel care se însoară cu fata regelui din Buda este însuși Marko Kraljević³¹.

Cum lesne se poate observa, atât în Balada despre nunta lui Smederevac cât și în celelalte variante menționate, eroii sunt persoane reale, țari, voievozi, despoți sau eroii de la Kosovo, bătălia rămasă până astăzi ca eveniment de referință în destinul acestui neam.

Fiind vorba de un scenariu mitic, părți din această poveste exemplară sunt rețraite și azi în ceremonialul de nuntă, în drumul ritual al alaiului mirelui după mireasă.

³¹ Caraman, Petru, op.cit., p. 197- 339

Eposul istoric în cântece și proză

Întorcându-se însă la povestea bătăliei de la Kosovo, aceasta va fi reluată la nesfârșit, în numeroase cântece și balade din spațiul sârbesc.

Dintre vechile balade despre drama de la Kosovo Polje, transformate în Panonia în cântece de pahar, cele mai cunoscute sunt *Sanak snila carica Milica...* (A văzut în vis țarina Mița...) în care se vorbește despre premonița țarinei, care visează un cer însângerat și pe țarul Lazăr ce o anunță că va rămâne văduvă, *Kosovska bitka* (Bătălia de la Kosovo), în care aceeași țarină așteaptă vești de la Kosovo iar solul care vine în haine albe de doliu, îi înșiră pe rând războinicii morți, în frunte cu țarul Lazăr, sau *Kosovska devojka* (Fata din Kosovo).

În paralel cu aceste cântece tulburătoare, cântate și astăzi la diverse petreceri ale comunităților sârbești, în memoria satelor s-a păstrat și balade, cântate odinioară de guzlari pe la curțile din balcani, care relatează faptele de vitejie ale războinicilor morți pe câmpia de la Kosovo Polje în 15 iunie, de ziua Sf.Vid.

Eroii legendari ai neamului, sunt invariabil aceiași: Țarul Lazăr, voievodul Miloš Obilić, cel care îl ucide la Kosovo Polje pe sultanul Murat I, după care moare și el eroic, ortacii săi, Toplica Milan și Ivan Kosančić, bătrânul Bogdan Jug cu cei 9 fii ai săi.

Alături de ei, un personaj popular al eposului balcanic este Kraljević Marko (cca.1335-1395), fiul regelui macedonean Vukašin, ajuns, în 1380, el însuși rege la Prilep în Macedonia.

Cu toate că este unul dintre conducătorii care n-a participat la luptă, ajungând vasal la osmani, Marko Kraljević a fost transformat de popor într-un simbol al luptei împotriva turcilor, fiind puternic mitizat.

Ajungând unul dintre cei mai îndrăgiți eroi ai folclorului sârb și croat, imaginarul popular l-a înzestrat cu calități supra-

umane. Conform tradiției populare el ar fi trăit 300 de ani, ascuns într-o peșteră secretă, de unde ar fi ieșit ori de câte ori poporul era în primejdie să se bată cu turci, devenind în cele din urmă nemuritor. Recunoaștem cu ușurință în aceste povești mitul monarhului ascuns, ce ne trimite cu gândul la regele Artur.

Dintre baladele despre Marko Kraljević menționăm *Marko u turskom taboru*, *Marko Kraljeviću i bratu mu Andrijašu*, *Bolan Kraljeviću Marko*.

O circulație la fel de largă au avut și legende în proză, dintre care *Marko Kraljević i Musa Kesedžija* sau *Marko Kraljević i Džemo Bradanin*, culese în variante locale și în zona mureșană, în satul Desk.

În sfârșit, tot în grupul baladelor despre luptele cu turcii trebuie să menționăm și cele care îi au drept eroi pe Novăcești.

Originar din satul Poreč, situat lângă Dunăre, aproape de Semendria, *Starina (Baba) Novak* a fost unul dintre cei mai vestiți haiduci din Balcani, terenul lui de haiducie fiind ținuturile din Bosnia, din jurul muntelui Romanija.

Viteaz căpitan în armata lui Mihai Viteazul, ars pe rug și apoi tras în țeapă, el este recuperat împreună cu fiul său Novaković Gruja sau *dijete Grujica* și de eposul eroic românesc.

Alături de acest epos al neamului sârbesc, zona de periferie a sârbilor mureșeni a conservat un repertoriu eroic local, precum cântecele despre Pera Segedinac, care mai erau cântau la începutul secolului XX de către sârbii din jurul Aradului³².

Întorcându-ne însă la tradiție, legat de folclorul neamului trebuie să spunem că el s-a transmis nu numai prin rapsozi ci și prin *kuća zadružna* (casă cu multe brațe de muncă), conform vechilor cutume ale familiei sârbe, *domaćica*, soția lui *domaćin*,

³² Kolarov, Moise, art.cit., 1912, p.472; vezi și Bugarski, Stevan, Stepanov, Ljubomir
Kad Moriš poteče kroz Pero, București, 1991

șeful familiei, având obligația să transmită copiilor basmele populare, cântecele naționale, istoria în versuri a poporului, pentru a nu fi uitate.

Cântecele naționale de origine cultă

Unul dintre cele mai cunoscute cântece de pahar este *Niko nema što Srbin imade (Nimeni nu are ce are sârbul)*, care sintetizează de fapt simbolurile identității sârbe:

*Nimeni nu are ceea ce sârbul are
așa a fost, așa și rămăsese
Sârbul are hramul său,
Hramul-sfântul Sava*

*De la Kosovo încoace,
Noi avem numai eroi,
Sârbul îl are pe Miloš Obilić
Pe Obilić, nouă Jugović.*

*Sârbul îl are pe Toplica Milan
Sârbul îl are pe Kosanić Ivan
Sârbul îl are pe Kraljević Marko
Pe care l-a recunoscut armata turcă imperială.*

*Sârbul are patru litere drepte,
Fiecare literă îl salvează pe sârb,
Una alteia a întors spatele,
Vai de cel ce-l jignește pe sârb!”³³*

Alături de acesta, la petreceri s-au cântat și se mai cântă și astăzi anumite cântece „naționale“, după textele unor poeți, ca de exemplu pe versurile poeziei *Dorința lui Branko*, pe ver-

³³ Zarić, Branislav, *Viața țesută în poezie. Poezia tovarășă credincioasă a viații țărănești a sârbilor din Panonia*, în Arad kroz vreme/ Aradul de-a lungul timpului, Arad, 2002, p.149

surile poeziei lui J. J. Zmaj sau *Ja sam Srbin (Eu sunt sârb)*, poezia scrisă de Jovan Subotić, care poate fi considerată o formă model de autodefinire a sârbului:

*„Eu sunt sârb, fiu de sârb,
Credincios neamului meu
ceea ce este sârbesc aceea iubesc
din tot sufletul;
și mă voi ține de acest lucru
cât voi sufla
să audă dușmanul,
eu sunt fiu de sârb!*

*De la tata mi-au rămas
trei frumoase daruri:
numele de sârb puterea și sângele,
ce fierbe în inimă;
de la mamă-un dar frumos
limba sârbă și altarul,
să audă dușmanul,
eu sunt fiu de sârb!*

*De la bunici o amintire frumoasă
mi-a rămas:
Dušan cel Puternic și Lazar,
Marko și Miloš,
să-i iau drept exemplu,
și să nu risipesc viața,
să audă dușmanul,
eu sunt fiu de sârb! „³⁴*

Toate aceste cântece și balade, care povestesc la nesfârșit istoria acestui popor, cu reușitele și cu dramele sale, cu înte-

³⁴ Ibidem, p.150

meietorii de țară și cu războiniciei săi, au constituit, pe durată lungă, motorul naționalismului sârb.

Dansurile sârbești

La fel ca și cântecul, dansul a ocupat un loc important în viața acestui neam plin de vitalitate.

Ca și în cazul repertoriului de cântece, dansurile specifice s-au dansat, cu mici modificări, în toate ținuturile locuite de sârbi.

Primul care s-a referit la dansurile sârbilor mureșeni a fost Palugyai Imre în anul 1855. Lui îi urmează cercetările efectuate de Hadzsics Antal în 1891, Kolarov în 1912, Juga Velimir în 1913, la care se adaugă înregistrările făcute de Béla Bartók în anul 1912.

Studiind dansurile sârbești din județul Arad, Kolarov inventariază alături de un repertoriu de 30 de kolo³⁵ (horă) - care s-au mai dansat prin anii 1950-60 - alte 3 dansuri: *zaplet*, *seljančica* și *srpkinja* care toate se dansează la nuntă³⁶.

După primul război mondial, odată cu scăderea populației sârbe din zona Tisa-Mureș, prin plecarea unei importante populații sârbe în Serbia ca „optanți”, repertoriile locale au cunoscut anumite schimbări.

Efectuând în anul 1997 cercetări în zona maghiară, Felföldi László a reușit să inventarieze un repertoriu de dansuri noi precum Momačko kolo, Užičko kolo, Makedonsko kolo, Zaječarka, Moravac, Čačak, Hajd‘ na levo, Ranče, Jakuba, Trojanac, importate din Serbia³⁷.

³⁵ *Malo kolo, Kukunješće, Vranjanka, Veliko kolo, Žikino kolo, Brankovo kolo*

³⁶ Kolarov Moise, art.cit., 1912, p. 484-485

³⁷ Felföldi László, *O igrama Srba u Pomorišju.A Maros menti szerbek táncairól*, în Etnografija Srba u Mađarskoj, Budapest, 1997, p.68

Repertoriul nou și costumele cu care se dansează, care sunt preluate, de pildă de sârbii din județul Arad din diferite zone ale Serbiei, au menirea să mărească reprezentativitatea și implicit să consolideze identitatea grupului.

Bibliografie

- BUGARSKI, Stevan, STEPANOV, Ljubomir, 1991, *Kad Moriš poteče kroz Pero*, București
- BENNETT, Christopher, 2002, *Sfârșitul sângeros al Iugoslaviei*, Editura Trei, București
- CARAMAN, Petru, 1998, *Studii de etnologie, București*
- CEROVICI, LJUBIVOJE, 2005, *Sârbii din România. Din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Ed. Uniunii Sârbilor din România, Timișoara, 2005
- CEROVICI, LJUBIVOJE, 2009, *Sârbii din Arad*, în Coord. Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel, *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, p. 351-364
- CUISENIER, Jean, 1999, *Etnologia Europei*, Institutul European, Iași
- DVORAK, Francis, 1970, *Histoire et civilisation de l'Antiquité aux début de l'époque contemporaine*, Ed. du Seuil, Paris
- FELFÖLDI, László, 1997, *O igrama Srba u Pomorišju. A Maros menti szerbek táncairól*, în *Etnografija Srba u Mađarskoj*, Budapest, p.43-69
- GRIN, Igor, 2001, *Szerb népi énekek. Studia folkloristica et ethnographica*, 43. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen,
- EPERJESSI, Ernő, 2002, *Minoritățile din Ungaria și cultura lor la sfârșit de mileniu*, în *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad, 5-22

- IONESCU, Anca Irina, 1978, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea terminologiei credințelor populare slave*, Ed. Litera, București
- KARADŽIĆ, Vuk Stefanović, 1898, *Lexikon serbico-germanico-latinum*, Ed. III, Beograd
- KOLAROV, Moise, 1912, *Arad város és Arad megye szerb népe*, în *Arad Vármegye és Arad Szab.Kir.Város Néprajzi Leírása*, Arad
- KOLARZ, Walter, 2003, *Mituri și realități în Europa de Est*, Ed. Polirom, Iași
- KÖHEGYI, Mihály, 1991, *A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei*, în *A szerbek Magyarországon*, Szeged, 65-79
- MILIN, Andrei, 2003, *Familia tradițională sârbă în Banatul românesc. Organizare ierarhică*, Ed. Presa Universitară Română, Timișoara
- OLTVAI Ferenc, 1991, *A szerbek Magyarorazágon*, Szeged, 1991
- PANICI, Bojidar, 2004, *Noua Serbie și Slavianoserbia. Migrația grănicerilor sârbi din confiniile militare Tisa și Mureș în Imperiul Rus la mijlocul sec.XVIII*, în *Dilema Europei Centrale. Conviețuire și coexistență*, Arad, 2004, p.406-426
- RÓKAY, Péter, 1991, *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV században* în *A Szerkek Magyarországon*, Szeged, 51-65
- STAHL, Paul H., 2000, *Triburi și sate din sud-estul Europei*, Ed. Paideia, București
- STEPANOV, Liubomir, 2005, *Statistički podaci o Srbima u Rumuniji*, Temišvar
- SZIGETI György, 1984, *Adatok a deszki magyar és szerb népzenéhez*, în *Deszk története és néprajza*. Szeged-Deszk p. 715-781.
- ZARIĆ, Branislav, 2002, *Viața țesută în poezie. Poezia tovarășă credincioasă a viații țărănești a sârbilor din Panonia*, în *Arad kroz vreme/ Aradul de-a lungul timpului*, Arad, p.146-157

Spectacol la hramul bisericii ortodoxe sârbe din Variaș

The Folklore of the Mureş Serbs as an identity symbol

Summary

The Slavs belong to the group of Indo-European peoples, attested in the II-III millennium BC. in the territories between the rivers Elba, Oder, Vistula and Bug. They began to migrate, extending from the Baltic Sea to the Black Sea. Due to the vast territories it occupied, the ancient Slav population was divided into three groups: the Eastern Slavs, the Western Slavs and the Southern Slavs. Serbs are part of the Southern Slav group. A first important moment in Serbian history was the foundation of the first Serbian state in 1217. The Serbian medieval state enjoyed the greatest expansion during the reign of Stefan Dušan. The decline of the Serbian State began after their defeat at Kosovo Polje and especially after 1459, that is after the conquest of Serbia by the Turks and after the loss of state independence.

The collapse of the state has triggered waves of migration to the neighboring regions, unoccupied by the Turks. This is how they arrive in Hungary, where Hungarian kings gave them privileges. Some of these Serbs remained after the World War I outside the newly created Serbian state, configuring the Serbian diaspora today. We are interested in the "Mureş Serbs", i.e. the Serbs who still live on the Mureş Valley in Arad County and between Mureş and Tisa in Hungary. As minorities, folklore is among the national symbols that enhance their identity. Musical repertoire and traditional dances have a general character in the case of Serbs, with Serbs everywhere considering to be represented by them as nation.

Keywords: Serbs, diaspora, folklore, dance, identity

Poveștile caselor: *Când io nu oi mai fi, nu știu ce s-a mai întâmpla cu casa asta...*

Camelia Burghel

Locuința în sine, *casa*, cum i se spune în satele sălăjene, era deopotrivă locul de adăpostire, de odihnă și, uneori, și de petrecere, dar și spațiul de derulare al celor mai multe din munțile casnice. Mai mult, casa configura spațiul cotidian în care se desfășura întreaga activitate specifică și internă a ceea ce numim „viață de familie” sau „viață privată”, inclusiv spațiul predilect în care experiența bătrânilor putea fi transmisă prin exemplul cotidian, generațiilor mai tinere. Până la mijlocul secolului XX (și în unele sate izolate chiar și după), tot casa a fost și locul de derulare a sistemului de ritualuri, ceremonialuri și obiceiuri aferente familiei, cu un loc special acordat asumării sărbătorii religioase sau magico-religioase.

Pentru satul tradițional, *casa monocelulară* (cu o singură încăpere) a fost locuința răspândită pe scară largă pentru traiul unei familii. Odată cu apariția nevoilor de depozitare pentru hrana unei familii numeroase, la camera de locuit s-a mai adăugat și o cămară pentru păstrarea produselor, alimentelor de origine agrară sau animală, și un spațiu semideschis denumit *tindă*, cu rol de trecere dar și de depozitare (mai ales în cazul așa numitei tinde reci) și de tampon termic între camera încălzită și exteriorul locuit al casei (*prispa, târnațul, prisma*); ulterior, casele se măresc prin alăturarea încă a unei camere, cu destinație și funcție precisă inițial: o cameră neîncălzită cotidian, pentru că aici se păstrau lucrurile mai valoroase ale familiei, și încălzită doar ocazional, pentru primirea musafirilor (*casa curată, casa de cătă drum, casa de dinainte*); ulterior, în multe cazuri, din

cauza numărului foarte mare de membri ai familiei și a dimensiunilor extrem de reduse ale camerei de locuit, această cameră este încălzită și găzduiește o parte a familiei, cel puțin pe timpul nopții (spațiu suplimentar de dormit).

Cele mai des întâlnite materiale de construcții erau lemnul, piatra și pământul (lutul, *tina*), pentru temelie și pereți, și paiele și trestia / *nada* pentru acoperiș. Ulterior, au apărut cărămizile narse (*vaioaje*) și cele arse, șindrila și *ciripurile* (țigla).

Interiorul casei țărănești ține seama de mărimea familiei, de ocupații, de ofertele mediului natural dar și de schimbările și de „modele” culturale, adică are atât fundament funcțional (foarte bine reflectat în așa-numita „organizare pe colțuri”), cât și estetic. De altfel, organizarea interiorului, succedarea unor spații feminine și a altora, masculine (ușor decelabile după prezența și repartizarea instrumentarului specific) reflecta mentalitatea tradițională (populară).

Esențială pentru traiul familiei, casa era mereu întreținută și protejată; și nu doar tehnic, prin reparații curente, ci și ritual, prin susținerea unor practici magico-rituale și religioase de protecție, augurale, proștiatorii.

O gramatică a locuinței și a paradigmei arhitecturale nu ar fi completă fără un capitol de semantică: dincolo de faptul că gospodăria și demersul arhitectonic care a stat la baza ridicării sale conduc către o poetică și o simbolistică aparte, construirea casei activează acțiuni individuale și colective ce generează efecte pragmatice repercutate în semantica locuinței. Semantica, poetica și simbolistica gospodăriei pornesc de la reprezentări și imagini sociale și culturale ale casei, activând poveștile caselor: case cu poveste și case de poveste. Interviuurile de teren surprind impresionate și emoționante povești ale caselor, menite să le valorizeze superior și să le lege indisolubil destinul de destinul familiei care le locuiește.

Casele „cu poveste” se transformă, astfel, în case „de poveste”, bine fixate nu doar în memoria familiei, ci și în cea a comunității întregi.

Redăm aici un exemplu de astfel de casă:

Casa morarului din Răstoci, a lui Iulica lu Ionu Marișchii

Io am fost fată de morar și am fost sângură la părinți și am fost tăt cu gospodăria. Și îs sângură de 50 de ani da mă descure sângură. Aci îi numără 64 și io îs Iulica Morarului, a lu Ionu Marișchii. Marișca o fost mama lu tata.

Tătucu s-o născut în 1896 și căsucu asta o fost făcută, cred că u-o făcut părinții dumnealui. Are o cameră și o tindă și o prismă afară. Cuptoru aiesta l-o făcut tata mneș și o fost cup-tor de copt pâine și am avut ia, aici am și amu, șpor. Da cuptoru s-o cam urnit... vineau vecinele astea amândouă aici să coacă.

Este băbătie acolo în tindă.

Asta îi grinda cășii și asta-i una sângură până afară de lungă. Îi din stejar și și podeaua îi tăt din stejar. Tătdeauna asta o fost acoperită cu paie. Și nimeni nu u-o acoperit până amu, de câțiva ani. Ala vechi așe o fost de bine presat, că nu o intrat ploaia cu el; o fost atunci paie tăiate cu secerea. Amu nici paietele nu-s cum o fost, da nici lucrul nu mai îi la fel. Tata o pus paie de grâu pă casă.

Dă la cuptor să ducea fumu în sus, că acolo îi gol, pă lângă băbătie; era tare mult fum că era tare groasă învălitoarea, și nu ieșea fumu pân acoperiș. Nu merea nici o scânteie în sus, că mai demult lipeam băbătie aceie cu pământ.

Casa asta o fost a lu tata mneș, că o stat el la moară, da asta o fost casa în care o stat el cu mama. Și cu mama bătrână. Io aci m-am născut în casa asta, o zâs mămuca că aci lângă vatră m-o pus jos. O zâs că sara o fost la verjel și pă dimineață m-o avut pă mine, aci, lângă vatră.

Mi-i dragă casa asta că aci m-am născut și aci mi-am trăit tătă viața mea. Nicări unde mă duc nu mi-i așe de drag

ca aci. Aci o triit și mama mea și aci am triit și io tăță viața mea. Și mi-i tare dragă casa asta.

Mi-i tare drag, mă simt mândră că îs căutată pântu casa mea. Vai de porțița care nu-i deschisă de nimeni!

Adevăru îi că u-am și îngrijit-o. Văruiam și căram trestie cu spatele și făceam streșinile și u- am tăt lipit și u-am văruit tăt mereu.

Când am primit cartea asta de la Zalău, mi-am văzut casa acolo pă ecranu ala, la Zalău și atăta mi s-o părut de faina, ioi ce faină mi s-o părut atunci casa mea!

Da io-s tare bună de gură...

Când io nu oi mai fi, nu știu ce s-a mai întâmpla cu casa asta... (Iulica Câmpean, n 1926, Răstoci – Sălaj)

Așadar, casele din zona Someșului se construiau din lemn, în perioada antebelică, iar apoi din pământ bătut și cărămizi nearse, dar lemnul se folosește și în perioada interbelică și va fi înlocuit abia în deceniul șase de cărămizile arse.

Ulterior, casele se construiesc din *văioage* (cărămidă nearsă) sau din pământ bătut: tehnicile noi pătrund mai ușor în zonele cu contacte mai mari cu căile de comunicație importante, și mai greu în zone conservative; după 1950 pătrund și în satele sălăjene cărămizile arse¹. La fel, pentru acoperiș lucrau mai mulți bărbați, pentru că munca era foarte grea, mai ales la scuturatul, bătutul și călcarea paielor (de secară și secerate cu sece-rea, ca să fie lungi și drepte).

Anii 60 – 70 aduc modificări majore în arhitectura caselor: erau anii arhitecturii socialiste, în care planurile urbanistice reglementează amplasamentul și configurația satelor dar și elevația și compartimentarea caselor țăranilor. Casele se standardi-

¹ Ioan Augustin Goia, *Zona etnografică Meseș*, Editura Sport Turism, București, 1982., p. 107

zează la maximum iar centrele civice ale comunităților primesc o înfățișare nouă, tot printr-o uniformizare, dar, de data aceasta, a clădirilor cu destinații comunitare: școlile, dispensarele, căminele culturale, magazinele sătești.

Însă modificările cele mai spectaculoase în arhitectura satelor sunt aduse după anii 2000, odată cu plecarea primilor migranți români în statele Europei, iar procesul se consolidează categoric după aderarea României la Uniunea Europeană (2007), când circulația oamenilor și a mărfurilor se extinde și se generalizează și un număr tot mai mare de țărani români devin migranți europeni, căutându-și un loc de muncă înafara țării. Ei aduc de acolo nu doar banii necesari noilor construcții, ci și stiluri de arhitectură noi, care vor schimba decisiv arhitectura satelor.

Viața dublă a emigranților este deja un loc comun în studiile de sociologie rurală din ultimii zece ani: ei trăiesc peste an în statele Europei – în zona satelor someșene cei mai mulți țărani merg la lucru în Italia, Spania și Germania – și vin în concediu, vara și iarna, de sărbători, în sat, unde construiesc case după modelul arhitectonic văzut în țara de adopție. Se fundamentează astfel o migrație circulatorie care alimentează din plin viața secvențială a migranților cu modele noi, preluate din țările occidentale; unul din aceste modele este, cu certitudine, cel arhitectonic.

După ani de muncă în banlieu-ul parizian sau londonez, țărani urbanizați se întorc în satele lor, pe care le transformă acum în spații aproape citadine. Miile de euro sunt convertiți în cărămidă, beton, termopane, țiglă (de cele mai multe ori albastră sau verde) iar casele noi, imense, făloase, ale migranților, se integrează greu în peisajul caselor vecinilor săraci, care au rămas să lucreze în agricultura rurală și își păstrează vechile locuințe modeste.

De remarcat că, în satele studiate de pe Valea Someșului, lipsește, totuși, modelul de competiție în arhitectura

migranților la fel ca în Oaș, deși periegezele în zonă atestă că și în aceste sate sunt migranți numeroși; totuși, nu s-a dezvoltat o competiție între vecini și săteni, după modelul altor comunități, ci construcțiile sunt mai ponderate.

O informație interesantă aduce finalul anului 2017: estimările legate de numărul românilor care au plecat din țară sunt de aproximativ 3,4 milioane de oameni din 2007 până în 2017, cifră care plasează România pe locul doi în lume, după Siria, în ceea ce privește emigrația, conform statisticilor ONU².

În drumul său spre Europa, țăranul se raportează într-un mod complex la transformările pe care le suferă în ultimele două decenii și jumătate satul său natal; pentru țăranul român, satul european este definit prin trei mari categorii de calitate: infrastructură de calitate, nivel ridicat de bunăstare și prin mentalități³; practic, toate aceste trei calupuri mari de definiții specifice pentru satul european, modern și dezvoltat, se găsesc în directă relație cu arhitectura și, mai ales, cu dinamica acesteia:

- uneori - casele bătrânești sunt demolate, pentru a face loc caselor migranților sau locuințelor moderne ale copiilor sătenilor, alteori aceste case vechi sunt renovate, pentru că în ele încă mai locuiesc părinții; altfel spus, se continuă tendința ca mai multe generații din aceeași familie să locuiască în vechea amplasare sau în spații adiacente moștenite, cumpărate sau concesionate de la Primărie (la nivel mental, încă se mai păstrează un anume sentiment al datoriei părinților față de copiii lor, astfel încât părinții donează un amplasament de casă pentru copii în curtea, grădina sau proximitatea casei bătrânești);

² <http://www.zf.ro/eveniment/exodul-romanilor-confirmat-din-2007-pana-in-2017-au-plecat-din-tara-3-4-milioane-de-romani-aproximativ-17-din-populatie-romania-locul-doi-mondial-la-emigratie-dupa-siria-17031591>

³ Mălina Voicu, Bogdan Voicu, *Satul românesc pe drumul către Europa*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 204 - 205

- apariția caselor hibride, obținute nu prin alăturarea a două case, ci prin hibridizarea casei bătrânești cu cea modernă;
- nu doar casele migranților apelează la o arhitectură modernă, occidentală, ci și alți locuitori ai satului care vor să se „alinieze” la stilul arhitectural modern, chiar dacă nu au fost plecați în străinătate; este, oarecum, o intenție de a demonstra că se pot ridica la același nivel de bunăstare chiar dacă nu au lucrat în străinătate;
- alternanța rezidențială (între țară / satul natal și locul de muncă din străinătate), cu scop lucrativ (obținerea de capital în monedă forte, euro), ca efect al migrației circulatorii, al deterritorializării și al mobilității, a redefinit legătura dintre proprietarii migranți și casa din sat, adică a redefinit continuu termenul „acasă”; acasă a devenit un soi de loc idealizat comparativ cu locul de muncă din străinătate, astfel încât migrantul investește cea mai mare parte a câștigului obținut în urma muncii în Occident, în casa care devine tot mai mult „acasă”; dar... „care mai este soarta lui acasă?”, se întreabă și Vintilă Mihăilescu într-un studiu de mentalități și arhitectură⁴. E o întrebare la care sociologii și etnologii caută cel mai potrivit răspuns;
- apariția și tot mai pregnantă marcarea a termenul de *design* în arhitectura caselor moderne de la sate, de obicei ridicate de migranți; designul este văzut tot ca un barometru al statusului socio-economic (bibliografia europeană consideră casa ca fiind cel mai costisitor obiect privat deținut de un individ, o marcă, așadar, a identității sale și un barometru social: vorbește de la sine despre clasa căruia îi aparține individul, despre poziția lui financiară în comunitate, și deci și despre poziția socială, despre stilul de viață și mentalitate, despre gustul estetic al proprietarului;

⁴ Vintilă Mihăilescu, *Etnografii urbane*, Editura Polirom, București, 2009, p. 19

- transformarea casei dintr-un „loc al producției” (în satul tradițional, în gospodărie se produceau legume, grâne sau materii tehnice - in, cânepă, lână, sau animale și produse animale, precum și obiecte cu valoare artistică, estetică), într-un „loc al consumului”, în care partea covârșitoare a celor necesare traiului sunt cumpărate de la oraș, de la magazinul din sat sau, mai nou, chiar și din străinătate;

- curțile caselor devin tot mai lipsite de funcționalitatea pe care o aveau în satul tradițional: odată cu diminuarea sau chiar abandonarea, mai ales din partea migranților, dar și a celorlalți localnici, a muncilor agricole și mai ales a creșterii animalelor mari, curtea (ocolul) și-a pierdut valențele funcționale și a devenit un spațiu cu funcție mai mult simbolică, de oglindă a statusului gospodăriei sau chiar un spațiu de odihnă și relaxare; curțile au fost pavate și dotate cu insule de verdeață iar anexele gospodărești (*poiata, cotețul, șura*) s-au transformat în foișoare, chioșcuri, umbrare, locuri de loisir sau relaxare;

- includerea casei, prin arhitectură, în fenomenul social al „modei” dar și în cel cultural al „falei” sau semn al succesului (cu exacerbarea concurenței, deseori totală); această observație nu este fundamental acoperită în satele someșene, cum spunem, dar fenomenul există, chiar dacă într-o formă diminuată față de maximizarea sa din Oaș. de exemplu;

Am trecut, așadar, de la tradiție la o pseudo-tradiție, în care se vor constitui noile case, hibridizate pe cele vechi; etnologii și sociologii vorbesc deja de o anti-tradiție, de o tradiție inventată și de o tradiție alterată, marcată prin impunerea unui model arhitectural nou, în care excedentul locativ pare să fie principala caracteristică a locuirii. Această tradiție importată, ca tradiție trendy / fancy / glossy, așa cum se numește ea în mediile cosmopolite contemporane, se opune izbitor vechii arhitecturi tradiționale, funcționale prin excelență.

Bibliografie

Goia, Ioan Augustin, *Zona etnografică Meseș*, Editura Sport Turism, București, 1982

Mihăilescu, Vintilă, *Etnografii urbane*, Editura Polirom, București, 2009

Voicu Mălina, Voicu Bogdan, *Satul românesc pe drumul către Europa*, Editura Polirom, Iași, 2006

<http://www.zf.ro/eveniment/exodul-romanilor-confirmat-din-2007-pana-in-2017-au-plecat-din-tara-3-4-milioane-de-romani-aproximativ-17-din-populatie-romania-locul-doi-mondial-la-emigratie-dupa-siria-17031591>

House Stories: When I'm gone, I do not know what will happen with this house ...

Summary

A grammar of the residence and the architectural paradigm would not be complete without a semantic chapter: apart from the fact that the housekeeping and the architectural approach that led to its elevation lead to a special poetics and symbolism, the building of the house activates individual and collective actions, which generates pragmatic effects reflected in the semantics of the dwelling.

The semantics, poetics and the symbolism of the household start from the social and cultural representations and images of the house, activating the stories of houses: houses with stories and tale-houses.

The present study puts forward two architectural speeches, the traditional and the modern houses, as they can be found in the villages of Sălaj.

Keywords: house, household, architectural semantics, traditional architecture, modern architecture

Pictorul Nicolae Popescu în Banatul sârbesc

Mircea Măran
Jovana Kolundžija

Introducere. Pictura bănăţeană în secolul al XIX-lea

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, pictura în Banat a cunoscut diferite faze de dezvoltare, de la pictura zugravilor, care pornea de la tradițiile bizantine, și până la încadrarea în direcțiile noi ale artei europene. Arta secolului al XIX-lea în Banat, ca și pe întreg teritoriul Monarhiei Habsburgice, a reprezentat o prelungire a epocii barocului, iar schimbările care s-au putut observa au fost legate de influența stilistică atât a picturii bisericești, cât și a temelor profane, în primul rând prin atenția acordată portretisticii. Cea mai mare influență au avut-o adepții clasicismului. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în anii optzeci ai secolului al XIX-lea legăturile picturii bănăţene cu Viena au reprezentat una din caracteristicile ei semnificative. Această legătură dovedește că pictorii bănăţeni, încercând să-i urmărească cât mai fidel pe profesorii vienezi, au limitat propria lor creativitate originală. În ciuda programelor școlare pretențioase, greu se poate nega faptul că pictorii sârbi și alți pictori bănăţeni ai epocii și-au păstrat simțul înnăscut pentru coloristică, care de fapt a reprezentat una din principalele valori ale artei plastice bănăţene în secolul al XIX-lea. Din punct de vedere artistic, interesul pentru culoare a acestor autori a reprezentat o continuare a tradițiilor seculare ale picturii ortodoxe. Portretistica a constituit un fenomen acceptat în acest mediu de reprezentanții noii burghezii, de funcționarii de stat dar și de pătura negustorilor și a militarilor. Aceștia cu toții ședeau liniștiți, ore întregi, fără să polemizeze, în fața pictorilor care le făceau portretul.

În anii treizeci ai secolului al XIX-lea pe scena artistică pășește o nouă generație de pictori care aduc în Europa Centrală, în primul rând din Viena și Roma, o variantă neoclasicistă a biedermeierului. Tematica acestor noi picturi a fost legată de portretul familiar intim și de scene care, într-un mod poetic neoclasicist, prezentau realitatea. Neoclasicismul care apare în această perioadă, se poate încadra în arta romantismului, însemnând reînvierea trecutului clasic, mult mai intens decât în clasicismul însăși. Artiștii bănățeni au studiat într-un număr mare la Roma, unde neoclasicismul cunoștea în acea vreme o expansiune simțitoare. Acolo au învățat să folosească, în operelor, Epoca Antică, într-un mod neoclasicist, în care domina desenul, fără factură, iar culoarea trecea în planul secund. Neoclasicismul a continuat practica renaștentistă de obținere a efectului suprafeței uniforme. În portretistică a introdus principiul frontalității echilibrate (la nivelul cel mai ridicat până atunci). Pictura a reprezentat prelucrarea sculpturii clasice în relief, în care au fost ignorate efectele atmosferice insistându-se asupra conturilor liniare. Figurile la acești artiști au dat impresia că sunt aranjate într-un șir pe o scenă îngustă. Pictura neoclasicistă în Banat a apărut ca reacție, în numele rațiunii și naturii, împotriva caracterului artificial al stilului baroc.

În anii patruzeci ai secolului al XIX-lea, respectiv în perioada dinaintea Revoluției de la 1848 până la sfârșitul deceniului al optulea, a domnit spiritul romantismului însă, din lipsa unui număr mai mare de clienți, care să comande compoziții istorice monumentale, principalul gen de exprimare a rămas în continuare portretul. Abia în jurul anului 1870, odată cu pictorii absolvenți ai Academiei din München, s-a observat o nouă răscruce în pictura din acest spațiu geografic, caracterizată prin acceptarea peisajului, ca gen artistic independent. Prin intermediul Münchenului, în pictura bănățeană apar diferite influențe ale realismului european, idei ale măștrilor francezi din Barbizon și

morala artiștilor olandezi din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Acești pictori au fost atrași de natura moartă și de scene rustice, realizate prin folosirea soluțiilor tonice, ceea ce înseamnă că au preluat, de la profesorii lor, nu numai viziunea realistă asupra lumii ci și tehnica de a picta, o anumită coloristică și tematică.

Una din caracteristicile specifice ale realismului sârb din acest spațiu, a fost lipsa compozițiilor cu teme sociale accentuate, în favoarea genului istoric, portretului, peisajului și naturii moarte.

Cu toate că s-au despărțit de zugrăvi și de meseriași încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar în decursului întregului secol al XIX-lea au fost acceptați ca oameni importanți și respectați în societate, abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu creșterea numărului de pictori absolvenți ai academiilor din Viena, Roma sau München, putem vorbi despre o independență mai mare a artiștilor plastici, în sensul că au putut funcționa și fără mecenai, respectiv fără amestecul direct al clienților în arta lor, în alegerea temelor și în prezentarea lor. Aceasta nu a însemnat că artiștii plastici ai sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX nu au avut protectori și sponsori, însă poziția lor în societate a devenit mai ușoară, munca mai liberă, prin faptul că protectorii și sponsorii nu mai făceau parte neapărat din elita clerului bisericesc, ci și din pătura burgheză bogată. În acea perioadă a fost considerat un lucru de prestigiu a avea un portret al tău sau o pictură, în care era prezentat un peisaj, o natură moartă, o compoziție istorică sau chiar a fi prieten cu un artist plastic. Nu trebuie totuși uitat nici faptul că pe întreg spațiul bănățean aceasta a fost perioada în care s-au pictat în continuare numeroase biserici și mănăstiri, unele conținând și compoziții istorice. În același timp, în Banat pictau și trăiau și numeroși artiști străini, în special din țările vecine.

Nicolae Popescu, un reprezentant de seamă al picturii bănăţene în secolul al XIX-lea

Nicolae Popescu, unul dintre marii pictori ai Banatului secolului al XIX-lea, „cel dintâi pictor bănăţean care a ridicat arta la nivel academic”¹, s-a născut în localitatea Zorlenţu Mare, în judeţul Caraş, în anul 1835, ca fiu al unui pictor local de icoane bisericeşti. Sub influenţa tatălui, s-a trezit şi la el interesul pentru pictură, dovedind în această artă un talent ieşit din comun. A fost observat de preotul satului Lazăr Țapu, care l-a dus la Bocşa Montană în atelierul pictorului Mihai Velceanu, iar mai târziu la pictorul Mihail Popovici din Oraviţa. Din Oraviţa, cu ajutorul preotului Țapu, a venit la Vârşeţ, ca ucenic al pictorului Ludovic Perjessy şi ca elev de liceu. Prin intermediul şi la recomandarea profesorului său de desen Wodetzky, a fost sprijinit în şcolarizarea sa de familia Mocioni². Această familie nobilă a fost în a doua jumătate a secolului al XIX-lea implicată foarte activ în sprijinirea financiară a tinerilor români, ce urmau şcolile secundare şi facultăţile din Monarhie. Când ne referim la tinerii intelectuali, care şi-au petrecut măcar o parte a vieţii la Vârşeţ, trebuie să amintim că, în anii de şcoală au fost sprijiniţi financiar de George Mocioni, proprietarul castelului din Vlaicovăţ. De bursa lui George Mocioni au beneficiat, printre alţii, Gruia Liuba Murgu, viitor avocat la Vârşeţ şi fruntaş politic al românilor din Monarhia Habsburgică, Svetozar (Svetoniu) Vasici, fiul fostului primar al Vârşeţului, senator şi intelectual emerit Andrei Vasici şi mulţi alţii. Nicolae Popescu a primit, la rândul său, o bursă, pentru a putea urma cursurile liceale la Vârşeţ. De altfel, la şcolile din Vârşeţ au fost înscrişi în aceste decenii numeroşi viitori reprezentanţi ai elitei intelectuale româ-

¹ Aurel Cosma, *Pictura românească din Banat*, Timişoara 1940, p. 36.

² G. Postelnicu, „Un mare pictor bănăţean uitat: Nicolae Popescu”, *Banatul*, nr. 5, Timişoara, 1927, pp. 24-35.

nești din Banat, printre care Damaschin Bojincă, Simeon Manguiuca, Petru Râmneanțu³, dar și Adam Duma („Neamțu”), la liceu și la Școala normală, viitorul haiduc legendar al Banatului⁴.

În anul 1855 Nicolae Popescu, la vârsta de 20 de ani, a plecat la Budapesta, „fără nici un cruceriu în pungă”⁵, dar a primit sprijinul studenților și al tineretului român din acest oraș, în special al lui Partenie Cosma⁶. După un an și jumătate și-a terminat studiile la Pesta și s-a îndreptat spre Viena. Fără surse financiare, și în capitala Monarhiei a fost sprijinit de studenții bănățeni de la universitatea de acolo. Timp de vreo doi ani a lucrat ca ucenic pe la pictorii vienezi, iar în anul 1860 s-a înscris la Academia de Artă. Cu ajutorul lui Vincențiu Babeș a primit o bursă de la Mocioni. În curând, datorită talentului său a devenit apreciat și a început să primească comenzi. În 1864 a terminat cursurile Academiei. A intenționat să se perfecționeze la Roma, însă nu a dispus de banii necesari, așa că s-a perindat prin mai multe locuri, încercând să-și adune surse financiare pentru plecarea la Roma. Primind din nou sprijin de la familia Mocioni, în anul 1865 a plecat în sfârșit la Roma. Acolo și-a continuă studiile, exersând o pictură inspirat de monumentele istorice romane, și s-a căsătorit cu o italiancă dintr-o veche familie nobilă. Există indicii că a vândut papei o pictură de a sa cu suma de 30 000 de lire. Înainte de 1870 s-a întors cu picturile sale în Banat, la Timișoara, unde începe să vândă din ele, dar și să facă cadou. Este de remarcat în special pictura *Călugărul capucin*, cumpărată de Ormós Zsigmond, prefectul comitatului

³ Mircea Măran, Eufrozina Greoneanț, Eugen Cinci, *Românii din Vârșeț. Momente importante ale trecutului cultural*, Vârșeț, 2017, p. 20-21.

⁴ George M. Braia, „Adam Neamțu”,

<https://cititordeproza.wordpress.com/2011/02/21/adam-neamtu/>

⁵ Maria Bereny, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu*, Giula, 2012, p. 118.

⁶ *Ibidem*.

Timiș (cu care pictorul a făcut cunoștință în anul 1865 la Roma), și trecută mai apoi în proprietatea Pinacotecii din Timișoara, împreună cu alte picturi și desene ale autorului. Deja în anul 1871, în colecția lui Ormós se găseau opt picturi, cumpărate direct de la Nicolae Popescu⁷. După moartea artistului, alte 38 de studii academice au intrat în colecția Ormós, prin intermediul notarului Trifunescu din Râtișor. Majoritatea acestor studii s-au pierdut însă la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial⁸.

La Caransebeș a inițiat, fără succes, înființarea, pe lângă episcopie, a unei Academii de pictură bisericească.

Activitatea lui Nicolae Popescu în Banatul sârbesc

În perioada 1869-1872 a pictat iconostasul bisericii din Seleuș (în Banatul sârbesc de azi), și diferite icoane și portrete la comandă în localitățile din apropierea Seleușului (Ilangea, Karlsdorf - azi Banatski Karlovac). O perioadă s-a stabilit și la Râtișor, fiind prieten cu notarul Simion Trifunescu și cu învățătorul Ioan Baica. Trifunescu a fost de altfel apreciat în epocă pentru activitățile sale de susținere a culturii și educației, fapt confirmat de presa contemporană⁹, astfel că prietenia sa și colaborarea cu pictorul Popescu nu a fost una neobișnuită.

Pictorul s-a stabilit nu după multă vreme la Vârșeț, unde s-a trezit într-o situație materială grea. Pentru a se întreține, a pictat icoane și portrete în Vârșeț și prin satele din jurul Vârșețului. Nevoit să lucreze repede pentru a câștiga, numeroase opere au fost executate în grabă, încât și-au pierdut din valoarea artistică. Acolo unde a fost bine plătit, a realizat adevărate ca-

⁷ Marius Cornea, Ormós Zsigmond e la collezione d'arte italiana del Museo di Timișoara, <http://www.banaterro.eu/italian/content/ormos-zsigmond-e-la-collezione-darte-italiana-del-museo-di-timisoara>

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Telegraful român*, Sibiu, nr.110, 1878.

podopere. În colaborare cu avocatul stagiar Ioan Șepețian, care în 1871 a fost angajat în oficiul din Vârșeț al avocatului Dionisie Cădariu, Nicolae Popescu a încercat, în același an, să vândă la licitație pictura sa intitulată *Portretul unui cerșetor cărunt din Roma*. Această pictură fusese apreciată de comisia artistică a expoziției din Roma - în perioada în care artistul își avea domiciliul în „orașul etern”- ca una deosebit de valoroasă. Anunțul pentru vânzarea acestei picturi a fost publicat de Șepețian în gazeta *Albina* din Budapesta¹⁰.

Din cauza problemelor financiare tot mai grave, pictorul și-a lăsat tablourile la prietenul său, notarul Trifunescu din Râtișor, și a plecat la Caransebeș, iar de acolo în Oltenia. Nici în Oltenia nu a reușit să trăiască din pictură, încât în toamna anului 1873 s-a întors la Roma, cu gândul de a rămâne definitiv în Italia. Intenția artistului a fost să termine lucrările la picturile bisericesti, la care s-a angajat în Oltenia și Banat, astfel încât vara să o petreacă la fața locului, iar iarna să picteze la Roma „la piesele mobile, firește cele mai fine”¹¹. În această perioadă a lucrat în paralel la mai multe picturi, operele sale fiind apreciate de profesorii de la Academia de Belle Arte din Roma, de la Universitate și nu în ultimul rând de numeroși reprezentanți ai nobilimii romane, care „se peregrină la atelierul românului, spre a vedea și a admira concepțiunile lui”¹². Printre alții, a fost vizitat și de reprezentanții diplomației ai Monarhiei Habsburgice la Roma, chiar în perioada când a terminat execuția unei icoane reprezentând Mormântul lui Isus Hristos, pentru biserica greco-catolică din Sân-Giorz, (districtul Năsăud). Lucrarea a

¹⁰ *Albina*, Budapesta, nr. 71/1871. Aceeași informație referitoare la scoaterea la licitație a picturii a fost publicată și în alte numere ale *Albinei* din același an.

¹¹ *Albina*, nr. 87, 1873, p. 3.

¹² *Albina*, nr. 25 din 31 martie/12 aprilie 1874, p. 2.

fost apreciată și de autoritățile de la Vatican, în frunte cu papa Pius al IX-lea, care „a stat încântat și el înaintea ei, iar în fine și-a ridicat mâinile și a binecuvântat-o”¹³.

În ciuda intențiilor inițiale, nu rămâne mult timp la Roma, primind o comandă se întoarce în Banat, pentru a picta în biserica din Pesac¹⁴. Apoi, soarta îl aduce din nou la Vârșeș. Se îmbolnăvește cumplit, se reface la prietenul său notarul din Râtișor, iar în urma însănătoșirii își scoate la loterie picturile. Nu reușește mare lucru, astfel că în 1877 părăsește definitiv Vârșeșul și se stabilește la Lugoj, unde trăiește în mizerie și se stinge din viață pe data de 29 decembrie 1877, fiind înmormântat la cimitirul greco-catolic din acest oraș. Popescu, după cum se pare, aparținea acestei confesiuni, cu toate că după naștere a fost botezat ca ortodox, însă, conform unor aprecieri¹⁵ - deși cu ocazia înmormântării „oficiosul Vaticanului, vorbind cu entuziasm despre el, nu precizează acest amănunt”¹⁶ - se pare că mai târziu a trecut la confesiunea greco-catolică. A pictat portrete, peisaje și scene religioase.

Realizarea picturilor în biserica ortodoxă română din Seleuș

Una dintre cele mai ample realizări ale artistului în Banat a fost desigur execuția picturii din biserica ortodoxă română din Seleuș, azi în Banatul sârbesc. Despre intențiile comitetului parohial din această localitate ne informează un document deosebit de interesant, păstrat în Arhiva Protopopiatului Ortodox Român al Panciovei (căreia îi aparținea comuna bisericeas-

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Aurel Cosma, op. cit., p. 38.

¹⁵ Gheorghe Naghi, „Correspondența lui Ioan Boroș cu George Bariț (1879-1883)”, <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2003/11.htm>

¹⁶ *Ibidem.*

că Seleuș). Este vorba despre ”Programul preste lucru de pictură și auritu templei...”¹⁷, semnat de parohul local Nicolae Otonoga, la 20 august 1868. Comuna bisericească din Seleuș a publicat în gazeta *Albina* un concurs pentru realizarea picturii și auriturii, din care cităm un fragment¹⁸:

„Comuna greco-răsăriteană în Seleușiu lângă Alibunari în Regimentul Serbo-Banatic nr. 14 voiește în calea ofertei ca templa bisericei (lucru de sculptură) să se aurească, precum și pictura în toată biserica să se lucre, pentru care lucrare se scrie concurs până la 20/8 septembrie 1868”.

La această dată, toți măștrii interesați au fost invitați la Seleuș, „unde vor putea vedea programul după care are să fie lucrarea adică auritul și pictura”, fiecare dintre ei având obligația a da „în fața comisiunii una probă a măștriei sale”¹⁹. Evident că programul amintit în concurs este cel păstrat azi în Arhiva Protopopiatului Panciovei, în care sunt prezentate cu lux de amănunte toate temele, care urmau să se găsească pe iconostas și în întreaga biserică și pe care trebuia să le realizeze artistul, care ar fi câștigat concursul.

Seleușenii au încredințat această importantă realizare pictorului Nicolae Popescu, pentru suma de 10.000 florini. Contractul a fost semnat pe data de 21 septembrie 1868²⁰. La 22 noiembrie, Consistorul Diecezan din Caransebeș acceptă *Programul* pentru pictarea bisericii din Seleuș, solicitând doar o mică modificare: în locul icoanei „Cristos în fața Anei” să fie reali-

¹⁷ A.P.S.N. (Arhiva Protopopiatului Panciovei, Satu Nou), „Programul preste lucru de pictură și auritu templei care are a se face în beserica susnumitei comune”, Seleuș 20 august 1868.

¹⁸ *Albina*, nr. 86 din 18/30 august 1868, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Aurel Bojin, *Seleuș - Biserica Ortodoxă Română*, Seleuș, 2000, p. 68.

zată tema „Ucenicul preferat al lui Cristos și evanghelistul Ioan”²¹.

Se pare însă că, în decursul desfășurării lucrărilor, s-au mai făcut și alte modificări, prin care a fost, într-o oarecare măsură, schimbat *Programul* semnat de preotul Nicolae Otonoga în 1868. Aceasta se poate deduce comparând punctele acestui *Program* cu descrierea picturilor de pe iconostas dată de istoricul de artă Adrian Negru²².

Nicolae Popescu a început să picteze biserica în luna martie 1869, terminând o parte din lucrări în noiembrie, când a întrerupt activitățile mutându-se la Timișoara, la hotelul „La trei roze”, unde intenționa să-și petreacă iarna²³. Ca o dovadă a renumelui de care s-a bucurat artistul în rândul populației românești din Austro-Ungaria, și nu numai, revista *Albina* mai preciza²⁴:

„Cu o cale ne folosim de această ocaziune a atrage atențiunea publică la operele d-lui Popescu în amintita biserică, care după informațiunile ce primirăm de la antistia acelei comune sus-numite și pe care la timpul și rândul său cu mare plăcere o vom publica, să n-aibă pereche în toată țara și să merite admirarea și a publicului și a cunoscătorilor de arte”.

Lucrările au continuat anii următori, cu anumite întreruperi, pentru că „pictorul avea momente de inspirație, când lucra mult, fără întrerupere, ca apoi săptămâni întregi să se odihnească”²⁵. Adevărul este și că, după cum am subliniat și mai sus, în

²¹ *Ibidem*.

²² Adrian Negru, *Nicolae Popescu 1835-1877*, Libertatea, Panciova, 2004, p. 34-35.

²³ *Albina*, nr. 91, 17/5 noiembrie 1869.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Adrian Negru, *Impushurile timpului*, Libertatea, Novi Sad, 1990, p. 26-27.

condițiile de iarnă Nicolae Popescu își părăsea „șantierul” și se retrăgea într-unul din orașele mari, fie la Timișoara, fie la Roma, unde se odihnea sau realiza unele lucrări, pe care le putea face în afara „șantierului”. Astfel, o parte din icoane au fost aduse la Seleuș deja lucrate la Roma, „încadrându-le apoi în ramele de pe iconostas”²⁶. La realizarea acestui amplu proiect a fost asistat de pictorii bănățeni Filip Matei, Matei Popovici și Iosif Matei²⁷.

În sfârșit, opera sa a fost finalizată pe data de 23 iulie 1872²⁸, iar deja în ziua următoare Seleușul a fost vizitat de înalți reprezentanți ai Graniței Militare Bănățene (generalul Scudier de la Comandamentul General din Timișoara și colonelul Sibalici de la Regimentul Sârbo-Bănățean din Biserica Albă), care au avut ocazia să admire realizarea artistică a pictorului Nicolae Popescu²⁹.

Una din problemele acute cu care artistul s-a confruntat în timpul colaborării sale cu comuna bisericească Seleuș a reprezentat-o întârzierea plătirii ratelor, ceea ce, se pare, nu s-a rezolvat nici după terminarea proiectului. Despre aceasta aflăm cu ocazia vizitei unei alte personalități la Seleuș. Este vorba despre fruntașul politic român Vincențiu Babeș, care a realizat în cadrul campaniei electorale o călătorie prin localitățile Banatului de sud (sârbesc de azi). Cu ocazia vizitei la Seleuș, pe data de 13/20 septembrie 1875, a mers să vadă și capodopera lui Popescu din biserică, cunoscându-l pe pictor încă din anii în care acesta era student la Budapesta și Viena. Cu această ocazie, Babeș le-a reproșat seleușenilor faptul că nu și-au achitat încă da-

²⁶ Aurel Bojin, *Seleuș - un secol de activitate culturală*, Seleuș, 1990, p. 173.

²⁷ Adrian Negru, *Nicolae Popescu 1835-1877*, p. 33.

²⁸ *Albina*, nr. 60, 1872, p. 3.

²⁹ *Ibidem*.

toriile față de Popescu³⁰, care se găsea într-o situație materială precară. Din dialogul purtat între liderul politic român și reprezentanții comunei bisericești aflăm că artistul a trimis din Roma la Seleuș încă patru icoane sub formă de cadou. Enoriașii au dat vina pe primarul satului, care „icoanele trimise de Popescu din Roma la adresa aceleuia — nu le-a primit, ci le-a returnat de unde au venit, cu cuvântul că elu nu stă în legătură cu nimenea din Roma”³¹. Întorcându-se la Alibunar, sediul plasei, Babeș a discutat cu pretorul cercual, căpitanul Payer, anunțându-l despre actul comis de primarul Seleușului și de faptul că pictorul academic nu și-a primit încă toată suma convenită, la care reprezentantul autorităților a promis că va lua măsuri. Nu avem informații despre cum s-a terminat această afacere și dacă datoriile seleușenilor față de marele maestru au fost achitate.

³⁰ *Albina*, nr. 71, 1875.

³¹ *Ibidem*.

Bibliografie

Izvoare arhivistice:

Arhiva Protopopiatului Ortodox Român al Panciovei, Satu Nou

Periodice:

Albina, Budapesta, 1866-1876.

Telegraful român, Sibiu, nr.110, 1878.

Lucrări monografice și studii:

Maria Bereny, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu*, Giula, 2012.

Aurel Bojin, *Seleuș - un secol de activitate culturală*, Seleuș, 1990.

Aurel Bojin, *Seleuș - Biserica Ortodoxă Română*, Seleuș, 2000.

Aurel Cosma, *Pictura românească din Banat*, Timișoara 1940.

J. Jovanov, *Minhenska škola i srpsko slikarstvo*, Novi Sad 1985.

M. Kašanin - V. Petrović, *Srpska umetnost u Vojvodini*, Novi Sad 1927.

N. Kusovac, *Srpsko slikarstvo 18. i 19.veka*, Beograd 1987.

Mircea Măran, Eufrozina Greoneanț, Eugen Cinci, *Românii din Vârșeț. Momente importante ale trecutului cultural*, Vârșeț, 2017.

D. Medaković, *Srpska umetnost 19.veku*, Beograd 1981.

D. Medaković, *Srpski slikari 18-19.veka*, Novi Sad 1968.

Gheorghe Naghi, „Correspondența lui Ioan Boroș cu George Bariț (1879-1883)”, <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2003/11.htm>

Adrian Negru, *Impulsurile timpului*, Libertatea, Novi Sad, 1990.

Adrian Negru, *Nicolae Popescu 1835-1877*.

G. Postelnicu, „Un mare pictor bănățean uitat: Nicolae Popescu”, *Banatul*, nr. 5, Timișoara, 1927, p. 24-35.

The painter Nicolae Popescu in the Serbian Banat House Stories: When I'm gone, I do not know what will happen with this house ...

Summary

A grammar of the residence and the architectural paradigm would not be complete without a semantic chapter: apart from the fact that the housekeeping and the architectural approach that led to its elevation lead to a special poetics and symbolism, the building of the house activates individual and collective actions, which generates pragmatic effects reflected in the semantics of the dwelling.

The semantics, poetics and the symbolism of the household start from the social and cultural representations and images of the house, activating the stories of houses: houses with stories and tale-houses.

The present study puts forward two architectural speeches, the traditional and the modern houses, as they can be found in the villages of Sălaj.

Keywords: house, household, architectural semantics, traditional architecture, modern architecture

Apstrakt

Cilj ovog rada je prikazivanje nekih manje poznatih detalja iz života velikog banatskog slikara Nikolaja Popeskua (*Nicolae Popescu*, 1835-1877), na osnovu do sada neobjavljene arhivske građe i savremenih novinskih članaka koji do sada nisu korišćeni u monografijama i studijama koje su posvećene ovom umetniku. U neku ruku tragična ličnost istorije banatske umetnosti XIX veka, iako akademski slikar, Popesku se ceo svoj život borio sa problemima koji su bili posledica društvenih suprotnosti prisutnih u austrougarskom društvu druge polovine XIX veka, a pre svega odnosa tog društva prema umetnosti, cenjene i prihvaćene, ali ipak ne u dovoljnoj meri da bi obezbedila siguran i lagodan život svima koji je praktikuju. Glavnu pažnju smo usmerili na boravak i umetnički rad ovog slikara na prostorima današnje Vojvodine (srpski Banat), pre svega na njegov boravak u Vršcu i na oslikavanje rumunske pravoslavne crkve u Seleušu, koje predstavlja jedno od remek-dela crkvenog slikarstva na našim prostorima u XIX veku.

Ključne reči: Banat, likovna umetnost, crkve, portreti

Textul - palimpsest și neliniștile creatoare Jurnalul Fericirii de Nicolae Steinhardt

*Important nu este să spui:
Iată ce au făcut din mine, ci:
Iată ce am făcut eu din ceea ce au făcut din mine.”*
J.P. Sartre

Diana Șimonca-Oprîța

Dintre toate domeniile literarului, cel care suscită în ultima vreme serioase și îndelungi dezbateri este acela al *literaturii subiective, de graniță, ori de frontieră*, așa cum apare ea numită în diferitele lucrări de specialitate. Anii '90 au readus în atenția publicului cititor, dar mai ales în unghiul de interes al criticii literare de întâmpinare, problematica jurnalului, a memoriilor, a autobiografiilor, a mărturiilor scoase la iveală după decenii de interdicție impusă de regimul comunist, dezvăluind felul în care acesta a înțeles să controleze printr-un sistem opresiv foarte bine pus la punct, existențele românilor în general, și mai ales pe acelea ale intelectualilor, considerați dușmani ai regimului. Abia acum începeau să apară mărturiile șocante, o dată cu publicarea în 1991 a *Jurnalului fericirii* al lui Nicolae Steinhardt, care-l așază pe autorul său de la bun început ca punct de reper în bibliografia ce viza de acum această problematică a carceralului și a modalităților recuperatorii prin cultură, credință și verticalitate. Înaintea sa cu un an, Paul Goma își publica volumul *Gherla* la Editura Humanitas.

Dacă ar fi să formulăm o întrebare legată de natura acestei scriituri: « În ce categorie vom așeza această scriere subiectivă? », putem răspunde fie așezând-o la granița dintre „narațiunea diaristică, narațiunea autobiografică și narațiunea memorialisti-

că.” (SIMION, I, 2001, p. 111), fie numind-o *jurnal atipic, jurnal après-coup, jurnal fără calendaritate* (SIMION, I, 2001, p. 111) ori, dacă ar fi să luăm în considerare complexitatea tematico-existențială cuprinsă în jurnal, un *jurnal total*. Un *jurnal total*, deoarece, mai mult decât notația cotidiană, realizată *après-coup*, cu note inclusiv de ironie și sarcasm, autorul plasează aici elemente ale discursului înalt teologic, pagini de genială critică literară și de comparatistică, considerații de antropologie culturală, de istorie a religiilor, de indianistică, de filozofie a culturii, de morală creștină, de dogmatică și patristică, într-un cuvânt un mozaic textual care încântă cititorul, însă care-l și deconcertează din pricina complexității și a superiorității mesajului.

Extrem de interesantă și, mărturisim, unică în paleta vastă a receptării textului steinhardtian, ni se pare a fi opinia ucenicului lui Steinhardt, poetul Ioan Pinte, autor a patru volume de poezie și al tot atâtor scrieri în proză, care opinează că locul *Jurnalului fericirii* ar trebui să fie configurat de tripticul *memorialistică – realitate – ficțiune*, un model al operei care ar putea fi regăsit și în cazul altor creații literare greu de categorisit, inclusiv în cazul *Amintirilor* lui Creangă. Modelul, după Ioan Pinte, este singurul viabil și cuprinzător al universului unei opere greu de abordat și cu atât mai greu de fixat în cadrele teoretico-literare ale genurilor:

- „Un alt exemplu (ilustru și deplin, cred eu, de data aceasta) în care regăsim dezvoltată schema memorialistică – realitate – ficțiune la modul creator este *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt. Aici putem vorbi chiar despre o supremație a ficțiunii asupra realității memorialistice. Textul steinhardtian este construit, fracturat și reasamblat de către autor printr-un procedeu romanesc. Ce sunt fragmentele *Bughi. Mambo. Rag*. dacă

nu o nostalgie și în același timp o regăsire, în plin subiect creștin, a ficționalului?” (PINTEA, 2007, p.143)

Jurnalul lui Nicolae Steinhardt este, așa cum am mai amintit, o scriere *après-coup*, ale cărei notații temporale se întind pe o perioadă destul de lungă, acoperind în timp intervalul dintre anii 1924 și 1971, deși miezul evocărilor îl constituie perioada 1959-1964 delimitată de arestarea, judecarea, condamnarea și încarcerarea acestuia. Spațial, jurnalul ne poartă atât în zonele cosmopolite ale Europei (Londra, Paris, Lucerna, Chevotogne, Montreux, Viena, Interlaken, Chartres), cât și în celulele de la Aiud, Jilava și Gherla în care se configurează trausul fericit al devenirii metanoizate prin suferință. Dacă cele mai multe fragmente au doar indici de timp și de loc de tipul *Montreux, 1938* ori *Gherla, 1962*, unele fragmente considerate de autor a fi importante pentru comentariul teologic și filozofic pe care-l presupun capătă titluri ce lămuresc tema discuției: *Socrate și Iisus Hristos, Iar problema lui Eli, Eli*.

Identificăm aici *in nuce* atât ideile reiterate mai târziu în eseurile literare din *Monologul polifonic, Critică la persoana întâi* ori *Escale în timp și spațiu*, cât și ideile dogmatico-morale ori filozofice din *Cuvinte de credință* ori *Drumul către isihie*. Ceea ce autorul numește într-unul din volumele sale „manii cogitative” (STEINHARDT, 2006, p.17) nu sunt altceva decât temele preferate pe care orice autor simte că le are la îndemână și pe care le poate exploata cu mai multă șansă de reușită pentru frumusețea și relevanța ideatică a textului său. Regăsim astfel în textul *Jurnalului fericirii* des invocata problematică a libertății individului cuprinsă în spusa lui Kierkegaard conform căreia „Contrariul păcatului nu e virtutea, contrariul păcatului este libertatea” (STEINHARDT, 1994, p. 349), teorii și definiții ale artei, așa cum e ea înțeleasă de marii gânditori ai lumii, aspectul

răului în lume și al coexistenței acestuia cu principiul Binelui suprem care este Dumnezeu, adeseori reluat în predicile din *Cuvinte de credință*, precum și rolul lui Iuda ca agent al diavolului în iconomia mântuirii. Fericirea, bucuria procurată prin suferință, prietenia înțeleasă ca sacrificiu pentru aproapele, redimensionarea valorilor într-o lume care își pierde valorile prin desacralizarea venită mai ales din zona occidentală, credința ca fapt superior-mântuitor, dar și ca paradox, sunt toate repere ale unui complex parcurs scriitoricesc.

Intertextualitatea se realizează mai ales prin raportarea la textele predicilor apărute postum în volumul *Dăruind vei dobândi*, reeditat apoi cu un titlu modificat, însă cel real, al autorului, *Cuvinte de credință*. Cele mai multe din ideile ce configurează dezbateră cu nuanță teologal-mistică, ascetică, patristică și filozofică sunt cuprinse într-o formă condensată în jurnal. Mai târziu, aflându-se deja monah tuns într-o călugărie în mănăstirea Rohia, Steinhardt va uza de comentariile din jurnal, folosindu-le ca puncte de plecare pentru multe din predicile sale. Raportul de directă determinare între texte este de natură mai multă decât evidentă:

- „Smochinul neroditor. Acesta cred că este sensul la prima vedere atât de nedrept al parabolei, unde Hristos mai degrabă îl recuză pe smochin, îi spune «lipsește din fața mea», decât îl blestemă. Parcă Hristos ne cere să lucrăm după soroace și regulamente, ca la bănci.” (STEINHARDT, 1994, p. 37) / „Pentru nimic în lume să nu primim avutul cel mai de preț – sufletul – oferind Domnului jalnicul, iritantul, netrebnicul spectacol al unor ființe refugiate în prostia rea, fudulă, stupidă a legalismului contabilicesc.” (STEINHARDT, 2006, p. 37)

- „Dostoievski în *Demonii* și *Frații Karamazov* – nu numai preafrumoase romane, dar și adevărate cărți de învățătură creștină (pe care eu unul nu mă sfiesc a le așeza imediat după *Sfintele Evanghelii* și *Scrierile Sfinților Părinți*)[...]” (STEINHARDT, 2006, p. 167) / „Dostoievski plănuia să mai scrie până în 1882 un epilog al *Fraților Karamazov* și apoi o viață a lui Hristos. Pesemne că Dumnezeu n-a vrut să mai existe o a cincea evanghelie.” (STEINHARDT, 1994, p. 58)

Complexitatea tematică își găsește echivalentul într-o retorică mereu în acțiune, maleabilă și permanent adaptată perfect mesajului, locului și contextului implicat. Așa cum am văzut și în predicile rostite în biserica mănăstirii Rohia, limbajul și registrele acestuia se adaptează permanent la strategia vorbitorului. În jurnal asistăm la o paradă de registre mergând dinspre registrul academic, formal uneori spre cel al străzii, „de cartier” în alte situații, de la cel arhaic care vrea să surprindă o anume aromă a timpului deja apus, până la cel înalt neologic frizând opulența verbală, de la tragic ori dramatic la comic, fiindcă de multe ori experiențele-limită sunt cele care nasc în om nebănuite surse de supraviețuire prin memorie, literatură și umor, de la cel neutru exprimat uneori în trimiterile cu iz științific la cel adânc implicat al misticii, al religiozității, în fine, toate ocazii pentru cititor de a se lăsa vrăjtit de textul-mozaic al unui autor întotdeauna surprinzător.

Tricotajul textual e complicat și de inserarea în cursul cărții a acelor fragmente aparent incoerente, intitulate *BUGHI MAMBO RAG*, care surprind într-un joc naratologic uimitor perspective, voci și împrejurări, toate configurate de realitatea sumbră a pușcăriei, dând seamă, prin inconsecvența tematică a mesajului, prin aflusul informațional și prin aiuritoarea schim-

bare a focalizărilor și a decorurilor, de contururile unei lumi abia bănuite de cititor, o lume în care ilogicul, absurdul, incongruența și ruptura ca formă de alienare vorbesc de la sine. O superioară demonstrație de talent scriitoricesc, întrucât pentru un scriitor obișnuit cu frumusețea cuvântului, cu limbajul ornat în chip voit, cu echilibrul frazei și cu logica implicată a oricărei forme de discurs literar-artistic, va fi extrem de dificil să construiască o lume afonizată a discontinuuului în care exponenții frazeologuilor în exces nu vor fi vreodată cunoscuți, poate nici măcar de cel care le-a dat viață. Măiestrita metodă a frazeologuilor lipsite de emițător cunoscut e poate una din cele mai moderne metode ale discursului în varianta sa de pragmatică textuală și de retorică implicată de vreme ce scopul lor e acela de a sugera sordidul și disperarea unei lumi care are nevoie de cuvinte, uneori și în exces, pentru a putea supraviețui.

Dacă supraviețuirea în pușcărie are nevoie de poezie, de mistică și de umor, ea necesită în egală măsură și o exacerbare a acestora pentru a putea face posibil trăitul. Cum nu toți deținuții au șanse precum aceea a lui Steinhardt care se bucură de o lămuritoare experiență religioasă, capabilă a efasa uneori aspectele degradante ale închisorii, pestrița lume adunată aici își prelungește în discurs obsesiile, temerile, neliniștile, nerealizările pe care le-a trăit în afara acestui spațiu până la momentul condamnării. Dacă în fragmentele construite prin intermediul narării, al evocării, al realizării de portrete ale personalităților se numesc în diacronie emițătorii opiniilor ce nu-i aparțin autorului – „Viața, zice André Breton, e felul în care un ins pare a se fi învoit cu inacceptabila condiție umană” (STEINHARDT, 1994, p. 60) ori „Nicolae Bălcescu în *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*: Cine luptă pentru libertatea se luptă pentru Dumnezeu.” (STEINHARDT, 1994, p. 61), în cazul episodului *BUGHI MAMBO RAG* naratorul-personaj devenit narator omniscient surprinde o pluralitate de voci într-o sincronie amețitoare.

Vocile se confundă, emițătorul nu se mai cunoaște, recunoscându-se doar ariile de interes ale celor care sunt surprinși în acest carusel lingvistic ce alunecă uneori spre logomahie:

- „*N-a vrut să mă asculte Maniu, și cât l-am rugat, ei dacă ar fi vrut să mă asculte, s-a luat după Penescu... Budinca de griș? să-ți spun eu cum se face budinca de griș, că văd că dumneata habar n-ai... Ei, dumneata care zici că ai trăit atâta la țară, ia să te vedem: găina cotcodăcește, rața măcăie, gășca găgâie, dar curcanul ce face? Ai? Bolborosește, domnule, bolborosește... Natalia Negru, așa o chema... Da de unde! asta a fost femeia pentru care s-a omorât Șt. O. Iosif, pe a lui Odobescu o chema altfel, nu-mi aduc aminte acum, parcă un nume cu o rezonanță germană... Uite, mai întâi că laptele trebuie neapărat bine fiert înainte, grișul se pune numai după aceea... Cornes grecques, domnule, așa le spune la bame... Da, ai dreptate, Tămădăul a fost o acțiune întreprinsă atât de ușuratic încât nici nu-ți vine... Vezi, bursuc să-ți spun drept nu mai știu cum e, dihorul însă... E în Dante, domnule...” (STEINHARDT, 1994, p. 92)*

Rupte de restul textului, nu doar prin titlu, ci și printr-o grafie specială, aceste fragmente în număr de treizeci și șapte, sunt plasate strategic în jurnal, acoperind aproape întreg spațiul cărții, însă nu de la început, ci preluate de undeva din mers, deoarece diaristul simte probabil nevoia de a construi o atmosferă, o stare, de a-l face pe cititor să înțeleagă care e lumea acestei cărți și, abia după aceea, să-l pună în fața aiuritoarelor tirade

discontinue din *BUGHI MAMBO RAG*. O singură secvență textuală nu se supune modelului deja anunțat al tipului *BUGHI MAMBO RAG*, și anume fragmentul ce-l consacră, acesta nefiind rupt de restul textului, probabil din dorința de a i se conferi rolul explicativ în iconomia jurnalului:

- „E o aglomerație de neconceput, [în celula 18, n. n.] abia te poți mișca, gălăgia e formidabilă, deși se vorbește numai în șoapte (cel puțin teoretic), coada la tinetă e neîntreruptă, circulă întrebările cele mai năstrușnice (*cum se spune cintezoi pe franțuzește? prin ce pace s-a încheiat războiul de șapte ani? cum se spune alarmă pe nemțește? care-i numele celor trei parce, celor două muze, celor trei grații, celor șapte înțelepți ai lumii antice? celor șapte regi ai Romei? celor trei cuconi din Babilon, dar pe siriacă? – cum îi chema pe frații Buzești cu numele mic? cine a compus Țar și teslar? care-i capitala Suabiei? care sunt râurile din Eden? da' hasmațuchi, cum se spune pe franțuzește? dar gutui pe englezește?*) *Bughi mambo rag.*” (STEINHARDT, 1994, p. 80-81)

Considerațiile lingvistice întâlnite în citatul de mai sus se vor regăsi și pe parcursul celorlalte enclave, împreună cu notația istorică, cu trecerea în revistă a diferitelor personalități, cu citatul cultural și cu trimiterea intertextuală. Ceea ce ni se pare a fi interesant e aspectul progresivei scăderi în consistență textuală a acestor *enclave ale discontinuității*, spre finalul jurnalului înregistrându-se intervenții de doar câteva rânduri, inclusiv una de doar un rând care încheie obsedantul ciclu de reveniri tematice cu eterna grijă a omului pentru gastronomie:”... să ai grijă

să torni sosul de ciocolată fierbinte peste grișul care trebuie să se fi răcit...” (STEINHARDT, 1994, p. 40). Senzația e aceea a unei calmări a spiritelor, a unei reveniri la normalitate, atâta vreme cât trăncăneala unei lumi și a unui spațiu ireconciliabile s-a finalizat, lăsând loc meditației, introspecției, într-o lume care pare să-și fi găsit echilibrul dacă nu în realitate, atunci măcar în individul metanoizat.

Istoria individului, configurată de parcursul unei vieți cu obstacolele aferente care se numesc detenția, boala, moartea părinților, trădarea prietenilor, imposibilitatea jubilării pe marginea propriei opere interzise, dominația unui regim absurd care se construiește pe minciună, este întreruptă în curgerea ei de veritabile eseuri care își manifestă propria lor independență față de textul jurnalului. Dovadă reluarea temelor din aceste eseuri teologico-filozofice în celelalte volume ale autorului, volume care îi vor îmbogăți parcursul scriitoricesc începând cu 1976. Autorul consacră ample fragmente abordării unor problematici esențiale pentru ceea ce înseamnă rolul și locul omului într-o lume a contrastelor, a declinului, a alienării: puterea diavolului în lume, creștinismul față în față cu prostia sau cu obtuzitatea unor practicanți marcați de osârdie tâmpă, libertatea înțeleasă ca mărturisire a adevărului, chiar și atunci când aceasta te poate duce către moarte, fericirea procurată prin suferință, arta ca desăvârșire a sinelui artistului, prietenia dusă până la limita sacrificiului individual, dreptatea în abordarea creștină, dar și în concepțiile altor credințe și religii.

Analiza nu se oprește aici, căci aceste veritabile eseuri sunt punctate de considerații asupra marilor cărți ale omenirii (*Don Quijote*, *Citadela*, *Falsificatorii de bani*, *Crimă și pedeapsă*, *Război și pace*, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, *Nuvelele lui Mircea Eliade*, *Spovedaniile pelerinului rus*, *Adolescentul*), Steinhardt simțind permanent și acut nevoia de a analiza, de a glosa, de a compara, de a stabili clasamente, de a se

manifesta în plinătatea talentului de comentator de texte, în cazul în care sintagma de critic ar fi prea pretențioasă, știut fiind că Steinhardt nu se numise vreodată pe sine în acest chip, definindu-se doar ca un împătimit cititor și comentator de texte.

Astfel, *Don Quijote* rămâne una din cărțile contemporane cu excelența pentru că nu doar personajul visător, *hidalgoul* veșnic angajat în a-i salva pe străini, întemnițați și bolnavi e irepetabil ca structură și relevanță personagială, ci și autorul, un Cervantes care, în dorința de a-și păstra cuvântul dat unui așa-zis prieten își va pierde libertatea în timpul războiului din Algeria. Perspectiva modificată, *vederea altfel* a lucrurilor în lume îl fac pe exaltatul cavaler, nebun în ochii celorlalți, să redimensioneze coordonatele demnității și ale aristocrației într-un chip de neegalat:

- „Pe toți oamenii îi îmbie să se recunoască drept ceea ce sunt cu adevărat: niște fii ai Tatălui, ai stăpânului. Din acest punct de vedere cartea cea mai apropiată de *Evangheli* este *Don Quijote*, de vreme ce și cavalerul din La Mancha le spune celor din cârciumă că sunt castelani fără s-o știe și le cere să se și poarte ca niște nobili ce sunt” (STEINHARDT, 1994, p. 104)

Cărții lui Mihail Bulgakov, *Maestrul și Margareta* nu îi laudă calitățile deja evocate de alți critici literari, de vreme ce opera fusese numită drept una dintre marile cărți ale literaturii universale, ci îi găsește nota de umor irezistibil și de perfectă adaptare la un model sovietic uniformizant – primusul, care îi pare a fi toată taina cărții. Nimeni până la Steinhardt nu a observat puterea de sugestie și de configurare a unei lumi pe care o putea da doar această unealtă casnică într-o Uniune Sovietică a mizeriei și a dezolării:

- „Motan negru, desigur, e perfect pentru un drac, de ce însă cu Primusul? [...] Primusul acesta face toți banii și este cheia cărții, și e dovada genialității autorului. [...] *Acesta e comunismul! Acesta și nu altul: tovarășul de la raion, spațiul locativ, certificatul de origine socială, delațiunea obligatorie, cozile, primusul. În vreme ce un miliard și jumătate de imbecili, în occident, oftează, manifestă, răpesc, urlă, scriu, se despoaie, își lasă barbă, fac dragoste în public, aruncă cocktailuri molotov pentru a realiza idealul: Primusul, mașinuța cu gaz a sărăcimii.*” (STEINHARDT, 1994, p. 155)

Lui Dostoievski și cărților sale le atribuie întotdeauna superlativele aprecierii sale critice. Amintind de dorința nerealizată a acestuia de a mai scrie înainte de moarte o continuare la unul din romanele sale, *Frații Karamazov*, și apoi o viață a lui Hristos, Steinhardt remarcă emoționat imposibilitatea finalizării unui asemenea proiect: „Pesemne Dumnezeu n-a vrut să mai existe o a cincea evanghelie.” (STEINHARDT, 1994, p. 58) Cu o astfel de notație critică, menită a surprinde esența teologală a creației romancierului, orice altă spusă e superfluă. Impactul e total și cititorul va reține aceste opinii ca pe niște veritabile aforisme la care se va întoarce frecvent. Dostoievski, după problema libertății individuale e, de departe, într-un index imaginar al cărții, numele cel mai des evocat, reperul cu cele mai variate trimiteri. Dostoievski nu are doar rolul de a fi creat o lume transfigurată în artă, ci mai ales pe acela de a fi numit la un moment dat valorile suprem-mântuitoare ale omenirii. El nu e doar scriitor. E grăitor de adevăr în sensul cel mai pur teologic:

- „Lui Dostoievski i se datorează o viziune ce pare definitiv explicativă: am fost în paradis, în lumea inocenței; am căzut, ne-a murdărit păcatul, prin mântuire ieșim din mocirlă și ne îndreptăm iar spre inocență; de data asta însă va fi o inocență meritorie căci va păstra, îngrozită, amintirea răului și va fi afirmarea conștientă a binelui, o trăire nu o simplă stare. Așa se înțelege de ce omul va fi socotit deasupra îngerilor.” (STEINHARDT, 1994, p. 254-255)

Steinhardt găsește și cărților cu mesaj teologic mai puțin evident calități nebănuite și identifică grile de lectură care țin-tesc mereu spre tezele moral - creștine, ocazie pentru poetul Ioan Pinteș, iubit ucenic al lui Steinhardt, să noteze în jurnalul său:

- „Nimeni nu spune că N. Steinhardt e un critic eminent creștin! Și asta mă supără. Aproape toată critica lui – eseuri, cronici literare, recenzii – are un profund caracter creștin.” (PINTEȘ, 2007, p. 67)

Cum scriitorul în cauză e victima unui regim uniformizator în chip absurd, acesta simte nevoia de a dezbate pe larg problematica ideologiilor secolului al XX-lea și nu doar, încercând să înțeleagă mecanismul profund care inițiază și consacră astfel de utopii politice. Analist avizat, căci doctoratul său redactat pe o problematică a dreptului constituțional din perspectiva lui Léon Duguit, îi conferă oarecare competență critică, de vreme ce miza acestui domeniu al dreptului e aceea de a identifica și defini coordonatele conceptului de *libertate* la nivel soci-

al, Steinhardt înțelege să prezinte dintr-o perspectivă obiectivă, bazată pe argumente psihologice, istorice, sociologice, moral-religioase și politice, mecanismul și logica internă a fiecărui fenomen social în parte:

- „Despre egalitate ca patimă:
Sf. Grigore din Nazianz: dorința de egalitate este aceea care a provocat prăbușirea lui Lucifer.”
(STEINHARDT, 1994, p. 245)
- „ - Cum funcționează perfecta logică demențială?
Premizele: Burghezia trebuie să piară;
Cine nu e cu noi e cu ei.
Concluzia: Pe rangă cu el!
Poate că arestările din perioada 1947-1950 să fi avut și caracter de teroare politică. Cele din 1958-1959 sunt numai demențiale. Regimul e consolidat, orice justificare politică a dispărut. Acum mașina se rotește de la sine. Mătura ucenicului vrăjitor bate darabana. Țelul e uitat. *Înghițiți, mestecați*. Sunt puși sub stare de arest spiritiști, bridgiști, dansatori, coriști. Lotul bridgiștilor, lotul spiritiștilor, lotul Patriarhiei, lotul ascultătorilor la radio, lotul comentatorilor, lotul filateliștilor (au făcut schimburi de mărci, pe una se afla chipul mareșalului Antonescu).”
(STEINHARDT, 1994, p. 237)
- „ - Despre nebunie am mai învățat ceva: că principalul – în închisoare ori în situații-limită – este să nu înnebunești. George Orwell (1984): nu izbutind să te faci auzit, ci rămânând zdravăn la minte duceai mai departe moștenirea omului.

De ce? Pentru că nebunia este contagi-oasă și pentru că orice regim totalitar este și ne-bun.” (STEINHARDT, 1994, p. 402)

Născut dintr-o experiență aflată la limita umanului și a suportabilității individului plasat în mod nedrept într-un univers concentraționar, aparent fără ieșire, însă transferându-se prin talentul autorului într-o operă inimitabilă și irepetabilă, *Jurnalul fericirii* a fost numit pe rând: operă renașcentistă, medievală, creație a unui geniu teologico-mistic, academie literară, corpus de valori, de norme și de documente, carte necesară fiecărei generații, *Biblie* a genurilor biograficului, carte totală și contemporană cu Dumnezeu, în fine, un reper aflat dincoace și dincolo de rău și de bine, într-un spațiu al libertății care se confundă cu starea de fericire. Cum scriitorul n-a trasat niciodată o clară delimitare între viață și cărți, înțelegându-le ca pe două realități care se hrăneau una din cealaltă, împrumutându-și doza de fericire, dar și de risc asumat, se poate spune că jurnalul devine cartea unui om pentru care „talentul fără conștiință morală e un talent fără anvergură” (SIMION, 1980, p.11).

Bibliografie

- Pintea, Ioan, *Jurnal discontinuu cu Nicolae Steinhardt*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I-III, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- Simion, Eugen, *Incertitudinile moralistului*, în „România literară”, nr. 23, 1980
- Steinhardt, Nicolae (Monahul Nicolae de la Rohia), *Cuvinte de credință*, Ediție definitivă îngrijită de Ioan Pintea, *Cronologie*

- N. Steinhardt* de Viorica Nișcov, Postfață și *Indice de nume* de Ioan Pinte, București, Editura Humanitas, 2006.
- Steinhardt, Nicolae, *Între lumi. Convorbiri cu Nicolae Băciuș*, Cluj- Napoca, Editura Dacia, 2006.
- Steinhardt, Nicolae, *Jurnalul fericirii*, ediție îngrijită și note de Virgil Ciomoș, postfață și repere bio-bibliografice de Virgil Bulat, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.

The Palimpsest text and creative anxieties The Journal of Happiness by Nicholae Steinhardt

Summary

The publication in 1991 of Nicolae Steinhardt's *Journal of Happiness* transforms his author into a landmark in the series of journalists whose work contain testimonies revealed after decades of interdictions imposed by the communist regime. The journal of Nicholas Steinhardt covers a relatively long period, between 1924 and 1971, even though the core of the evocation is the period 1959-1964, when the arrest, trial, conviction and imprisonment of the author take place. The history of the individual, configured by a life with the associated obstacles, which are called detention, illness, parents' death, the betrayal of friends, the interdiction of his own works, the domination of an absurd regime that is build on lies, is interrupted by genuine essays independent of the text of the diary, by numerous comments about various authors and books, transforming the journal into an inimitable and unrepeatable work.

Keywords: communism, diary, arrest, detention, forbidden work

Despre Centenar, în al cincilea anotimp, prin Muzeul Satului Bănăţean

Borco Ilin

Unul din marile merite ale antropologiei vizuale este multitudinea de metode de abordare ale comunităţilor mai vechi sau mai noi. Vorbeşte despre subiect, recent, Marc Auge, în „Antropologia” sa, unde sugerează că antropologia vizuală nu se mai rezumă doar la film, fotografie sau documentar, ci trebuie să țină seama și de radio, televiziune, publicitate, videoclipuri sau internet¹. Discuția conduce la lărgirea accepțiunii de fotografie etnografică sau album de fotografii, pentru că „fotografia este subversivă nu atunci când inspăimântă, răscolește sau chiar stigmatizează, ci atunci când este meditativă”².

O astfel de abordare favorizează fotografia etnografică să stârnească, pe de o parte, emoții maxime în privitor (amintire, nostalgie, reverie, mirare) dar și abordări ale culturii tradiționale din perspective multiple: multiculturalitate, locuire și evoluția arhitecturii, obiceiuri și tradiții, aspecte ce țin de gen, evoluția comparativă a vieții cotidiene în satul românesc.

Componenta cea mai des abordată a spațiului bănăţean este multiculturalitatea. Desigur, este rolul istoricilor să vorbească despre devenirea administrativă a Banatului; este rolul lingviștilor să analizeze suportul multilingvismului specific bănăţean pentru definirea culturilor multifacetate; în fine, este rolul etnografilor să vorbească despre interferențele culturale la

¹ Marc Auge, Jean-Paul Colleyn, *Antropologia*, Editura Institutului European, Iași, 2013, p. 85 - 86

² Roland Barthes, *Camera luminoasă – însemnări despre fotografie*, Editura Idea Design & Print, Cluj Napoca, 2009, p. 37

nivelul cotidianului și sărbătorii din satul tradițional bănățean dar și despre respectul reciproc dat de fiecare etnie celorlalte atunci când a fost vorba de aprecierea calendarului religios, de ținerea sărbătorilor cu fundament precreștin sau de obiceiurile ce țin de viața omului, familie, momentele cele mai importante ale devenirii individului (nașterea, nunta, înmormântarea) sau despre raporturile omului cu divinul.

Muzeul Satului Bănățean din Timișoara se aliniază acestei abordări complexe a diversității spațiului bănățean prin multiple forme de comunicare cu publicul, proprii unui muzeu patrimonial:

1. „**Al cincilea anotimp**”³; albumul, care strânge între copertile sale imagini preluate și pelucrate de-a lungul mai multor ani de muzeografie și public relations la Muzeul Satului Bănățean, se poate recomanda, printre altele, și ca o lecție etnografică de conviețuire europeană mai actuală ca niciodată, vorbind despre casele, curțile, porțile și grădinile Banatului, despre sărbătorile asumate multicultural, despre interferențele culturale la nivel de tradiții și obiceiuri, și, mai ales, despre *satul bănățean văzut ca open space*, încăpător pentru fiecare cultură în parte, tolerant cu fiecare dintre grupurile etnice și mereu gata să le promoveze poveștile în imagini.

Apreciind volumul ca un exercițiu de antropologie culturală, profesorul timișorean Marcel Tolcea considera că „imaginile lui Borco Ilin surprind (...) un ceva ce se referă la eternitatea arhetipală. Adică acel timp ce are în cărca lui sute de ani de grijă față de câteva „reguli” cosmice: casa este casă câtă vreme este centrul lumii, iar fiecare locuire autentică este, din această perspectivă, un centru al lumii. Fiindcă, asemenea oricărui ochi vigilent de antropolog, grija lui Borco Ilin nu este de a fotografia doar Muzeul Satului Bănățean, ci de a fotografia mi-

³ Borco Ilin, *Al cincilea anotimp*, Editura Brumar, Timișoara, 2017

racolul prin care acest loc mereu tânăr, dar îmbătrânit în vreme, intră în respirație cu Cosmosul. Și, ca să vă explic de ce spun asta, am să vă semnez că primul text ce însoțește fotografia conține următoarea artă poetică:

Imaginea nu este prelucrată. La noi, iarba e din iarbă, pomii sunt din lemn, păpădiile sunt din gălbenuș solar, iar trecutul e viu.

De fapt, fotografiile lui Borco Ilin ascund în peisajele sale din văzutele Satului Bănățean tocmai aceste „personaje” de dincolo de timp și vreme. Iar prezența sublimă / subtilă a instanțelor celeste printre alei, în interiorul caselor, în iarbă, aer și respirație, printre unelte și animale, ne bucură ochiul interior, ne umple sufletul de emoție și ne așază într-un timp ce pare să își fi oprit pasul tocmai acolo.

Fiindcă, într-un muzeu adevărat, Timpul chiar își face casă cu vederea spre Oameni”⁴.

La rândul său, prefăcând volumul din punctul de plecare al etnografului de teren, etnologul Camelia Burghele remarcă faptul că „Al cincilea anotimp” este o cercetare modernă de antropologie vizuală: spațiul de investigare este lumea satului bănățean, cu poveștile lui. Vorbim aici despre decodarea antropologică a experienței umane din viața cotidiană a satului tradițional. Case și biserici, interioare și exterioare, instituții bătrânești și grădini, curți și garduri, prispe și ferestre, fiecare cu o poveste, cu un sens. Tușa estetică pe care le-o imprimă fotografii nu diminuează, ci din contră, sporește valoarea de mărturie a fotografiei, care poate transmite ea însăși, fără alte concepte, ideea, povestea și sensul.

(...) Fotografiile – uneori prezențe singulare, alteori în tandemuri generate de anotimpuri diferite, sunt prefăcute de tex-

⁴ Marcel Tolcea, *Acolo unde Timpul își face casă cu fereastra spre Oameni*, în Borco Ilin, *Al cincilea anotimp*, Editura Brumar, Timișoara, 2017, p. 4

te poetice care asigură unicitatea acestui demers de antropologie vizuală. Nu este un album, ci o poveste; și nu un simulacru, ci este realitatea vecină cu noi; nu este clișeul din știrea TV, ci este o dezvoltare a locuinței din Banatul multicultural.

Tehnica fotografică răspunde magistral efortului de capturare a realității, integrând o memorie colectivă prin succesiuni de poze – povești, iar povestea de lângă fotografie este, în fapt, narațiunea unei comunități prin care își citește propriile-i mesaje. Și poate că aici e cheia sensului pierdut al imaginii, despre care vorbea atât de pesimist Baudrillard...

Spuneam că ne găsim în fața unui demers unic în muzeologia românească, prin alăturarea artei fotografice cu scriitura literară, a imaginii cu povestea; avem de lucru și noi, etnologii, pentru că Borco Ilin ne aruncă o provocare: să scriem despre fotografie ca despre un demers secund - mai întâi obiect de muzeu, apoi obiect al analizei științifice, antropologice⁵.

Așadar, ca autor și responsabil de sectorul de public relations al instituției, am gândit acest instrument de promovare și ca scriitor timișorean. Povestea acestui album foto îl face inedit pe piața culturală a muzeelor la nivel de concept și la nivel de abordare. Povestea este una care nu se va termina vreodată, deși dispunem de același codru și de același sat bănățean, mereu. Odată ajuns la capătul satului, nu ești la sfârșit de drum. Povestea începe abia atunci când iese dintre coperti. Al cincilea anotimp devine, din muzeu, din sat, din pădure – un sat cu oameni vii.

Fotografiile făcute de mine de-a lungul ultimilor ani și selectate în albumul de față au creat acest personaj de „al cinci-

⁵ Camelia Burghel, *Un experiment de fotografie antropologică sau cum Borco Ilin ne face să credem în „al cincilea anotimp”*, în Borco Ilin, *Al cincilea anotimp*, Editura Brumar, Timișoara, 2017, p. 6

lea anotimp” datorită capacității de deghețare și re-deghețare a satului nostru bănățean.

2. Colecția de cartoline generic numită **Despre Centenar, prin Muzeul Satului Bănățean** susține nu doar ideea multiculturalității, ci și pe cea a centenarului sărbătorit în 2018, adică a devenirii satului bănățean de-a lungul unui secol de istorie locală.

Obiectele fizice – în cazul de față – casele din muzeul nostru – au nevoie de spațiu ca să existe, și, ca urmare, marketingul nostru cultural este condiționat de modelul spațiu-timp. În povestea noastră, spațiul care ne este la-ndemână, adică obiectivele muzeale în sine și pădurea, se transformă într-un timp, un cronos cu puternice valențe morale, sufletești – memoria satului, viața la țară cu întreg microcosmosul ei: bunicii, amintirile, uitarea și rememorarea - și valențe geografice și istorice: multiculturalitatea, documentul, mărturia, datarea, orânduirea, specificul etnografic zonal.

Am gândit cele două instrumente de promovare a Muzeului Satului Bănățean Timișoara nu doar ca instantanee ale patrimoniului instituției la anul Centenar 2018, ci și ca un reper pentru generațiile viitoare, atunci când muzeul bănățean va putea vorbi despre „un centenar și ceva” de sat tradițional bănățean și când tinerii care vor fi venit să-l viziteze vor putea „experimenta realitatea” prin cea mai potrivită cale, mai ales atunci când fotografia este directă, reală, fără intervenții abuzive, ci este mai mult un ghid care orientează atenția privitorului (vizitatorului de muzeu, în cazul nostru) către realitatea unui anumit moment istoric⁶.

⁶ Susan Sontag, *Despre fotografie*, Editura Vellant, București, 2014

Bibliografie

- Auge, Marc, Colleyn, Jean-Paul, *Antropologia*, Editura Institutului European, Iași, 2013
- Barthes, Roland, *Camera luminoasă – însemnări despre fotografie*, Editura Idea Design & Print, Cluj Napoca, 2009
- Burghele, Camelia, *Un experiment de fotografie antropologică sau cum Borco Ilin ne face să credem în „al cincilea anotimp”, în Borco Ilin, Al cincilea anotimp*, Editura Brumar, Timișoara, 2017
- Ilin, Borco, *Al cincilea anotimp*, Editura Brumar, Timișoara, 2017
- Sontag, Susan, *Despre fotografie*, Editura Vellant, București, 2014
- Tolcea, Marcel, *Acolo unde Timpul își face casă cu fereastra spre Oameni*, în Borco Ilin, *Al cincilea anotimp*, Editura Brumar, Timișoara, 2017

About The Centenary, in the fifth season, through Banat Village Museum

Summary

This contribution presents two tools for promoting the Banat Village Museum of Timișoara: anthropological photo album **The Fifth Season** and the generic postcards collection called **About Centenar, through the Museum of the Village of Banat**.

The two forms of museum advertising are instantaneous of the institution's heritage at Centenary 2018, but also a landmark for future generations, when this Banat's museum will be able to tell the story about "a centenary and more" of traditional Banat village.

Keywords: *visual anthropology, ethnographic photography, ethnographic museum, multiculturalism, traditional village*

Autorii

Dr. Carmen **Albert**, cercetător științific II, Muzeul Banatului Montan, Reșița

Dr. Maria **Berényi**, director al Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Dr. Camelia **Burghele**, cercetător științific I, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău

Dr. Rodica Elena **Colta**, etnolog, Centrul Cultural Județean Arad

Elena **Csobai**, istoric, Muzeul Munkácsy Mihály, Békéscsaba, Ungaria

Bratislava **Idvorean-Stefanović**, consilier muzeal, Muzeul Național al Voivodinei, Novi Sad, Serbia

Borco **Ilin**, muzeograf relații publice, Muzeul Satului Bănățean, Timișoara

Drd. Jovana **Kolundžija**, istoric de artă, Institutul de Balcanologie, Academia Sârbă de Științe și Arte, Belgrad, Serbia

Emilia **Martin Nagy**, șef Secție Expoziții, Muzeul Munkácsy Mihály, Békéscsaba, Ungaria

Dr. Mircea **Măran**, istoric, Școala de Înalte Studii pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț, Serbia

Dr. Drago **Njegovan**, director al Muzeului Național al Voivodinei, Novi Sad, Serbia

Dr. Felicia Aneta **Oarcea**, istoric, Complexul Muzeal Arad

Dr. Diana **Șimonca-Oprîta**, profesor, Colegiul Național „Moise Nicoară”, Arad

Dr. Jérôme **Thomas**, antropolog, Universitatea din Montpellier, Franța

Imagini simpozion 2018

Vernisajul expoziției „Cămașa românească”

